Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme

Gaziantep Örneği*

Erol ERKAN**

Özet

Bu makalede Türkiye'de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye'deki dini hayat ile Türkiye'de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girişilmiştir. Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki farklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Syrian Immigrants and Religious Life: Adaptation, Encounter, Affinity

Gaziantep Example

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison have been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life and religious perceptions in Turkey and Syria.

* Bu çalışma, daha önce Din Bilimleri Dergisi'nin 2016 Mayıs-Ağustos sayısında yayınlanmış makalenin gözden geçirilmiş halidir.

**Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi, erkanerol27@hotmail.com

Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during integration proccess of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is conculuded that religion is differentiated among different societies in tems of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

Giriş

2011'de Arap dünyasında başlayan halk hareketleriyle birlikte Suriye'de halk kitlesel gösteriler düzenleyerek Baas rejiminden reform talebinde bulunmaya başladı. Suriye halkı, ülkedeki sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasını, bireysel hakların genişletilmesini, gelir dağılımında adaletin tesisini ve iktidardaki Baas Partisi'nin gücünün sınırlandırılmasını istemekteydi. Esed rejimi ise, halkın bu taleplerine karşı, Baas Partisi'nin tekelini sona erdirecek köklü bir reform gerçekleştirmek yerine, yasal çerçevede sınırlı bazı düzenlemeler yaptı ve ülke geneline yayılan geniş halk gösterilerini silahlı kuvvet kullanarak bastırmaya çalıştı.[1] Bu durum Suriye'de Esed rejimi ile muhalefet hareketi arasında iç savaşa neden oldu. İç savaş dolayısıyla milyonlarca Suriye vatandaşı komşu ülkelere sığınmak zorunda kaldı. Suriye krizi sadece Suriye ile sınırlı kalmadı, bölgesel ve küresel ölçekte problemlere ve anlaşmazlıklara da neden oldu. Suriye krizi, Türkiye'yi başta sığınmacılar meselesi olmak üzere doğrudan doğru etkiledi. Türkiye'ye milyonlarca Suriyeli sığınmacının giriş yapmasına yol açan kriz, Türk toplumunu ve siyasi otoriteyi ciddi bir sorunla karşı karşıya bıraktı.

Birleşmiş Milletler(BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin açıkladığı son mülteci bilgilerine göre, Suriye'deki savaş dolayısıyla 7 milyon 600 bin Suriyeli evlerini terk edip ülke içinde başka bir bölgeye kaçmak zorunda kaldı. Yine BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin açıkladığı son mülteci bilgilerine göre savaş yüzünden Suriye'yi terk edenlerin sayısı 4 milyon 185 bini geçti. Suriye vatandaşı iç savaş nedeniyle ülkelerini terk ederek Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak gibi komşu ülkelere ve hatta Avrupa'ya sığınmış bulunmaktadır. Suriye'nin güneydeki komşusu Lübnan'da 1 milyon 78 bin, Ürdün'de ise 628 binden fazla mülteci bulunuyor. Bu ülkeler içerisinde en fazla sığınmacı barındıran ülke Türkiye'dir.[2]

---

[1] Atilla Sandıklı, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu)*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012, s.1.

[2] http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti, (erişim: 20.03.2016). Ayrıca bakınız: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016 yılının Ocak ayında, Türkiye'de 2 milyon 255 bin 299 kayıtlı Suriyeli bulunduğunu ve bunların 279 bin 574'ünün kamplarda kaldığını, BM verilerine göre, Avrupa ülkelerinde 813 bin 599 Suriyeli olduğunu açıkladı. Yapılan açıklamaya göre, en fazla Suriyeli Şanlıurfa, Hatay, İstanbul ve Gaziantep'te bulunmaktadır.[3] Resmi verilere göre 2,5 Milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) koordinasyonuyla sığınmacıların barınma, yiyecek, sağlık, güvenlik, eğitim, haberleşme ve bankacılık gibi insani yardım ihtiyaçlarını karşılamaktadır. AFAD'ın 14 Mart 2016 tarihinde yaptığı açıklamaya göre Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş gibi Türkiye'nin çeşitli illerinde bulunan çadırkent ve konteynerkent gibi barınma merkezlerinde bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı 272.013'tür.[4] Gaziantep'te barınma merkezlerinde buluna Suriyeli sayısı ise 49.905'tir.[5] Gaziantep şehri, çadırkent ve konteynerkentlerde barınan Suriyeli sığınmacıların yanı sıra, yüz binlerce Suriyeli mülteci ağırlamaktadır. Şanlıurfa'da 356.390, Hatay'da 341.174 ve İstanbul'da 305.067 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır. Bu illerden sonra 277.905 kişi ile en fazla sığınmacı barındıran il Gaziantep'tir.[6]

5 yılı aşkın bir süredir Türkiye'de bulunan, sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılar ve 270 binin üzerinde Suriyeli göçmen barındıran Gaziantep şehri bu açıdan dikkat çekmektedir. Suriyeli göçmenler birçok açıdan araştırmacıların ilgi odağı olmaktadır. Suriyeli göçmenlerin dini algı ve yaşayışları, Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum sürecinde dinin rolü gibi konular da ayrıca merak konusudur.[7] Bu makalede, bu konular üzerinde sorgulamalarda bulunulmaktadır. Araştırma evreni olarak Gaziantep'te bulunan Suriyeli Sünni Müslüman sığınmacılar belirlenmiştir. Çalışmada, Suriyeli mülteciler içinde sünni Müslümanların tercih edilmesinin nedeni, Suriye halkının çoğunluğunu oluşturmalarıdır. Suriye'de savaş öncesi başlıca dinî gruplar şu şekildedir: %74 Sünni, %12 Nusayri, %10 Hıristiyan, %3 Dürzî.[8] Görüldüğü gibi Suriye halkının çoğunluğunu Sünni Müslümanlar teşkil etmektedirler.

Bu makalede '*genel olarak ortak bir dine, İslam dinine mensup her iki halkın dini anlayış ve yaşayışlarında farklılıklar söz konusu mudur?', 'farklılıklar söz konusu ise hangi hususlarda görülmektedir?', 'beş yıllık bir süreçte dini yaşayışta bir benzeşme ortaya*

---

3 http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871, (erişim: 20.03.2016)
4 https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848, (erişim: 20.03.2016)
5 https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848, (erişim: 20.03.2016)
6 http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor , (erişim: 20.03.2016)
7 Din, "ona inananlarla kutsal arasında kurulan bağ (Günay, 1999: s.70)", dindarlık "bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesidir (Kurt, 2009: 2)". Dini hayat ise dinin etkilerinin birey ve toplum üzerindeki yansımalarıdır.
8 Birol Akgün, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012, s.4.

çıkmakta mıdır?' 'farklılıklar iki toplum arasında herhangi bir soruna dönüşmekte midir?', 'göçmenlerin dini hayatta karşılaştıkları problemler bulunmakta mıdır?' şeklindeki sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır. Bu makalede, iki farklı kültürün, sahip oldukları ortak inançları ile ilgili anlayış ve yaşayışlarında hangi hususlarda farklılaştığı ve dinin iki toplumun uyum sürecindeki rolü ortaya konulmaya gayret edilmektedir. Makalenin, Suriyeli göçmenlerin dini hayatlarıyla ilgili daha sağlıklı değerlendirmelere katkı sunması beklenmektedir. Böylelikle Suriyeli göçmenler ile daha doğru bir ilişki kurulmasına da yardımcı olabilir. Veriler Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlara, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerine dayanmaktadır. Araştırmada yöntem olarak nitel yöntem benimsenmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda literatür taraması ve Suriyeli sığınmacılardan 12 kişi ile gerek doğrudan ve gerekse tercüman aracılığıyla 2016 yılının Mart ve Nisan aylarında yarı yapılandırılmış görüşme formu[*] kullanılarak derinlemesine görüşmeler ile veri setleri oluşturulmuş ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir. Elde edilen verilen tekrarlanması dolayısıyla daha fazla kişi ile görüşülme gerek duyulmamıştır. Dini hayat ile ilgili daha doğru değerlendirmelerde bulunabileceğini düşündüğümüz Gaziantep İlahiyat Fakültesinde okutman olarak görev yapan Suriyeli hocalarla ve yine aynı fakültede öğrenim görmekte olan Suriyeli öğrencilerle görüşülmüştür. Ayrıca Suriyeli mültecilerin kurdukları dernek yetkilileri ve tesadüfi olarak seçilmiş halktan kimselerle mülakat yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatların yanı sıra Suriyelilerin dini hayatlarını daha yakından gözleme imkânına sahip Türklerle de söyleşiler yapılmıştır.

Resmi verilere göre 2,5 milyonu aşan Suriyeli sığınmacıların aşması gereken birçok problemle birlikte yeni topluma ve bu toplumunun kültürüne, yaşam biçimine de ayak uydurması gerekmektedir. İki farklı toplumun çatışmadan, uyum içerisinde yaşaması her iki topluluk için de hayati öneme haizdir. İki toplumun bir arada, ahenk içerisinde yaşayabilmesi Türkiye Devleti ve emniyeti açısından da son derece önemlidir.

A. Teorik Çerçeve

1. Kültür ve Din

Kültür ile ilgili çok çeşitli tanımlarla karşılaşmak mümkün. Örneğin Zgymunt Bauman kültürü *"bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından kaos görünen her şeyle mücadele etmek"*[9] şeklinde tanımlayarak kültürün toplum için düzen temin edici yönüne dikkat çeker. Ayrıca kültür *"varlığımızın yapısını(ilişkilerini) belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliği"* ya da *"bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği(kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri*

[*] Mülakat formu makalenin sonuna eklenmiştir.

[9] Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s.161.

ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün"[10] şeklinde tanımlanabilmektedir. Johann Gottfried Herder kültürü *"grup üyelerini ortak, otantik yaşam tarzlarına sahip ahenkli topluluklar içinde birleştiren"*[11] bir faktör olarak ele alır. Bu tanımlarda göze çarpan nokta ise kültürün bir topluma, topluluğa ait niteliğidir. Kültürün bu özelliği onu toplumlar arasında ayırt edici bir öğe olarak öne çıkarmaktadır.

Kültürün şekillenmesinde toplumun içinde bulunduğu koşullar önemli rol oynar. Ancak kültür sadece maddi yaşam koşullarının sonucu değildir. Kültürün önemli belirleyici unsurlardan biri de manevi unsur yani toplumun inancıdır. Çünkü din hem bireysel hem de toplumsal düzlemde etkilidir. Din bireyin kendi varoluşunu ve içinde bulunduğu evreni anlamlandırmanın ve bireyin iç dünyasında belirli bir teslimiyetin aracı, toplumsal düzlemde ise toplum ilişkilerinin, toplumsal davranışların şekillenmesinde, kurumların ortaya çıkmasında önemli bir etkendir. Dolayısıyla din içinde bulunduğu toplumu etkiler, şekillendirir. Dini sahadaki değişmeler kültürün diğer alanlarında da değişime neden olur.[12] Bu bağlamda Max Weber, kapitalist ekonominin doğuşunda dinin rolünü ortaya koyarak dini değerlerin toplumsal yaşamda ve kültürel değişimlerde önemli bir faktör olabildiğini belirtir.[13]

Din farklı şekillerde kendisini ortaya koyar. Teorik boyutunu inançla, pratik yönünü ibadetlerle ve sosyolojik niteliğini ise dini cemaat ile açığa vurur. Bir dinin, bir inancın kendi varlığını devam ettirebilmesi sosyal ilişkiler kurabilmesi ve geliştirebilmesiyle mümkün olabilir[14]. Aksi halde o din kendini yok olmaya mahkûm eder. Sosyal ilişkiler kurması ve geliştirmesi yönü itibariyle din toplum yaşamını etkileyen önemli bir kurumdur.

Dinin toplumda değişik işlevleri bulunmaktadır. Din, bir yandan insanlara içinde bulundukları dünyayı özel "gözlük"lerle görmeyi sağlayacak kavramsal perspektif sunarken, diğer yandan toplumsal yapı unsurlarının korunması görevini ifa etmektedir.[15] Din değişik işlev ve boyutlarıyla hem bireyin ve hem de toplumun yaşamında etkili bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Onun toplum üzerindeki etkileri farklı boyut ve düzlemlerde görebilmektedir. Bireyin ve toplumun yaşamına yakından bakıldığında özellikle bireyin geçiş dönemlerinin dini inanç ve uygulamalarla çevrili olduğu görülür. Hayatın başlangıcı olan doğum ve sonu olan ölüm bunlar arasında en önemlileridir. Yeni doğan çocuğa verilen isim, ismin

---

[10] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, s.100, 101.
[11] Watt Waggoner, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 341.
[12] Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik),* Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 86.
[13] Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
[14] Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 54.
[15] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 66.

konulma şekli dinin etkileri altındadır. İsim kültürü olarak nitelenen bu uygulamada din faktörü daha çok öne çıkmaktadır.[16]

Önemli geçiş aşamalarında din etkili olabildiği gibi gündelik sıradan hayatımızda da dinin etkileri hissedilebilmektedir. Din gündelik hayatımızda yeme-içme gibi sıradan davranışlarımızdan ekonomik faaliyetlerimize, hangi meslekleri yapıp yapmayacaklarımıza ve hatta siyasi tercihlerimize kadar, çalışma koşullarımızdan zamanı tanzimimize kadar, gündelik konuşma dilimizden edebiyat ve sanatımıza kadar etkili olabilmektedir.

Dinlerin toplum üzerindeki etkileri birçok boyutta görülebilmektedir. Dinler, emir ve yasaklarıyla toplumlarda önemli değişme ve gelişmelere yol açmışlardır. Pek çok kültürel kurum dinin gerektirdiği biçimde yaşayabilme çabasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çabalar, mimari, edebiyat, musiki, şiir ve benzeri sanatları da geliştirmiştir. Hatta bilimin gelişmesinde birçok dini veri bir hipotez görevi ifa etmiştir. Örneğin dini törenlerin belli zamanlarda yapılması gereği takvimi zorunlu kılmış, bu durum gök cisimlerinin gözlemlenmesini teşvik etmiştir.[17]

Hangi insan ya da toplum olursa olsun, yeni dini öğretiyle buluştuğunda din ile kültür arasında karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır. Din ile kültür bir araya geldiğinde diğer bir ifadeyle din bir kültüre dâhil olduğunda, onu kendi temel değerleri doğrultusunda dönüştürmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenlemek ve biçimlendirmek ister. Ancak her insan ve toplumun kendine has kültürel bir yapısı olduğu için dinin kültür ile karşılaşmasında insandan insana, toplumdan topluma farklılıklar doğmaktadır. Dini hayatın bireyden bireye veya toplumdan topluma farklılaşması dinle ilgili anlama, algılama ve bütünleşmeyle ilgili bir durumdur. Çünkü her insan ya da toplum kendi kültür yapısı doğrultusunda dini anlamaya ve uygulamaya gayret eder. Bu aşamada dinin anlam ve önemini kabullenme de dine bağlılığı etkilemektedir. Din ile toplumun karşılaşmasında bir etkileşim yaşanmaktadır. Bu etkileşim de tek boyutlu ve tek düze bir ilişki olmaktan çok dinin öğretileri ile kültürel yapının özellikleri dâhilinde değişen bir etkileşimdir. Dolayısıyla her toplumun dini hayatı hem kendi içinde farklılıklar göstermekte hem de diğer toplumlara göre farlılıklar arz etmektedir.[18]

Din ile kültürün karşılıklı ilişkileri, gündelik hayatta açık olarak görülebilmektedir. Bir taraftan din kültürü etkileyip dönüştürürken, diğer taraftan kültür de, içinden çıkan veya içinde hayat bulan dini değişik şekillerde etkiler. Ancak burada dinin tamamen kültürün bir sonucu olduğu veya aksine kültürü bütünüyle dönüştürdüğü şeklinde yanlış bir anlayışa düşülmemelidir. Kültürün

[16] Vejdi Bilgin, "Din ve Kültür", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 109.
[17] Mustafa Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 122.
[18] Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 448.

korunmasında, nesilden nesile aktarılmasında, yeni bir biçim kazanmasında din muhafaza edici, meşrûlaştırıcı, değiştirici, yenileyici boyutlarıyla işlevseldir. Kültür de dinin gerek algılanmasında ve yorumlanmasında ve gerekse hem tecrübe edilip davranışlara dökülmesinde ve hem de bir inanç ve anlayış haline gelmesinde, toplumda yaygınlık kazanmasında etkili olmaktadır.[19]

Dinin, toplumun sahip olduğu kültürel dokudan etkilenmesi dolayısıyla aynı dinin farklı toplumlara özgü değişik biçimleriyle karşılaşılabilmektedir. Mesela aynı İslam dini için, Emevilerle Abbasiler arasında, kuzey Afrika'nın Müslüman Berberi devletleriyle, Sudan krallığı ve Osmanlı imparatorluğu arasında veya bir yandan günümüz Suriye'si ve Mısır, diğer yandan Afganistan ve Suudi Arabistan krallığı arasında; bu dinin en saf şekliyle gelmiş olduğu ülkeler, devirler ve bir azınlık içerisinde veya karma bir durumda ortaya çıktığı halklar arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir.[20]

Hiçbir din, ortaya çıktığı zamandaki algı ve tezahürünü sürdüremez. Zamanla sosyo-kültürel koşulların değişmesi neticesinde dinlerin yansımalarında da farklılıklar ortaya çıkar. İslam dini için de benzer durum söz konusudur. İslamiyet'in, içinde doğduğu toplumun sınırlarının dışına taşması sonucu, İran, Afrika, Türk dünyası, Hindistan ve Uzak Doğu'da oluşan dini-kültürel farklılaşmalar, bu durumun İslam dünyasındaki tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İslam'ın Afrika'da yerel kültür ve gelenekler ışınında yeniden yorumlandığı ve bir tür Afrikalılaştığı yorumları yapılmaktadır.[21] Bu çerçevede kültürün, dinin çeşitli şekillerde algılanmasında ve yorumlanmasında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bir din içerisinde farklı din yorumlarının, mezheplerin, cemaat ve grupların, fırkaların ortaya çıkmasında kültürün büyük rolü bulunmaktadır. Bu nedenle tarihsel ve sosyo-kültürel bir fenomen olarak İslam dininin çeşitli mezhep, fırka, grup, cemaat ve tarikatlar şeklinde algılanıp yaşanması, İslam dininin, toplumların kültürlerinin etkisine açık yönüne göstermektedir.[22] İslam dini içinde farklı anlayış ve yoruma örnek olarak Kerbela merasimleri verilebilir. Kerbela merasimleri Sünni dünyada kutlanmıyorken Şii İslam dünyasında yoğun olarak kutlanabilmektedir. Bir dinin sosyal tezahürleri sadece farklı toplum ve kültürlerde değil aynı toplum içinde farklı yerleşim bölgelerine, meslek alanlarına, ekonomik duruma göre de farklılaşabilmektedir.[23]

Dinin, doğduğu veya daha sonradan dâhil olduğu herhangi bir sosyo-kültürel yapıdan bağımsız olduğu söylenemez. Din gerek ortaya çıkışında gerekse de gelişiminde çevresel şartlardan bir şekilde etkilenmektedir. Bugün var olan hiçbir dinin, kurucu peygamberin dönemiyle aynı olduğu iddia edilemez. Çünkü

---

[19] Ejder Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkish Studies, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 275.
[20] Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, s. 129.
[21] Arif Korkmaz, "Göç ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 355.
[22] Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 277.
[23] Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

her şeyden önce dinin kutsal metinlerinin ve uygulamalarının her zaman için farklı yorumları söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan ise dinler farklı çevresel şartlara veya problemlere çözümler üretebilmek için bu koşullara bir ölçüde uyum göstermektedirler.[24]

2. Göç ve Din

Göç, bireyler veya toplumların zorunlu veya gönüllü olarak bulundukları alanı terk edip başka bir coğrafi alana taşınmaları, çevre değiştirmeleri eylemidir. Göç ülke sınırları içinde gerçekleşebileceği gibi ülke sınırlarının dışına doğru da gerçekleşebilir. Ayrıca göç kalıcı, uzun veya kısa süreli olabilir.[25] Göç ile ilgili dikkat çeken durum, göçün basit bir yer değiştirme eylemi olmayıp sosyo-kültürel bir anlamı içermesi, bireyin ve toplumun hayatında etkilere yol açmasıdır. Göç gerek bireyin ve gerekse de toplumun sosyal dünyalarının değişmesine neden olur.

Göç olgusu her şeyden önce toplumsal bir değişim süreci olarak beraberinde sosyal, ekonomik ve siyasal birtakım sorunlara da yol açmaktadır. Her ne kadar göç eden insanlar daha iyi bir yarın, daha iyi bir yaşam standardına ulaşma arzusundalarsa da çözmeleri gereken birtakım problemler söz konusudur. Aslında göç, göçmenlerin daha önce yaşadıkları yerle ilgili sorunlarına karşı ürettikleri çözümdür. Ancak bu çözüm eylemi göç edilen yerlerde yeni sorunlara neden olmaktadır. Özellikle zorunluluktan kaynaklanan ve toplu olarak gerçekleşen dış göç neticesinde dil, mesken, iş problemleri ortaya çıkmaktadır. İlerleyen süreçte göçmenlerin ayrıca eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, iki farklı toplumun karşılaşmasından doğan kültürel uyum sorununun aşılması gerekmektedir. Bu açıdan göç üzerine dikkatle durulması gereken kendi içinde pek çok sorunu taşıyan bir olgudur.

Göç sadece bir nüfus hareketliliği değildir. Göç aynı zamanda yaşam biçimlerinin, inanç ve uygulamaların yeni yerlere taşınmasıdır. Bu çerçevede her kültür, içinde doğup şekillendiği coğrafi sınırların ötesine geçtiği andan itibaren yeni şartlarla karşılaşır. Önceki yaşam şekli bir yandan yeni koşullar içerisinde sürdürülmeye çalışılırken öte yandan yeni şartlara da uyum sağlaması gerekmektedir. Bu durumda göç sosyal değişimin önemli bir faktörü olarak ortaya çıkar. Göç sürecinde bireyin veya toplumun değişimi kaçınılmazdır.

Göç ile ortaya çıkan toplumsal değişim bir yerde kaçınılmaz bir süreç olarak görülürken diğer taraftan göç ile bireyin kendi kültürünü eleştiri süzgecine tabi tutmasından da kaynaklanabilir. Göç sürecinin sonuçlarından biri olarak kültürel karşılaşmalar, çoğu zaman kültürel eleştiri sürecini de içerir. Çok farklı kültürler, gelenekler, inançlar ve dolayısıyla 'doğru' ve 'yanlış'larla karşılaşılan birey ve toplulukların, kendi kültürlerine karşı daha eleştirel ve hatta sorgulayıcı bir tavır

[24] Bilgin, "Din ve Kültür", s. 125.
[25] Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

ortaya koymaları ihtimal dışı bir durum değildir. Görece homojen bir toplumda "biz bize" iken eleştirilmeyen pek çok ayrıntı, daha heterojen bir toplumsal ortamda "ele karışınca" dikkat çeker ve hatta belki henüz yeni fark edilir duruma gelmektedir. Ne var ki, bu fark ve dikkat etme süreci, kimi zaman sorgulama sürecine de dönüşebilmekte, buna paralel olarak, geleneksel eğilim ve formlarla zıtlaşma ve çatışma yaşanabilmektedir. Sonuçta 'eski' kültür ve inançlar açsından 'olumlu' olarak değerlendirilmesi pek de mümkün olmayan bir durum ortaya çıkabilmektedir.[26]

Göç sürecinde insanların zihniyet ve davranışlarıyla sosyo-kültürel hayatın genelinde değişme ve farklılaşmalar ortaya çıkar. Göçmenin önceki yaşam evreniyle göçtükleri yeni yerdeki mevcut kültür arasında bir etkileşim, uyum ve çatışma süreçleri gelişir. Göç, sadece mekânsal anlamda bir nüfus hareketi olmayıp, aynı zamanda yer değiştiren kesimlerin kültürel etkileşimlerini kapsayan bir sosyal harekettir. Göç eden birey veya toplum sadece fiziksel değil, psiko-sosyal ve kültürel dünyalar arasında da bir etkileşim ve geçiş yaşamaktadır. Göç edenler geniş bir kitleyi oluşturduğu zaman, hem göçmenler hem de göç edilen toplumsal çevre bu durumdan karşılıklı olarak etkilenmektedir. Bu çerçevede göçün birey ve toplum hayatından yol açtığı etkileşim dikkat çekmektedir.[27] Bu süreçte dikkat çeken bir diğer olgu da dindir. Göç sürecinde göçmenlerin dindarlıklarında değişim yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan değişimin yönü olumlu veya olumsuz olarak farklılaşabilmekle birlikte birey veya toplumun temel yapısının korunmasında ve yaşanan gerilimin yatıştırılmasında din önemli bir rol oynayabilmektedir.

Göç ile yeni bir topluma girildiğinde, bu süreçte din, referans kaybına bir cevap olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal bağı korumaktadır. Din, yabancı bir toplumda zor durumda kalan bir etnik kültürün korunmasına dikkat çekmekte ve oluşturduğu cemaat yapısıyla adeta bir dayanışma merkezi konumuna gelmektedir. Böylelikle din, göçmenlerin, yabancı bir dünyada yer edinme ve tutunma çabalarında aidiyet, gelenek ve değerler sistemine bağlı bir kültür adacığı oluşturmaktadır. Göçün parçalayıcı etkilerine maruz kalan kimi göçmen topluluklar, bu dağılmışlığı dinin birleştirici gücüne sarılarak aşmaya gayret ederler.[28] Göçmenin daha önce yaşamadığı, karşılaşmadığı güvensizliklerin, belirsizliklerin ve risklerin bertaraf edilmesi, dinin sunduğu alternatif yorumlar ve cemaatleşme imkânlarıyla mümkün hale gelir. Bir güvenlik ve anlam sistemi kaynağı olarak din, göçmenlerin yeni hayatlarında karşılaştıkları güncel sorunlarına karşı birey için kutsal, korunaklı bir alan oluşturur.[29] Böylelikle din göç sürecinde göçmenlerin yeni yaşam alanlarında tutunabilme çabalarında önemli bir

[26] Korkmaz, "Göç ve Din", s. 367, 368.
[27] Celaleddin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 298.
[28] Korkmaz, "Göç ve Din", s. 355, 360.
[29] Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 305, 306.

referans olarak işlev görür. Dağılmış birey veya topluluğu kendi etrafında bir birlik oluşturmada ekili bir faktör olarak belirir.

Din, göçmen grupların yeni çevrelerde etno-dini kimliklerini yeniden üretmek ve zor, çoğunlukla da tehditkâr bir çevrede var olma çabalarına uyum sağlamak için kullandıkları en önemli kaynaklar arasında yer alır.[30] Bununla birlikte göçmen grubun din algılarında ve pratiklerinde birtakım değişmeler de gözlemlenir. Dindar göçmenler dini inanç ve uygulamalarını sadece önceki yerleşim yerlerinden yeni bir yere aktarmaz, aynı zamanda bu inanç ve uygulamalar, yeni bir yerde yaşamanın bir sonucu olarak mevcut durumdan etkilenerek bir şekilde değişir; böylece, göçmenlerin dini yapıları yerli bir nitelik de kazanır.[31]

Göç olgusu bireyi, kişisel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşimle karşı karşıya bırakır. Bu süreçte değişimin etkilerine maruz kalan bir diğer olgu da din algısı ve dindarlıktır. Zira dindarlık kültürel çevrenin değişmesiyle birlikte değişime uğrar. Çünkü dindarlık ve dini yaşayış, toplumsal etkileşime açıktır. Diğer bir ifadeyle din yorumu ve dindarlık, sosyo-kültürel ilişki ve süreçlere bağlı olarak değişkenlik özelliğine sahiptir.[32]

Göç ve din/dindarlık süreçleri arasındaki etkileşimin olumlu veya olumsuz yönüyle diğer açıdan niceliği ve niteliği ile ilgili muhtemel seçeneklerin tümünü kapsayan temel gerçeklik, *'değişim'* olgusudur. Zira göç olayının hareketli niteliği, çok boyutlu bir değişmeyi de beraberinde getirmesidir. Bu çerçevede göçün, kurumsal dinin ve dindarlığın karakterini ve içeriğini etkilemekte ve 'bir şekilde' değiştirmekte olduğu görülebilmektedir. Din, dindar ve dindarlık, göç sonrası aşamada artık öncesindekinden farklı olarak aynısı değildir; değişmiştir. Göç ile ortaya çıkan bu değişim bazen dindarlıkta bir artışa bazense bir düşüşe neden olabilmektedir. Daha geleneksel bir yaşam evreninden daha seküler bir toplumsal bağlama geçişin, sekülerliğin artışı ve dindarlığın azalmasıyla sonuçlanması kuvvetli bir ihtimaldir.[33]

3. Kültürel Uyum ve Çatışma

Toplumsal yaşamın temelinde birlikte yaşama bilinci yatar. İnsanlar ihtiyaçları dolayısıyla bir araya gelmek, topluluk oluşturmak ve toplum olarak yaşamak durumundadır. Toplum, aralarında iletişim ve etkileşimin bulunduğu

[30] Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125.
[31] Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 305.
[32] Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 298, 300.
[33] Korkmaz, "Göç ve Din", 2013.

insan birlikteliğidir. Bu açıdan toplumdaki insanlar birbirine bağımlı ve birbiriyle alakalıdır. Karşılıklı temas, iletişim ve etkileşim gerek birey gerekse de grup için oldukça önemlidir. İnsanlar ve gruplar birbirleriyle çok sayıda ilişki geliştirebilirler ve geliştirirler. Zira Toplum, sosyal ilişkilerin geniş ve karmaşık bir ağıdır. Etkileşim, bu ağ içinde ortaya çıkar. Toplumsal ilişkileri bireysel ilişkiler olarak düşünebiliriz. Ancak ilişki ve etkileşim gruplar arasında da gerçekleşir. Toplumdaki bu ilişkiler ağını çözümlemek için somut insan ilişkilerinden belli soyutlamaların yapılması gerekmektedir. Soyutlama sonunda kişi ve grupların statü, rol ve süreç gerçeği ile iç içe olduğunu anlarız.[34]

Bir ilişkiler yumağı olarak resmedebileceğimiz toplumdaki etkileşim formlarından biri de sosyal süreçlerdir. Joseph Fichter, sosyal süreçleri kişilerin oynadığı çok sayıdaki tüm sosyal rolleri kapsayan ve tipleştirilebilir, sosyal etkileşim formları şeklinde açıklar. Ona göre sosyal süreç her zaman iki veya daha çok kişinin arasındaki ve aynı anda paylaşılan davranışları kapsar ve temel sosyal süreçler iş birliği, uyarlanma, özümseme, çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bu davranış tarzları toplumdaki kalıplaşmış ilişkilerdir.[35]

Fichter, sosyal süreçlerin en genel kategorilerini, iki karşı yönde işleyenlerin oluşturduğunu ifade eder. Bunlar bağlayıcı süreçler ve ayırıcı süreçlerdir. Bağlayıcı süreçler işbirliği, uyarlanma ve benimsemedir. Ayırıcı süreçler ise çatışma, karşıtlık ve rekabettir. Bağlayıcı veya birleştirici süreçler, kendileri dolayısıyla kişilerin bir araya getirildiği ve daha bütünleşmiş kılındığı etkileşim örüntüleridir. Ayırıcı veya birliği bozucu süreçler ise içinde insanların birbirinden uzağa ve daha az birlikteliğe ve dayanışmaya itildiği süreçlerdir. Fichter'e göre bağlayıcı süreçler her zaman hak ve sevgiye ilişkin sosyal erdemleri ifade ederken, ayrıcı süreçler ise her zaman haksızlık ve nefrete ilişkin sosyal kusurların ifadesidir.[36]

Benzeşme, bir toplumda değişik etnik geçmişlere sahip olan kişilerin, herhangi bir baskı ve zorlama olmadan sanki öteden beri aynı grubun üyeleriymiş gibi ilişki kurmaları ve bunları sürdürmeleri sürecidir. Benzeşme, netice itibariyle bir kültürleşme olmakla birlikte bu mutlak değildir; zira bazı etnik gruplar, katıldıkları yeni grupta kendi kültürel özelliklerini devam ettirirler.[37]

Toplumdaki farklılıkların zenginlik olabilmesi ve zenginlik olarak kalabilmesi için, öncelikle farklı fikirler ve kültürel unsurlar, hâkim kültürünün öz değerlerine saygılı olmaları gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, farklılıklar kendini ifade ederek var olurken ve yaşarken, hem de bütün bu farklılıklar ana kültürün öz ve özel değerleriyle bir ahenk ve uyum içerisinde olmak mecburiyetindedir. Çünkü bir toplumun üyelerinin güven içinde yaşayabilmeleri için ortak değerlere her zaman ihtiyaç vardır. Ana kültür ya da hâkim kültür bu ortak değerleri sağlayacak

---

[34] Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 123.
[35] Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 124, 126.
[36] Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 127-128.
[37] İbrahim Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 101.

temel referanstır.[38] Bu çerçevede bir toplumdaki kurallar o toplumun temel değerlerini yansıtır. Bir toplum içerisinde çatışmadan varlığını devam ettirmek o toplumdaki bu temel değerlerle uyumlu olmayı, kurallara uymayı başka bir ifadeyle normatif bütünleşmeyi zorunlu kılar.

Normatif bütünleşme, bir toplumda yaşayan kişilerin iş ve davranışlarını, o toplumun normlarıyla düzenlemeleridir. Normlar, fikir ve değerler üzerinde anlaşmayı temin eder, çünkü kurallar, bir toplumda kültürün önemli bir kısmını oluştururlar.[39] Dolayısıyla toplumsal bütünleşmenin temini, bir yerde insanların herkes için geçerli olan kurallara uymalarını gerekli kılar. Bu durum sosyal sorunların doğmasını önlemektedir. Ancak bütünleşme sadece kurallar çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Ayrıca hiçbir toplumda mutlak anlamda bir bütünleşmeden bahsedilemeyeceği de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Gerek bir toplumun kendi içinde ve gerekse iki farklı toplumun bütünleşme sürecinde kuralların yanı sıra din gibi manevi unsurların da etkisi açıktır. Bu açıdan toplumsal bütünleşmede önemli hususlardan biri de manevi bir bütünleşmedir. Manevi bütünleşmede önemli bir koşul çeşitli bölgelerde yaşayan halkların, bir araya geldikleri zaman, tarih, kültür ve manevi değerler açısından bir millet oluşturduklarının bilincinde olmalarıdır. Bir arada yaşayan insanların, örf, adet gelenekleri, türkü ve oyunları, el sanatları ve hatta dilleri farklılık gösterebilir.[40] Ancak aralarında hep birlikte bir millet oluşturduklarına dair bir bilinç söz konusu ise manevi bütünleşme gerçekleşir. Manevi bütünleşme toplumsal bütünleşme biçimlerinden en iyisi olduğu gibi toplumsal ahenk için de bir zorunluluktur. Bu hususta özellikle din merkezi bir rol oynar. Zira dinlerin toplum üzerinde, kültür ve medeniyetler üzerinde etkisi ve yeri oldukça önemlidir.

Topluluk bağları, ortak değerler üzerinden kurulan bağlardır. Dolayısıyla toplumda, farklılıktan ziyade yakınlıklar, ortak değerler, birlik ve beraberlikler toplumun varlığı ve devamı açısından çok daha fazla önemlidir. Bir toplumun farklı parçaları, bir bütünün parçası olduklarının bilincinde olmak mecburiyetindedir. Toplum içerisindeki küçük alt gruplar, ondan daha büyük olan, onu kapsayan ve kuşatan, büyük grubun (toplumun) değerlerine ve nihai gayesine uygun düşecek şekilde değer ve amaçlarını düzenlemeleri gerekmektedir. Bu düzenleme ve ahenk olmazsa toplum, bir arada barış içerisinde varlığını sürdüremeyeceği gibi, ulaşılması gerekli görülen amaca da ulaşamaz.[41] Bu çerçevede alt grupların, içinde yer aldıkları daha geniş toplumun kültürlerini ve ayrıca dilini öğrenmeleri gerekmektedir. Aksi durum kendileri için olduğu kadar toplumun geneli için de problemlere yol açar. Sosyal bir kişilik olan bireyin o

[38] Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 11.
[39] Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, s. 101.
[40] Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, s. 101-103.
[41] Türkkahraman, Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", s. 2.

toplumun kültürünü, kişilere yüklediği sorumlulukları bilmesi, buna uygun davranması ve sağlıklı iletişim kurması sosyal kargaşanın önlenmesi açısında zorunludur.

Araştırmanın Bulguları

I. Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'yi Tercih Nedenleri

Suriyeli göçmenlerle yapılan bir araştırmada kamplarda yaşayan Suriyeli sığınmacılar, Lübnan ve Ürdün'e göre kıyaslandığında Türkiye'deki kamp koşullarının daha iyi olduğunu ifade etmişledir. Şanlıurfa'nın Harran ve Akçakale ilçelerinde kurulan "konteyner" ve "çadırkentte" kalan 935 sığınmacıyla yapılan anket sonuçları ise Türkiye'ye yerleşme arzusunun sebeplerine projeksiyon tutmaktadır. Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında ilk olarak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a duyulan güven-sempati (%33,4) gelmektedir. İkinci sırada ise Türkiye'nin sınıra yakın olması (%31,0) gelirken Türkiye halkını kendilerine yakın görme ve akrabalık bağları da gelişi belirleyen faktörler arasındadır. Yine Murat Erdoğan tarafından yürütülen *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*[42] isimli araştırma çerçevesinde Gaziantep, Kilis, Hatay, İstanbul, İzmir, Mersin'de kamp dışında yaşayan 72 Suriyeli ile yapılan görüşmelerde Suriyeliler Türkiye'de bulunmaktan memnuniyetlerini ve bu vesileyle Türkiye halkına şükranlarını ifade etmektedirler.[43]

> Suriyelilerin tüm kamplarındaki eğitim faaliyetlerini ben denetliyordum. Birleşmiş milletler temsilcileri vardı buralarda. Onlar, Türkiye'deki kampların diğerlerine göre beş yıldızlı otele benzediğini söyledi. Bu durum Türkiye'yi daha cazip kılıyor. Hükümetin politikası da ayrıca etkili oldu (Osman, Mohamed).[**]
>
> Türkiye'nin sınırlarının başlarda tamamen kontrol altında olmamasından kaynaklanıyordu. Ancak bugün Suriyelilerin çoğu resmi olarak kayıt altında (Ahmed, Behzam).
>
> Gerek halk olarak ve gerekse de hükümetin Suriyelilere tanıdıkları kolaylıklar hiçbir ülkede yoktu (Osman, Halid Ahmed, Nahla Mohamed, Abdulaziz).
>
> Elazığ'da, Malatya'da, İstanbul'da, Adana'da konferansa katıldım. '*Suriyeliler Gecesi*' diye Suriyelilerin düzenlediği konferanslar bunlar. Hepsi de tıklım tıklım doluydu. İstanbul'da düzenlenen Suriyeliler gecesinde, benim verdiğim konferansta dışarıda

---

[42] Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.

[43] Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279, Ayrıca bakınız: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.

[*] Parantez içinde verilen isimler görüşülen kaynak kişilerin isimleridir. Makalenin sonunda kişilerin durumlarını gösteren bir tablo sunulmuştur.

[*] Verilerle ilgili olarak parantez içinde verilen ilk isim konuşmanın asıl sahibini, diğer isimler ise benzer açıklamalarda bulunduğunu göstermek için verilmiştir.

> bile yüzlerce insan bekliyordu. Bu, Türklerin Suriyelilere *'kardeşimiz'* diye muhabbetlerini gösteriyor (Osman).

Suriye ile Türkiye komşu olmanın ötesinde derin bağlılıkları olan ülkelerdir. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler, tarihsel ve kültürel bağlar bulunmaktadır. İki ülkenin vatandaşları arasında akrabalık ilişkileri söz konusudur. Türkiye ile Suriye arasındaki bu ilişkiler ve bağlar Türkiye'yi önemli bir tercih olarak öne çıkardı. Göçmenlerin barınma, güven gibi temel problemlerinin çözümü onların öncelikleri arasında yer alır. Bu açıdan güveli bir liman olarak Türkiye, Suriyeli göçmenler için iyi bir seçenek teşkil etti. Zira gerek Türkiye'deki mevcut hükümetin Suriyeli göçmenlerle ilgili olumlu politikası ve gerekse yerel halkın onlara sıcak ilgisi, onlara yardım eli uzatmaları ve ayrıca göçmenlerin Türkiye'yi Avrupa'ya geçişin bir kapısı olarak görmesi onların Türkiye'yi tercih etmelerinde etkili oldu.

II. Uyum Sürecinde Dinin Rolü

Göçmenlerin yeni bir yere yerleşmesi onlar için sorunların bittiği anlamına gelmez. Yeni yaşam alanlarında yüzleşmeleri gereken birçok sorun ortaya çıkar. Bu problemlerden biri de yeni topluma ve bu toplumunun kültürüne, yaşam biçimine uyum sağlamalarıdır. İki farklı toplumun uyum içerisinde hayatlarını sürdürebilmesi son derece önemlidir. İki toplum arasında ortak değerlerin, geçmişin ve kültürel benzerliklerin bulunması bu intibak sürecinin daha kolay aşılmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede çoğunluk itibariyle gerek Türkiye halkının ve gerekse de Suriye halkının Müslüman olması, İslam dininin, iki toplumun uyum sürecinde etkili bir faktör olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır:

> Suriyelilerin dindarlıkları özellikle namaz konusunda daha dikkatli olmaları, dine uygun kılık kıyafetleri, örneğin Suriyeli kadınların tesettüre uygun giyinmesi Türklerin bizleri kabul etmesini kolaylaştırdı (Osman, Halid Ahmed, Yasmin).

> Şu an Türkiye'de 2 milyon 7 yüz 50 bin Suriyeli var. Suriyelilerin daha çok Türkiye'yi tercih etmelerinin çok nedeni var. Türkler bizlere muhacir nazarıyla bakıyorlardı. Özellikle göçün başladığı ilk yıllarda bu böyleydi (Ahmed, Mohamed, Nahla).

> Türkiye'de kendimizi dışlanmış hissetmiyoruz. Özellikle de böyle dindar insanların yanında dışlanmışlık hissetmiyoruz. Ancak dindar olmayan, siyasi görüşleri mevcut hükümetin görüşünden farklı olanların yanında bir dışlanmışlık hissediyoruz (Ahmed, Mohamed, Osman).

> Türkiye'ye geldikten sonra Suriyelilerin Türklere karşı bakışları olumlu anlamda değişti. İslam kardeşliği gelişti. Onlar Arap olmayanlara ecnebi derlerdi. Şimdi Türkler için "Müslüman kardeşimiz" diyorlar (İbrahim, Behzam).

> Türkiye'deki Suriyelilerde gözlemlediğim şey şu: Gurbette olmaları dolayısıyla din, onların birbirleriyle olan irtibatlarını, bağlılıklarını arttırıyor. Bunun üzerinden birbirlerine sahip çıkıyorlar ve bir araya geliyorlar. O nedenle vurguları da daima din ve İslam oluyor (İbrahim).

> Dindar insanlar bizlere yardım ettiler. Ancak Türklerin yardımseverliği, onların tamamen dindarlığından kaynaklanmıyor. İnsanilikten, kültürlerinden, medeniliklerinden kaynaklanıyor. Bir arkadaşım anlattı. Alkollü içki içen biri, Suriyeli bir dilenciyi markete götürmüş ve ona istediği ve ihtiyacı olan her şeyi almış (Nahla).

Göçün, insanlar tarafından deneyimlenen süreçsel bir tarafı vardır. Göç, bir insanın sadece bir ülkeden ayrılıp başka bir ülkeye varması olmadığı gibi geçilen sınırlar da yalnızca bir ülke sınırları değildir. Bir ülkenin terk edilmesi gündelik hayatın, habitusun da terk edilmesi anlamına gelir. "Somutlaşmış, bedene dönüşmüş" bir toplumsallık olarak habitus kişinin "içinde bulunduğu, doğrudan anlam ve çıkarla dolu olarak algıladığı ev"idir.[44] Zorunlu göçle insanlar, evlerini terk etmeyi ve içinde doğrudan anlam ve çıkar bulmakta güçlük çektikleri yeni bir kültür evreninde yeni bir ev kurmayı tecrübe ederler. Bu süreç kültürel sınırların geçildiği, ihlal edildiği, genişletildiği, gündelik hayatın yeniden şekillendirildiği bir durum ve sosyal evrenin yeniden kurulması zorunluluğuyla da ilgilidir.[45] Gündelik hayatın yeniden şekillendiği, evin yeniden inşa edildiği bu süreçte din etkili bir rol oynar. Çünkü din, inananlar için, inşa edilen sosyal gerçekliğin önemli bir dinamiği ve aynı evreni paylaşanları birbirlerine yakınlaştıran ortak bir tecrübedir.

Yukarıdaki ifadeler iki farklı toplumun bütünleşme sürecinde dinin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dinin toplumdaki en önemli işlevlerinden biri toplumsal bütünleşmedir. Toplumun birlik ve beraberliğinin temin edilmesinde din merkezi bir rol oynar. Zira dinlerin toplum üzerinde, kültür ve medeniyetler üzerinde önemli tesirleri söz konusudur. Bu açıdan Suriyeli göçmenlerle Türk halkı arasında uyum sürecinde anlatımlarda da görüldüğü üzere dinin, önemli bir konuma ve etkiye sahip olduğu söylenebilir. Din, iki halk arasında aracı bir kurum vazifesi görerek gerilimi yatıştırdığı gibi, önemli bir anlam ve meşruiyet referansı olarak yerel halkın durumu kabullenmesinde ve yerel halkın göçmenlere gerekli kolaylığı ve yardımı sağlanmalarında etkili olmaktadır. Türkiye'nin değişik illerinde konuyla ilgili yapılan saha araştırmaları da bu sonucu desteklemektedir.[46]

Suriyeli göçmenlerin Türkiye'de karşılaştıkları güvensizliklerin ve risklerin bertaraf edilmesi bakımından dininin önemli bir seçenek sunduğu anlaşılmaktadır. Din, bir güvenlik ve anlam kaynağı olarak göçmenlerin karşılaştıkları yeni şartlarda güvenli bir liman görünümü vermektedir. Din, Suriyeli göçmen grupların yeni bir çevrede tutunabilme gayretlerinde, bilhassa daha çok güvene ihtiyaç hissettikleri yeni bir ortamda var olma çabaları için atıf yaptıkları en önemli bir referans olabilmektedir. Böylelikle gerek göçmenler ve gerekse de yerel halk dinin

---

[44] Pierre Bourdieu, L. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 119.

[45] Hatice Şule Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy, Temmuz - July 2015, 2 (2), s. 130.

[46] Hıdır Apak, *Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.

birleştirici gücünden yararlanarak yeni toplumsal koşullara uyum sürecini aşmaya çalışmaktadırlar. Suriyeliler dinin sağladığı referansla yeni bir toplumsal çevrede var olma sorununun üstesinde gelmeye gayret etmektedirler.

III. Toplumsal Bütünleşmede Etkili Olan Diğer Faktörler

İhtiyaçlar insanları toplum olarak bir arada yaşamaya zorlar. Bu açıdan insanlar birbirlerine bağımlı ve birbirleriyle ilişkilidir. Bir araya gelen insanlar arasında iletişim ve etkileşim gerçekleşir. Karşılıklı iletişim ve etkileşim, insanların birbirleriyle uyum sağlamalarını gerekli kılmaktadır. Bağlayıcı ve birleştirici süreçler olarak adlandırılan iş birliği, uyarlanma ve benimseme davranış örüntülerinin toplumu teşkil eden bireyler tarafından sergilenmesi, bu örüntülerin ortaya çıkması için hak ve erdeme dair söylemler son derece önemlidir. Suriyeli göçmenlerle Türk toplumu arasında ilişkide, iki halkın arasında iş birliği ve özümseme davranış kalıplarının ortaya çıktığı, bütünleşme sürecinde kültürel benzeşmenin, normatif ve manevi bütünleşmenin etkili olduğu görülebilmektedir.

a. Ortak Geçmiş

Türk halkı Suriye halkının intibak sürecinde sadece din değil ayrıca ortak geçmişe sahip olmaları, kültürel benzerlikleri de etkili olmaktadır:

> Benim dedem Halep'e gitmezmiş, Kilis'e, Antep'e gelirmiş alışverişe. Kültürümüz bir idi. Benim dedemin biri Çanakkale'de şehit düşmüş. Şehitlerin isimlerinin yer aldığı panoda *'Halep'li İsmail'* diye geçiyor. Bir başka dedem de Osmanlı ordusu içinde Musul'da şehit olmuş (Osman).

> Suriyelilerle Türkler arasında kültür olarak, düşünce olarak, görüş olarak, yemek, giyim olarak benzerlikler var. Bu sınır bölgeleri birdir. Birbirine çok yakındır (Mohamed, Nahla).

> Suriye halkı bu olaylar olmadan önce[2011 öncesi] Suriye'de bir Türk'ü gördüğü zaman sanki çok uzun zamandır bir kardeşini, abisini görmüş gibi karşılıyorlardı. *"a Türki"* deyip sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Çünkü geçmişimiz, halkımız birdi (Osman, Esma).

> Biz, bir kardeşiz, biriz, farkımız yok, derdimiz yok. Şuanda Suriye'de, Şam'da "el-etrak"[Türkler] diye bir bölge var. Türkmenler var, Türkmen dağı var, Türkmenler mahallesi var, Türk mahallesi var. 1993'te Şam'da okuyorken Suriyeli ancak Arapça bilmeyen, yaşlı Türklerle karşılaşırdım (Osman).

Kültürel birtakım farklılıklara sahip değişik halklar bir araya geldiklerinde, onların, değişik açıdan tarih, kültür ve manevi değerler gibi bir takım ortak özellikleriyle bir millet oluşturduklarının bilincinde olmaları, halkların birlik ve beraberliğinde önemli bir etken olarak ortaya çıkar. Türk halkının ve de Suriyeli göçmenlerin, ortak inançları yanında yine Osmanlı gibi ortak geçmişe ve değere sahip olmaları onların uyumunu kolaylaştıran etkenlerden olduğu anlaşılmaktadır.

I. Dünya savaşı öncesi bu bölgede farklı etnik unsurlar içe içe geçmiş bir halk olarak yaşamlarını sürdürmekteydi. Savaş sonrası yeniden çizilen sınırlar halkları ayırdı. Buna rağmen bu bölgenin insanında ortak bir geçmiş ve tek bir millet oldukları bilinci kendisini hissettirmektedir. Bu durum, göç ile tekrar bir araya gelen iki topluluğun uyumunu olumlu anlamda etkilemektedir.

b. Normatif Bütünleşme

Bir toplumdaki kurallar o toplumun temel değerleriyle ilgilidir. Bir toplum içerisinde uyumlu bir şekilde yaşayabilmek, o toplumdaki bireylerin iş ve davranışlarını, söz konusu toplumdaki temel değerlerle çatışmamayı, o toplumun normlarına, kurallarına uymayı zorunlu kılar. Suriyeli göçmenlerin davranışlarında da bu durum gözlemlenebilmektedir:

> Biz hep şöyle diyoruz: *'Biz Türkiye'de misafiriz, insanların huzurunu bozmayalım. Türkiye'nin nizamına, sistemine, düzenine muhafız olalım. Hiç kimseye bir zararımız olmasın.* Her toplulukta, sosyal toplantılarımızda, kendi aramızda bunu hep konuşuyoruz. Her ne yapacak olursak olalım, hep bunu düşünüyoruz (Ahmed, Halid Ahmed, Fatma).

Suriyeli göçmenlerin, Türkiye'de sağlıklı ilişki kurabilmeleri ve yaşayabilmeleri, herkes için geçerli olan kurallara uymalarıyla mümkün olur. Esasında onların da topluma uyum kaygısı taşıdıkları yukarıdaki ifadelerden anlaşılabilmektedir. Çözüm olarak da *'kurallara uymayı'* iyi bir seçenek olarak değerlendirmektedirler. Yukarıdaki açıklamalardan, ayrıca, kurallara uymanın göçmenlerin de çıkarlarına uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Söyleşilerde göçmenler kendi sorumluluklarının farkında olduklarını, kendilerinden beklenene uygun davrandıklarını ifade etmektedirler. Ancak, kurallar uymak, toplumsal bütünleşme için tek başına yeterli faktör değildir. Toplumun birbiriyle kaynaşabilmesi, daha yakın ilişkiler kurabilmesi için, kuralların dışında da, kültürel benzeşme gibi başka etkenlerin devreye girmesi gerekmektedir.

c. Kültürel Benzeşme

Toplum, içinde sürekli etkileşimin sürdüğü insanların birlikteliğidir. Bu açıdan göç ile birlikte göçmenler ile yerel halklar arasında da etkileşimin ve benzeşmesin ortaya çıkması doğal bir süreçtir. Suriyeli göçmeler, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın, Türk toplumuna uyum sağlayabilmek için, kendi kültürel özelliklerini korumakla birlikte, Türklerin kültürüne de uyum sağlamaktadırlar. Toplumdaki düzenliliğin korunabilmesi bir yerde farklı kültürel unsurların, o toplumdaki hâkim kültürünün öz değerlerine saygılı olmalarıyla ilgilidir. Ancak bu durum, kendi kültürel farklılıklarının yok olması anlamına gelmez. Bu, farklı etnik unsurlar kendi kültürel özellikleri ve farklılıkları ile var olurken, diğer yandan egemen kültürün temel değerleriyle uyum içerisinde olmaları durumudur. Bir

toplumun üyelerinin güven içinde hayatlarını devam ettirebilmesi ortak değerlerle ilgilidir. Temel kültür veya egemen kültür bu ortak değerleri sağlayacak önemli kaynaktır:

> Suriyelilerin giyimlerinde değişim oldu. Biz celabiye, uzun elbise giyerdik. Özellikle yaşlılar giyerdi. Türkiye'ye geldikten sonra neredeyse bu kalmadı. Ben babamın Suriye'de takım elbise giydiğini hiç hatırlamıyorum, oysa şimdi babam diyor ki *"ayrı görülmeyelim, uyum sağlayalım"* diye takım elbise giyiyor (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

> İş hayatımızı Türkler'e göre düzenliyoruz. Onların çalışma şekillerine, koşullarına uyarlıyoruz (Halid Ahmed, Behzam).

> Bizim Suriyeli kadınlar genelde tek renk, sade başörtüsü takarlar ve yine genelde siyah giyerler. Türkiyeli bayanlar ise genelde karışık renkli, desenli tercih ediyorlar. Şimdi bakıyorum Suriyeliler de desenli, karışık renkli giymeye başladılar. Ancak son dönemlerde Türk kadınları da Suriyeli kadınlar gibi giyinmeye başladılar (Fatma, Esma).

> Suriyeli kızlar burunlarına boncuk gibi bir şeyler [hızma'yı kastediyor] takmaya başladılar. Ben Suriye'de hiç rastlamadım. Hiçbir anne o kızı oğluna istemez (Nahla).

Toplumsal etkileşim tek taraflı değildir. Toplumsal ilişki karşılıklı etkileşimi doğurur. Yerel halk, kültürleri ve yaşam biçimiyle göçmenleri etkilerken diğer taraftan da göçmenlerin etkilerine de açık hale gelmektedirler:

> Bizde başı örtülü olup dar pantolon giyenler çoktu. Türkiye'ye ilk geldiğim zaman bu tarz kıyafet bence bu kadar çok yaygın değildi. Şimdi Suriyelilerin etkisiyle bu, Türkler arasında da yaygınlaştı (Nahla).

Hiçbir toplumda mutlak anlamda bir bütünleşme gerçekleşemez. İki farklı toplum arasında da tamamen bir bütünleşme durumundan bahsedilmez. Ancak topluluk bağları, ortak değerler üzerinden inşa edilir. Toplumda, farklılıktan öte yakınlıklar, ortak değerler, birlik ve beraberlikler toplumun sürekliliği açısından önemlidir. Bir bütünün parçası olduklarının bilincinde olmak toplumun tüm unsurları için gereklidir. Toplum içerisindeki küçük alt gruplar, hâkim kültürün değerlerine ve nihai gayesine uygun düşecek şekilde değer ve amaçlarını belirlemeleri gerekmektedir. Toplumsal uyum temin edilmeden, toplum üyelerinin bir arada barış içerisinde yaşamlarını devam ettirmeleri, nihai hedeflerine ulaşmaları mümkün değildir. Farklı toplumsal karşılaşmalarda belirsizlik diğerini yeterince tanımamaktan, birbirlerine ilişkin önyargılardan ve iletişimin temel unsuru dilin bilinmemesinden kaynaklanır. Bu açıdan Suriyeli göçmenler sosyal problemlere yol açmaması için Türkiye halkının kültürlerini ve dilini öğrenmeleri, Türklerin kültürleriyle uyum sağlamları gerekir. Bu çerçevede Suriyeli göçmenlerle yerel halk arasında etkileşimin, kültürel bir benzeşmenin ortaya çıktığı görülebilmektedir. Göçmelerin yerel halk ile uyumlu olmak adına onların kültürlerine uygun davranmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

d. Uyum Sürecinde Suriyeli Göçmenlerin Problemleri

Zorunlu göçle, sığınmacılar, evlerini, ailelerini, sevdiklerini, gündelik hayat rutinlerini, alışkanlıklarını, anlam ve çıkarla dolu olarak algıladıkları habituslarını terk ederler. Bu bağlamda sığınmacılar, anlam inşa edemedikleri, anlam üretimine dâhil edilmedikleri ya da anlam kurmada zorlandıkları bir alanda var olmaya çalışırlar.[47] Ancak bu, kolay bir süreç değildir. Çünkü göç toplumsal bir değişim süreci olarak sosyal, ekonomik ve siyasal birtakım sorunlara yol açmaktadır. İki farklı toplumun bir araya gelmesiyle birtakım problemler de beraberinde gelmektedir. Bu açıdan bir araya gelen halkların aşması gereken sosyal, ekonomik ve siyasi problemler bulunmaktadır. Toplulukların aşması gereken problemlerden biri de kültürel uyum sorunudur. Herhangi bir toplum, içinde bulunduğu şartların dışına çıktığı andan itibaren yeni koşullarla karşılaşır. Göçmenler bir yandan daha önceki kültürleriyle yaşama tutunmaya çalışırken diğer yandan yeni koşullara da uyum sağlaması gerekmektedir. Ancak bu gerek bireyde gerekse de toplumda bir gerileme de neden olabilmektedir:

> Bizim tatilimiz cuma günleriydi. En güzel, en özel günümüzdü. Şimdi hepimiz bunu çok özlüyoruz. Çocuklarla o gün eğlenirdik. Namazdan sonra da sosyal hayatımız başlardı. Oysa burada cuma günü hep çalışıyoruz. Tatilin pazar günü olması bizde bir şaşkınlığa neden oldu ve hala da uyum sağlayamadık (Osman, Ahmed, Fehmi).
>
> Dil problemi iki toplumun daha yakın, sıkı ilişki kurmasını engelliyor (Abdulaziz, Osman).
>
> Türkiye'de yaşadığımız ekonomik sorunlar aile problemlerine de yol açtı. Ekonomik nedenlerden dolayı Suriyeliler arasında boşanma oranı arttı (Ahmed).
>
> Suriye'de kendi aramızda daha yakın ilişkilerimiz vardı. Burada ise bireyselleşme arttı. Ekonomik sorunlar, ailenin tüm fertlerinin çalışmak zorunda oluşu toplumsal ilişkimizi olumsuz etkiledi. Bir araya gelemiyoruz (Mohamed, Abdulaziz).
>
> Türkler yardımseverler, ancak iş meselesine gelince durum değişiyor. Suriyelilere iş vermek istemiyorlar (Nahla).
>
> Suriyelilerin gelişi Türkiye'nin iş koşullarını olumsuz etkiledi. Bu da onların göçmenlere bakışını olumsuz etkiliyor (Abdulaziz, Behzam).

Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar arasında dil bilmeme, işsizlik, sosyal ve kültürel farklılıklar ve emek sömürüsü bulunmaktadır.[48] Ayrıca eğitim problemi[49] ile de birlikte tüm bu sorunlar aidiyetin ve sosyal uyumun sağlanmasındaki önemli engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç ile birlikte iki farklı toplum ve kültür karşı karşıya gelir. Sığınmacılar, onların yaşam biçimleri, yerleşik kültür için tehdit

---

[47] Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", s. 162.
[48] Mithat Arman Karasu, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 1012.
[49] Ahmet Atasoy, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.

olarak algılanabilir, güvensizliğe neden olabilir. Böylelikle gündelik hayatta iki topluluğun karşılaşması soruna dönüşebilir. İki toplumun buluşması ekonomik açıdan da problemlere yol açabilir. Bu nedenle göçmenlerle yerel halkın ilişkisi çeşitli gerilimlere gebedir aslında. Bu gerilim, zaman zaman, yerleşik kültür tarafından göçmenlerin görmezden gelinmesi, onlarla ilişkide sakınılması, etkileşimde direnç gösterilmesi veya onlara karşı olumsuz tepkiler gösterilmesi gibi durumlarla sonuçlanabilir.

Göçmenler kültürel, ekonomik açıdan ve iletişim bakımından çeşitli problemlerle, yerleşik halkın olumsuz tepkileriyle karşılaşabilmektedir. Bununla birlikte göçmenler için yeni çalışma koşulları onların yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye'yi daha seküler bulduklarını, Türkiye'nin daha zor ekonomik ve çalışma koşullarının olduğunu belirten göçmenlerin yaşam biçimi bu koşullara göre yeniden şekillenmektedir, onlar için gerilimli bir süreç olsa da.

IV. Din Algısında ve Dini Yaşantıda Suriyeliler ile Türkiyeliler arasındaki Benzerlikler/Farklılıklar

a. Dini Hayat Hususunda Benzerlikler/Farklılıklar

Din, toplum hayatını şekillendiren önemli bir olgudur. Din, toplumun kültürel, ekonomik ve siyasal hayatı üzerinde etkili olur. Ancak din ile toplum arasındaki etkileşim tek taraflı değildir. Din, toplumu etkilerken diğer yandan da toplum dinin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve yaşanmasın etkili olabilmektedir. Böylelikle ortak inanca sahip olsalar da, ortak anlayış ve uygulamaları bulunsa da farklı toplumlarda din, farklı biçimler alabilmektedir. Bu nedenle her toplumun kendine özgü bir dini hayatı ile karşılaşabilmek mümkündür:

1. Dinin Toplumdaki Yeri Bakımından

Dinler bütün toplumlarda benzer şekilde etkiye sahip değillerdir. Dinlerin etki düzeyi toplumdan topluma farklılaşır:

> Suriye'de din adamlarının sözleri daha fazla itibar görüyordu. Fakat Türkiye'de bu durum böyle değil. Özellikle alışverişte bunu gözlemleyebiliyoruz. Mesela diyelim ki Suriye'de iki tüccar veya iki sanayici arasında bir husumet yaşandı. Bunların yapacakları ilk iş *"bunu bir hocaya soralım, hoca ne diyorsa, şeriat ne diyorsa onu onaylıyoruz"*. Benzer tartışmaları ve durumları ben Türkiye'de yaşadım. Adam diyor ki: *"Bu ticaret, dinin bununla ne alakası var"* (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

> Dini söylemin toplumdaki etkisi hissediliyordu. İki kişi kavga yapsa, üçüncüsü "sallu aleyh" [ona-Hz. Muhammed'e- salât olsun] dese kavgayı bırakırlardı (Fehmi).

> Dini etkinlikler, meclisler, manevi ortamlar burada olduğundan daha yaygındı (İbrahim, Mohamed).

İlim talebelerine karşı daha ilgililer, daha çok değer verirler, onlara yardım ederlerdi (İbrahim).

Türklerin davranışlarında, Allah'ın, kendileri hakkında verecekleri hükümden çok, insanların kendileri hakkında ne diyecekleri düşüncesi daha çok belirleyici. Yaşadığım olaylardan biri, ilahiyatçı biri gizli gizli sigara içiyor. '*İlahiyatçı sigara içiyor demesinler*' diye böyle yapıyor (Nahla).

Türkiye'de resmi nikâha daha çok itibar ediyorlar. Bizde ise öncelikli olan ve daha çok itibar edilen ise hoca nikâhıdır. Kadın hakkını dini nikâhla koruyor. Boşanma olsa bile %50 mehri istihkak ediyordu.

Alkol tüketimi Türkiye'de, Suriye'ye göre daha yaygın (Nahla).

Suriyeli göçmenlere göre din, Suriye'de, toplum üzerinde daha etkili olmaktadır. Onlara göre din, Türkiye'de bireylerin gündelik ilişkilerinde daha az etkili ve belirleyicidir.

2. Din Algısı Bakımından

Toplumun içinde bulunduğu koşullar onların din algısını doğrudan etkiler. Dolayısıyla toplumdan topluma aynı dinin farklı yorum ve algısıyla karşılaşabiliriz:

Halk fakirdi ve zengin olacaklarına dair çok bir ümitleri yoktu. O nedenle onlarda daha teslimiyetçi bir din anlayışı bulunuyordu. Kendi durumlarını "Allah'ın takdiri" şeklinde açıklayarak meşrulaştırıyorlardı (Fehmi).

Dillerinin Arapça olması, doğrudan Kur'an'ı ve Hadisleri anlamaları, onlarda Kur'an ve Hadis temelli bir dindarlığın oluşmasına yol açmıştı. Ayrıca din istismarcılarına karşı daha uyanıklardı. Yine dilin etkisi dolayısıyla dini cemaatler, cemaat taassubu Türkiye'de olduğu kadar yaygın değildi. Cemaatlerin otoritesi de Türkiye'de olduğu kadar etkili değildi (Fehmi, Mohamed, Abdulaziz).

Orada hayat daha yavaş akıyor, daha durağan. Ekonomik rekabet, ekonomik anlamda büyüme hedefi toplum yaşamında egemen değil. Bu onların ekonomik faaliyetlerine yansıdığı gibi, müşterilerle olan ilişkilerine de yansıyor. İş hayatlarında düzenli değiller. Kendi, işyerlerini istediği zaman açar, istediği zaman kapatırlar. Müşteriye pek ilgi göstermezler. Bu yaşam biçimi onlarda daha teslimiyetçi ve tevekkülcü bir din anlayışına da sebep olmuş (İbrahim).

Suriye'deyken bazı Türk öğrencilerde şunu görüyordum. '*Benim kalbim temiz*' diyorlardı, namaz kılmıyorlardı. Suriye'de ise bu çok azdır. Türkiye'de de şahit oldum. Adam içki içiyor, namaz kılmıyor. Ama *"benim kalbim temiz"* diyor. Suriye'de ise kişi yalan söylese de içki içse de, ticaretinde kötü de olsa genelde namazını kılar. Namazı terk etmez. *"Ben Allah'ın hakkını ödeyeceğim"* der (Osman).

Mezhep taassubu, Şafi-Hanefi ayrımı biz(Türkiye)deki kadar katı değildir. Daha esneklerdir o hususta (Fehmi).

Gerek Türkiye'de gerekse Suriye'de, halkın çoğunluğunda, dindar insanların daha az medeni olduğu şeklinde bir algı var. Çok az kişi, kişinin davranışları üzerinden onun medeniliğiyle ilgili kanaate varıyor (Nahla).

Sanayileşmenin ve kentlileşmenin daha ileri olduğu, gerek ülke genelinde ve gerekse kentlerde daha fazla, yoğun nüfusu olan Türkiye, Suriye'ye nispeten farklı bir din algısına sahiptir. Modern yaşam bireyleri daha rasyonel davranmaya zorlarken bununla ilişkili olarak din algısı da farklılaşabilmektedir. Geleneksel yapının daha çok korunabildiği toplumlarda din, daha teslimiyetçi ve tevekkülcü bir anlayışıyla yorumlanırken, modern değerlerin daha egemen olduğu toplumda dinin akılcı bir algısı gelişebilmektedir.

Türkiye'nin yaşadığı modernleşme deneyimi de din üzerinde etkili olarak burada dinin değişik biçimde algılanmasında ve yaşanmasında önemli rol oynamıştır. Modernlik, dine ait olan bir alanda kendine yer edinmek istiyordu. Bu bağlamda aklı ve bilimi öne çıkarıyordu. Dolayısıyla modernliğin din üzerindeki etkileri sekülerleşme sürecinde net olarak görülebilmektedir.[50] Sekülerleşme, bilhassa modern sanayi toplumlarda dini inançların, ritüellerin ve kurumların toplumsal önemlerinin zayıfladığı bir süreçtir.[51] Ancak modernleşmenin bütünüyle sekülerleşmeye yol açtığı da söylenemez. Modernleşme, belli alanlarda sekülerleşmeye yol açarken ve hatta bazı coğrafyalarda bu daha fazla görülürken, aynı zamanda sekülerleşme karşıtı birçok güçlü hareketin ortaya çıkmasında da etkin bir faktördür. Aslında modernleşme sürecinin ekonomik ve seküler güçleri, bir yandan dinin toplumsal etkinliğini zayıflatırken, diğer yandan da onu yeniden gündeme getirecek tepkisel içerikleri kendinde taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, sekülerleşme tezi, 'de-sekülerizasyon' olarak da isimlendirilen antitezini de eyleme geçirecek bir diyalektiğin parçası olmaktadır. Bu bakımdan din ve modernlik arasında oldukça yakın, ancak bir o kadar karmaşık bir ilişkinin var olduğu şeklinde bir sonuca varılabilir.[52]

3. İbadetler Bakımından

Dinlerin tezahür biçimlerinden biri de ibadetlerdir. İbadetler, özü itibariyle yapılarını korumakla birlikte, şekilsel olarak toplumlara göre farklılaşabilmektedir. Öte yandan bireylerin dindarlık anlayışı onların ibadetlerle ilgili tutumlarında belirleyici olabilmektedir:

> Suriye'de [ibadetler bakımından] dört tip dindar vardı: 1) Zahiren ve batınen dindar: Bunlar az idi. 2) Zahiren dindar olanlar: Bunlar ise çoğunluktu. 3) Gayr-i mütedeyyinler: Bunlar %40 civarında idi. Bunların bir kısmı '*kalbim temiz*' deyip ibadetleri yerine getirmeyenlerdi. Bir kısmı ise din ile hiç ilgisi olmayanlardı (Abdulaziz).

---

[50] M. Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitapevi, Adana 2005, s. 17.

[51] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 645.

[52] Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, s. 18.

> Biz namaz kılınca sünnetlere pek dikkat etmiyoruz. Oysa Türkiye'de, Gaziantep'te genelde namazın sünnetlerine, namazın tesbihatına dikkat ediyorlar (Osman).
>
> Ben şimdi herhangi bir kuru yerde, oraya herhangi bir şey sermeden *"Allah-u Ekber"* deyip namaz kılabilirim. Açıktan bir necasetin olmaması yeterli. Ama Türkler bunu yadırgıyorlar. Sonra ben ayakkabımla da namaz kılabilirim. Kılıyorum da bazen. Türkler *"adam ayakkabıyla namaz kılıyor"* diye yadırgıyor (Osman, Fehmi, İbrahim).
>
> Pazartesi Perşembe oruçları Suriye'de daha yaygın olarak tutulurdu. Türkiye'de ise bu, neredeyse yoktur (Osman).
>
> Ramazanlar orada çok özel ve canlıdır (İbrahim).
>
> Teravih namazı Türkiye'de daha yaygın ve 20 rekât olarak kılınıyor. Suriye'de 8 rekât kılındıktan sonra neredeyse cami yarı yarıya azalıyor (Mohamed, İbrahim, Osman).
>
> Türkiye'de 3 aylara ve kandil gecelerine daha fazla önem veriyorlar. Namaz kılmayanlar çoğu kimse o gece camiye gidiyor (Mohamed, İbrahim).
>
> Suriye'de kandil gecelerinde sabahlarlar ve camiler tıklım tıklım dolu olur. Ancak Suriye'de, Türkiye'de olduğu gibi *"kutlu doğum haftası etkinlikleri"* yoktur (Fehmi, Nahla, Osman).
>
> Suriyeliler zekât konusunda Türklere göre daha hassas. Adam der ki *"zekâtım ne kadar olursa olsun ben bunu vereceğim"* der. Türkiye'de bu hassasiyeti ben görmedim (Osman).

Din, algı ve yaşam boyutu itibariyle sürekli olarak yeniden yorumlanan, anlamlandırılan ve üretilen bir olgudur. Dinin yorumlanması ve pratiğe aktarılması bireylerin veya toplumların bilgi birikiminden, yaşam tecrübelerinden, geçmişlerinden, eğilimlerinden bağımsız değildir. İçinde bulundukları ekonomik, siyasal ve kültürel sosyal gerçeklikler bireylerin ve toplumların din algı ve yorumlarında belirleyici bir faktör olarak öne çıkar. Bu nedenle din algısının ve yaşantısının bireysel ve toplumsal düzlemde, bir toplumun değişik katmanlarında ve hatta bir toplumun değişik tarihsel dönemlerinde de dinin farklı görünümleriyle karşılaşılabilmektedir.

4. Görsellik ve Şekilsel Bakımdan

Her dini topluluk kendini birtakım sembollerle toplumun diğer üyelerinden ayrıştırırlar. İslamiyet'te de tesettür, sakal, sarık gibi görseller bulunmaktadır. Ancak bu durum, din ve dindarlık algısının bir takım şekle ve sembollere indirgenmesi ve özün yitirilmesi şeklinde bir anlayışa, geleneksel ve şekilsel bir dindarlık yorumuna neden olabilmektedir:

> Suriye'de dini kisve, görünüm önemli. Din adamları sakallarıyla, kıyafetleriyle kendilerini fark ettirirler. Bu açıdan şekilsel bir din algısı var ve bu önemli görülüyor. Bayanların peçe ile yüzlerini örtmesi Türkiye'ye göre daha yaygındı. Ancak ahlaki boyut bunun gerisindeydi (Fehmi, İbrahim, Abdulaziz).

> Biz(Suriye)de ilahiyat hocalarının, din adalarının hanımları, kız çocukları yüzde yüz kapalı olur. Bu gelenekten değil, bizim inancımızdan kaynaklanıyor. Ancak Türkiye'de benim gördüğüm ilahiyatçı hoca olsun, din adamı olsun veya adam hacı, hoca, namaz kılıyor, onların kızları açık olabiliyor (Mohamed, Nahla, Yasmin, Abdulaziz).
>
> Suriye'de kılık-kıyafet konusu, inancın ötesinde artık örfe dönüşmüş. Bu hususta aile, toplum ve geleneğin baskısı hissediliyor (İbrahim, Abdulaziz, Fehmi).
>
> Suriye'de İbadetler de gelenekselleşmiş. Çoluk-çocuk hep birlikte camiye gitmek, namaz kılmak ibadetten çok geleneksel bir davranış olarak hayatlarında yer edinmiş. Dinin bu görselliğiyle birlikte sosyal ilişkilerde, özellikle ticarette dini ahlakı göremiyorsunuz (İbrahim).
>
> Suriyeliler namazın sünnetini pek önemsemezler. Ancak görsel, şekilsel sünneti önemserler (Fehmi).
>
> Suriye'de din âlimi başı açık biriyle televizyonda program yapmaz. Dindar olmayanlar bile din âlimlerinin başı açık biriyle program yapmasını tepkiyle karşılar (Abdulaziz).
>
> Suriyeliler ibadetleri yerine getiriyorlar. Ancak muamelatta, ahlakta dindar değillerdi. Başı örtülü ancak ahlaken dindar olmayanlar vardı. Çünkü örtü örf, adet olmuş. Türkiye'de ise tam tersi durum var. Başı açık, namaz kılıyor (Abdulaziz, Nahla).
>
> Suriye'de tesettürlü ve hatta yüzünü bile göstermeyen bayanlar var. Ancak bunlar arasında namaz kılmayanlar olabiliyor (Nahla, Abdulaziz).
>
> Biz(Suriye)de hocanın, dini sohbet yapan birinin kılık kıyafetinin buna uygun olması gerekiyor. Batılı, modern giyimli birinin dini sohbet yapması yadırganır (Nahla).
>
> Bayanlarda dindarlığın en önemli göstergesi tesettür. Dindar biri siyah örtü kullanmalı. Onun örtüsü siyahsa o kişi dindardır algısı var. O nedenle Suriye'de şekilsellik daha ön planda. Türkiye'de ise maneviyata, edebe daha çok önem veriyorlar (Nahla, Yasmin, Esma, Fatma).

Türkiye'deki dini hayat ile Suriye'de dini hayat arasında şekilsel bakımdan da farklılıklar bulunmaktadır:

> Yapılan dua ve salâvatlarda farklılık var. Okunan salâvatların makamlarında farklılık söz konusu. Mesela Suriye'de bayramlarda tekbirler, salâvatlar daha hızlı, hareketli ve coşkuludur. Bayramın geldiği toplumda hissedilir (Fehmi, Osman).
>
> Suriye'de bazı eski camilerde sürekli olarak ezan topluca koro şeklinde okunur. Ayrıca ezanın sonunda müezzin, mutlaka uzun bir salâvat okur. Şiilere tepki olarak, Şii olmadıklarını belirtmek için bunu yaparlar (Fehmi).
>
> Teravih namazlarında Kur'an'dan daha fazla okunur. Biz(Türkiye)deki gibi namaz sureleri –"elem tera" ve aşağısı- şeklinde bir mefhum onlarda yoktur (Fehmi, Nahla).
>
> Türkiye'deki İslami tarz daha medeni. Kişi, sadaka verecekse, yardımda bulunacaksa bunu daha medeni usulde yapıyor (Nahla).

> Dine karşı, dini yaşayışa karşı bir edep var. Edebe daha bağlılar Türkiye'de. Yani dini adetleri yerine getirmede daha büyük bir ta'zim var (Mohamed, Abdulaziz).

Toplumların farklı tarihsel tecrübelere sahip olması, kendi içerisinde farklı etnik ve mezhepsel unsurlar taşıması kuşkusuz onların dini tecrübelerini etkilemektedir. Örneğin Türkiye'nin yaşadığı Batı tipi modernleşme deneyimi, dinin yeniden yorumlanma sürecinde etkili olmuş, dinin değişik formlarda ve düzeyde yansımalarına yol açmıştır. Toplumun içinde bulunduğu koşullar, yaşadığı sorunlar insanları, dini anlamda ihtiyaç duyduğu pratik çözümler üretmeye sevk etmiş ve bunun neticesinde de dini hayatın farklılaşmasına yol açmıştır.

5. Dinin Gündelik Hayatta Tezahürleri Bakımından

Dinler inanç ve öğretileriyle bireylerin ve toplumların hayatında etkiye sahiptirler. Zira onların yaşam biçimlerini değiştirme iddiasıyla varlık kazanırlar. Ancak dinlerin gündelik hayatta yansımaları benzer biçimde olmamaktadır. Çünkü din ve toplum, din ve kültür karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedirler.

> Suriye'de dernek, vakıf, cemaat merkezleri bu kadar yaygın olmadığı için cami biraz daha hayatın merkezindedir ve herkesindir. Camilerde sesli zikirler rahatça ve yaygın olarak yapılırdı. Camilerin dış avlusuna girilirken ayakkabılar çıkarılırdı. Saatleri bulan hutbeler okunur, hutbelerde mutlaka dışarıya ses verilirdi. Hem Halep'te hem de Şam'da ben gördüm, âdettendir bu… Teravih namazlarında Camilerde meyan şerbeti yaygın olarak ikram edilirdi (Fehmi).

> Dini nikâhı kıyan imam ayrıca, eşlere, gayr-i resmi bir belgeye de imza attırır. Şer'i mahkemelerde geçerlidir bu belge (Fehmi).

> Evlilik hususunda aileler anlaştıktan sonra, böyle belli kişilerle tekrar kız evine gidilir ve genelde bir hoca da götürürler ki hoca orada konuşsun ve kendi aralarında konuşmadıkları bir şeyler varsa o da konuşulsun diye (Osman).

> Kız istemede soy da etkili. Dindar aileler dindar aileleri tercih ediyorlar (Nahla).

> Bayanlarla erkeklerin bir ayara gelerek eğlendikleri düğünler göremezsiniz. Düğünlerde bayanların yanına 6 yaşından büyük erkek çocukları koymazlar. Kimsenin izni olmadan oradan görüntü de alınamaz. Çünkü bayanlar düğünlerde kılık-kıyafet açısından çok daha rahatlar (Fehmi, İbrahim, Nahla).

> Haremlik selamlık ilişkisine Türkiye'ye göre daha dikkat ederler. Kadın erkek ilişkilerinde biraz daha katı mesafelidirler (Fehmi, İbrahim, Nahla, Mohamed, Abdulaziz, Yasmin).

> Bebek doğduğunda daha hiçbir şey yedirilmeden, içirilmeden, bir âlime götürürler. O zat bir hurma alır, emer ve sonrada o hurmayı bebeğe emdirir. Aslında bu sünnettir ve buna da "tahnik" denir. Suriye'de yaygındır bu. Ayrıca erkek çocuklar doğdukları ilk bir ay içinde mutlaka sünnet ettirilir (Fehmi).

> Taziye orada 3 gündür. 3 günden sonra taziyeye gidilmez (İbrahim).

> Ben Türkiye'de hocaya para verip hatim indirildiğine şahit oldum. Bizde, taziye yerinde, herkes kendisi Kur'an'dan bir cüz okuyarak ölünün arkasından hatim indirilir. Bizde taziyelerde daha çok sohbetler yapılır. Türkiye'de ise daha çok Kur'an okunuyor. Bizde ölünün arkasından tevhit okuma geleneğine hiç rastlamadım (Osman, Nahla).
>
> Bizde(Türkiye'de) sadece medeni hukuka göre mahkemeler var. Orada şer'i mahkemeler var. Şer'i mahkemeler bireysel, ailesel meselelere bakarlar (İbrahim).
>
> Suriyelilerin evlerinde misafir bayanlar için etek ve başörtüsünden oluşan, beyaz renkli, namaza özel kıyafet bulunur. Türkiye'de namaz için bu şekilde özel bir kıyafet yok (Nahla, Esma, Fatma).
>
> Hristiyanlarla Müslümanlar arasında sıkı bir ilişki vardı. Kilise daha çoktu. Hristiyanların kutlamalarına katılırlardı. Hristiyan din adamları rahat bir şekilde camilerde konuşmalar yaparlardı. Ben Şam'daki "Ebu Nur" camiinde çok kez şahit oldum (Fehmi).
>
> Muharremde Aşure tatlısı dağıtılmasını burada gördüm (Osman).
>
> Şehirlerde pek köpeğe rastlayamazsınız, örneğin Şam'da hiç köpek göremezsiniz. Şafii mezhebinde köpeğin necis kabul edilmesinden kaynaklanıyor bu (Fehmi).
>
> Bizde de ekmek çöpe atılmaz. Yerde görsek kaldırıp kenara koyarız. Hatta bir ara Suriye'de ekmek kutsal mı şeklinde ciddi tartışıldı (Osman, Halid Ahmed, Behzam).
>
> Güvercini burada haram diye genelde yemiyorlar. Biz Suriye'de yeriz. Burada yenilmeyip de orada yenilenlerden biri de tilkidir (Osman). Suriye'de Tavşan yemezler (Mohamed).

Yukarıdaki ifadeler Suriye toplumu ile Türkiye toplumu arasında din algısının ve onun yaşam biçiminin farklılığını ortaya koymaktadır. Din, bütün insan ve toplumlarda benzer algıya yol açmaz. Bireyin ve toplumun zihniyeti, eğitim durumu, geçmişi, kültürü bireyin ve toplumun din algısında belirleyici olmaktadır. Bu açıdan gerek bireysel düzeyde ve gerekse de toplumsal düzeyde din, farklı etkilere ve görünümlere sahiptir. Bu durumu Türkiye halkı ile Suriye halkların arasında da görebilmek mümkündür. Dolayısıyla bireyin din ve dindarlık algısı toplumsal koşullardan bağımsız olarak gelişmemektedir. Din ve kültür karşılıklı birbirlerini etkileyen olgulardır. Bu nedenle dinlerin toplumdan topluma farklı biçimleriyle karşılaşılabilmektedir.

Gündelik hayatta dinin etkisi bakımından Suriyeliler ile yerel halk arasında din algısı ve yaşayışı ile ilgi birtakım farklılıklar söz konusu olmakla birlikte ortak birtakım uygulamalar da görmek mümkündür:

> Zemzem suyunu bizde de ayakta içenler bulunmaktadır. Ona hürmeten. Ancak oturarak içmek daha yaygın (Osman, Nahla).
>
> Umre veya Hac'dan sonra akrabalar mutlaka hediye ile gitmelilerdir. Onlar da hediye verirler ve o duruma özel tatlı ikram ederler. Ayrıca Hac evinde mutlaka evlerin tavanlarına hac dekoru ve süslemeler yaparlar. Hac'dan geldikten sonra 5-10 gün sonra yemek daveti verirler (Nahla, Osman).

Suriyeli göçmen grubun din algılarında ve pratiklerinde zamanla bir takım değişmeler de ortaya çıkabilmektedir. Kültürel çevrenin değişmesi din algısı ve dini pratiklerde de değişmelere yol açabilir. Zira din algısı ve dindarlık sosyo-kültürel etkileşime açıktır. Dolayısıyla göç bireyi, bireysel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşime açık hale getirir:

> Suriye'de genellikle taziye yemeklerinin sonunda yapılan dualardan sonra Fatiha okunur. Her yemek duası sonrası Fatiha verilmez. Ancak şimdi Türkiye'de yemeklerden sonra biz de artık Fatiha veriyoruz (Mohamed, Abdulaziz, Osman).
>
> Burada cemaat sünnet namazından hemen sonra kamet getirip farza duruyor. Bizde ise sünnet namazından sonra Fatiha ve salâvat getirilir. Türkiyelilerin yaptıklarının sünnete daha uygun olduğunu anladım (Osman).
>
> Suriyelilerin mescitlerine gidiyorum. Önceleri onlar sadece farz namazını kılar, müezzinle birlikte tesbihat yapmazlardı. Şimdi ise, onlar da bizim gibi müezzinle birlikte tesbihat yapıyorlar (İbrahim).
>
> Namazın sünnetlerine ve teravih namazına daha fazla önem vermeye başladım (Halid Ahmed).

Dindar göçmenler dini inanç ve uygulamalarını sadece önceki yerleşim yerlerinden yeni bir yere taşımaz. Göçmenlerin mevcut inanç ve uygulamaları, yeni bir yerde yaşamanın bir neticesi olarak mevcut durumdan etkilenerek değişir. Bu süreçte, göçmenlerin dini davranışlarında yerli unsurlar da görülebilir. Ancak değişim tek taraflı değildir. Yerel halk da göçmelerin dini tutum ve davranışlarından etkilenebilir:

> Suriye'de Şafii mezhebi daha yaygın. O nedenle camide imam Fatiha suresini okuduktan sonra topluca ve biraz daha yüksek sesle *"âmin"* denir. Antep'te, halkı geneli Hanefi olduğu için böyle yapılmıyordu. Şimdi Suriyelilerin etkisiyle bazı camilerde onların da topluca ve sesli olarak *"âmin"* dediklerini görüyorum (Ahmed).
>
> Bizde de teravih namazı camilerde 20 rekât kılınır. Ancak 8 rekâttan sonra kalkanlar çok olurdu. Şimdi burada Türkler bize bakarak onlar da 8 rekâttan sonra camiden çıkıyorlar. Onlarda da yaygınlaşıyor (Mohamed, Osman).

Göç ile insanlar kendi yaşam biçimlerini de başka bir yere taşırlar. Göçmenlerin kültürü ile oradaki mevcut kültür arasında etkileşim kaçınılmazdır. Karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Bu açıdan gerek göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında ve gerekse yerel halkın dini tutum ve davranışlarında etkileşimlerin, değişimlerin ve benzeşmelerin ortaya çıkması beklenen bir durumdur.

b. Göç Sonrası Suriyelilerin Dini Tutum ve Davranışlarında Değişim

Kültürel karşılaşmalar kültür değişiminde etkili faktörler arasında sayılır. Bu süreçte dini tutum ve davranışlarda da değişmeler görülebilmektedir.[53] Bu açıdan yeni ve farklı koşullarla karşılanan göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında değişmelerin olması mümkündür. Göçmenler artık farklı, yabancı bir dünya ile karşı karşıyadırlar. Yeni koşullar göçmenlerin hayatlarının yeniden şekillenmesinde etkili olacaktır. Bu perspektifte yeni koşullar içerisine dâhil olan göçmenlerin dini tutum ve davranışlarında da olumlu veya olumsuz değişmeler yaşanabilmektedir. Her ne kadar Suriyeli göçmeler Türkiye gibi Müslüman bir ülkeye göç ediyorlarsa da oradaki sanayileşme, kentleşme, kalabalık nüfus durumu, akraba ve komşu gibi yakın çevresinin değişmesi ve bilmedikleri, anlamadıkları dil ile karşılaşmaları onların dini yaşantısı üzerinde etkili olacaktır. Zira din algısı ve yorumu, dindarlık sosyo-kültürel etkilere açık ve buna bağlı olarak değişime maruz kalabilmektedir:

> Suriyelilerin dindarlıklarında değişim oldu. Ancak bu şehirlere göre değişiyor. Yani çevre belirliyor, çevreye göre değişiyor. Mesela Konya halkı diğer illere göre daha dindar olduğu için Suriyeliler de onlardan etkilenerek daha dindar oluyorlar. Ancak İstanbul gibi bir yerde Suriyelilerin dindarlıkları daha az (Osman).

> Dil sorunu Suriyelilerin dindarlıklarını olumsuz etkiledi. Camiyle bağları zayıfladı. Çünkü yapılan sohbeti anlamıyorlar. Sadece namazı kılıp çıkıyor (Ahmed, Mohamed, Abdulaziz).

> Suriye'de insanlar bir şekilde dini sohbetlere katılıyorlardı, din dersi alıyorlardı. Cuma günü gibi mesela Sosyal hayat buna göre düzenlenmişti. Burada bu koptu. Dini sohbete katılamıyorlar. Gerçi bazıları burada dini gruplara gidiyorlar. Bazıları Türk cemaatlerine yaklaştılar. Kendilerine yakın gördükleri, Suriyeli hocaların olduğu cemaatlerle ilişki kurdular. Ancak onlardan hariç böyle etkin, etkili bir dini cemaat oluşmadı. Suriyeliler şimdi yeni yeni dini gruplar oluşturmaya başlıyorlar. Bu da onların dindarlıklarını etkiledi (Osman).

Bir sosyal ilişki ağını kurmak veya var olan bir ağa dâhil olmak ve bu ağı devam ettirmek, göçmenlere sosyal sermaye sağlar. Göçmenler, "bir kültürel gruba, ilişki ağına veya sosyal bir yapıya üyelikleri sayesinde sınırlı kaynaklara ulaşabilme kapasiteleri"ni,[54] yani sosyal sermayelerini ülkelerinden ayrılırken geride bırakmak zorunda kalırlar. Göçmenler için bu durum, gündelik hayatın önemli belirleyicilerinden olan aitlikleri ve bu aitlikler sayesinde "sınırlı kaynakları, ihtiyaç durumunda seferber edebilme yeteneğini"[55] geride bırakmaları anlamını da taşır. Sığınmacıların, dâhil oldukları yeni kültürde gündelik hayatlarını yeniden kurabilmeleri için sosyal sermayelerini de yeniden üretmeleri gerekir.[56]

---

[53] Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, s. 84-88.
[54] Alejandro Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, s. 12.
[55] Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", s. 12.
[56] Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", s. 155.

Göçmenlerin var olan dini gruplara dâhil olması veya yeni bir dini cemaat teşkil etmesi bu çerçevede de okunabilir. Ancak manevi, ahlaki yapıyı muhafaza gayesi de önemli bir faktör olarak belirmektedir.

> Caminin etkisi Suriyeliler üzerinde azalınca onların dindarlıkları bundan olumsuz etkilendi. Ancak cemaatlere devam eden gençler daha fazla dindarlaştı (Ahmed).
>
> Türkiye'de dinin etkisi Suriyeliler üzerinde zayıfladı. Geçen ramazanda oruç tutmayan Suriyelilerin sayıları tutanlardan daha fazlaydı. Gençler arasında Namazı terkedenler de fazlalaştı (Halid Ahmed, Mohamed).
>
> Suriyeli kızlarda dinin etkisi zayıfladı. Başlarını örtüyorlar ama dar elbise giyiyorlar, kot pantolon giyiyorlar. Akrabalığın etkisi burada hissedilmiyor. Türkiye daha serbest bir ülke, ortam daha müsait (Esma).
>
> Suriyeliler Suriye'deyken cemaat ile namaza daha çok dikkat ediyorlardı. Burada bu da zayıfladı (Osman).
>
> Suriyelilerin Türkiye'de dindarlıklarının olumsuz yönde etkilendiğini düşünüyorum. Kılık kıyafette daha rahat, açık kıyafet tercih ediyorlar. Suriyeli kızlar erkeklerle tokalaşmaya başladılar (Nahla).
>
> Türkiye'de kadın erkek ilişkileri daha rahat. Ancak Türkiye'deki Suriyelilerde bu değişmeye başladı. Onlar da karşı cinsle daha rahat diyalog kurabiliyorlar. Aileler kadın erkek birlikte oturabiliyorlar (Esma, Fatma).
>
> Sekülerleşme, özgür ortam Suriyelileri olumsuz etkiledi. İlim ile de meşgul olmuyorlar, dünyevi meşguliyet arttı (Mohamed, Abdulaziz).

Buradaki ifadelere bakıldığında Suriyelilerin dâhil olduğu yeni ortam onların dindarlıklarını olumsuz olarak etkilemiş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Cemaatsel bağların zayıflaması, çalışma koşullarının değişmesi, yeni kültürel çevre, dilden kaynaklanan iletişim probleminin bunda önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ancak 'dindarlığın' olumsuz etkilendiği şeklindeki bir yaklaşımın da din ve dindarlık algısından bağımsız olduğu unutulmamalıdır.

Suriyeliler kendi manevi, dini ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım teşebbüslerde de bulunmaktadırlar:

> Suriyeliler şimdi kendi imam hatip okulunu açtılar, yeni açacakları okullar var. Oralarda Arapça hutbe veriyorlar (Ahmed).
>
> Diyanetten görevlilerin ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin bulunduğu bir toplantıya, Suriyelilerin temsilcisi olarak beni çağırmışlardı. *'Suriyeliler için Arapça dini sohbetlerin yapılabileceği, hutbelerin okunabileceği camiler tahsis edelim'* diye konuşuldu ve biz o zaman buna itiraz ettik. *'Biz Müslüman olduğumuz için bu toplumla kaynaşmak istiyoruz'* dedik. *'Bu Suriyelilerin camisi', 'şu Türklerin camisi'* olmasın istedik. *'Biz hepimiz Müslümanız, şimdi ayrımcılığın yolunu ve bir de cami üzerinden niye açalım, bu kalsın. Siz imamlara söyleyin hutbede en azından ayet ve hadisleri Arapça da söylesinler'* dedik (Osman).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da, Suriyelilerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için, bir takım faaliyetler gerçekleştirdikleri Suriyeliler tarafından dile getiriliyor:

> Diyanet İşleri Başkanlığı kendi sitelerine hutbeleri artık sadece Türkçe değil, İngilizce ve Arapça da eklediler. Şimdi biz internetten onu okuyarak hutbenin konusunu camiye gitmeden önce anlayabiliyoruz (Ahmed, Osman).

Göç olgusunun dinamik karakteri çok boyutlu bir değişimi de beraberinde getirir. Göç ile birlikte değişimden etkilenen olgulardan biri de din ve dindarlık algısı ve yaşantısıdır. Göç ile dindarlık üzerinde ortaya çıkan etki hem nitelik hem de nicelik bakımından olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Göç ile yeni bir durum ortaya çıkmıştır ve artık geçmişte olduğu gibi, birebir aynı dindarlıktan bahsedilemez. Sanayileşmenin, kentleşmenin, sekülerleşmenin daha yüksek boyutta olduğu yeni bir çevrede her şeyden önce geleneksel bağların zayıflayacağı açıktır. Buna bağlı olarak da dindarlığın olumsuz olarak etkilenmesi ihtimal dâhilindedir.

c. Kendi Kültürlerini Sorgulama

Toplumda kültürle insanlar arasındaki ilişkiler hayatın gündelik akışı içinde genel olarak kültürün belirlediği biçimde devam ettirilir; ancak bu rutin içinde bile insanlar, kimi zaman kültürün bazı öğelerini, kodlarını, kalıplarını, geleneksel unsurlarını, adet ve ananelerini vs. sorgularlar.[57] Göç durumunda ise bu sorgulamalar daha net görülebilir. Zira göçmenler göçle birlikte yeni koşullar ve yaşam biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

> Türkiye'deki yaşamı gördükten sonra kendi kültürümüzün daha iyi olduğunu gördük. Akrabalık bağlarımız, komşuluk ilişkilerimiz daha kuvvetliydi. Burada kimse kimsenin yanına gitmiyor, misafir olmuyor. Kapı komşunu bile tanımıyorsun. Ancak bazı hususlarda Türkiye'nin daha iyi olduğunu söyleyebilirim (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

> Hangi Suriyelilere konuşsan Türkiye'nin daha temiz olduğunu, onların temizliğe daha çok önem verdiğini söylüyor. Ancak bu bizim temizlik hususundaki tutumumuz dinden değil, kültürümüzden kaynaklanıyor. Sizinki de kültürden kaynaklanıyor. Çünkü dindar olmayanınız da temizliğe çok dikkat ediyor (Yasmin, Nahla).

> Türkler çok çocuk yapmıyorlar. Bizim Suriyeliler de diyor ki *'niye biz çok çocuk yapıyoruz? Türkler az çocuk yaparak daha iyisini yapıyorlar'*. Özellikle ekonomik sıkıntı yaşayanlar bunu diyorlar. Ancak ekonomik durumu iyi olup, az çocuklu olanlar da keşke daha çok çocuğumuz olsaydı diyorlar (Osman).

> Türkiye ile ilgili algımız değişti. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olduklarını düşünüyorduk. Evet, Türkiye'de halk ekonomik anlamda daha rahatlar. Ancak anladık ki onların yaşam koşulları daha zor (Abdulaziz, Mohamed).

---

[57] Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 274.

> Türkiye'yi Türk dizileriyle tanıyorduk. Buraya gelince öyle olmadığını ve İslami açıdan daha iyiye gittiğini anladık (Mohamed, Abdulaziz).

İnsanlar farklı topluluklar ile karşılaştıklarında, yeni sosyal çevrede ve koşullarda yaşamaya başladıklarında kendi yaşam biçimleriyle karşılaştıkları yeni kültür arasında mukayese yapacaklardır. Kendi kültürlerini yeniden değerlendirirken olumu veya olumsuz buldukları yönleri olacaktır. Karşılaştıkları yeni kültürde olumlu olarak değerlendirdikleri bir takım şeyler bulunacaktır. Bu durum onlarda bir değişime yol açabilir. Böylelikle göç, birçok boyutta sosyal değişime kapı aralan, bireyi ve toplumun değişimini kaçınılmaz kılan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Suriyeli göçmenler ile Türk toplumu arasında da bu etkileşim ve değişim gözlemlenebilmektedir.

Sonuç

2011'de başlayan Arap Baharı birçok Ortadoğu ülkesinde sosyal ve siyasi gelişmelere ve değişmelere yol açtı. Bu ülkelerden biri olan Suriye, bu gelişmelerden en çok etkilenen ülke oldu. Esed'in başında bulunduğu Baas rejiminin, halkın reform taleplerine karşı silahla karşılık vermesi ülkeyi bir iç savaşa sürükledi. İç savaş dolayısıyla milyonlarca Suriye vatandaşı evlerini, ülkelerini terk etmek zorunda kaldı. Suriyeli göçmenlerin tercih ettiği ülkeler arasında Türkiye ilk sırayı aldı.

Türkiye'deki mevcut hükümetin Suriyeli göçmenlerle ilgili olumlu tutumu ve Türk halkının onlara karşı sıcak ilgisi, yardımseverliği Suriyeli göçmenlerin kararlarında etkili oldu. Göç sonrası bir arada yaşamak durumunda kalan Suriyeli göçmenlerle Türk halkı arasında uyumlu bir birlikteliğin geliştiği görülmektedir. Kuşkusuz bu süreçte her iki topluluğun ortak inancı olan İslam dininin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Her iki topluluk için de İslam dini, bir arada yaşamanın, sorunları birlikte aşmanın önemli bir referansı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca iki toplum arasında ortak değerlerin, geçmişin ve kültürel benzerliklerin bulunması da intibak sürecini kolaylaştırmıştır. Uyum sürecinde her iki topluluğun da toplumdaki mevcut hukuk kurallarına uyması da bir arada yaşamayı mümkün kılmıştır. Bununla birlikte göçmenlerin, Türkiye'de iletişim açısından dil problemi yaşadıkları ve çalışma koşulları bakımından da sorunlarının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca göçmenlerin eğitim gibi çeşitli ihtiyaçlarının ve bunlara bağlı olarak birtakım problemlerinin olduğu da görülmüştür. Bu problemlere sahici yaklaşım ve çözümler gerekmektedir.

Göç ile birlikte göçmenler ile yerel halk arasında etkileşimin ve benzeşmesin ortaya çıktığı görülmüştür. Suriyeli göçmelerin, Türk toplumuna uyum sağlayabilmek için, Türklerin kültürüne de uyum sağladığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede göçmenlerin yaşam biçimlerinde değişimler görülmektedir. Ancak etkileşimin tek taraflı değil karşılıklı geliştiği bilinmektedir. Bu bağlamda her iki topluluğun dini algı ve yaşantısı da karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir.

Suriyeli göçmenlerin dini tutum ve davranışlarla ilgili açıklamaları değerlendirildiğinde Suriyeli sığınmacıların din algısında şekilselliğin ve görselliğin önemli görüldüğü göze çarpmaktadır. Kılık-kıyafet, tesettür geleneksek bir hüviyet kazanıp toplum baskısına dönüştüğü ancak dinin ahlaki boyutunun bu şekilselliğe verilen önemin gerisine düştüğü anlaşılmaktadır. Buna mukabil Türkiye'de ise daha çok niyet, kalp temizliği ve ahlakın öne çıktığı bilinmektedir. İbadetler hususunda da kültürün etkisiyle gerek algı düzeyinde ve gerekse de şekilsel bakımdan farklılıkların olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak dinin toplumlara göre farklı tezahür biçimleri ve düzeyleri bulunmaktadır. Bu durum İslamiyet için de geçerlidir. Gerek İslam dinin dayandığı metnin farklı yorumlanabilir yapısı ve gerekse de İslam dininin toplumsal koşulları dikkate alması onun birey veya toplumun hayatında farklı biçimlerde algılanmasına, yorumlanmasına ve yaşanmasına imkân tanımaktadır. Suriyeli göçmenler ile Türk halkının din algısı ve Suriye'deki dini yaşantı ile Türkiye'de dini yaşantı karşılaştırıldığında da bu durum net olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Ali, "Kültür ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 437-451.
- AKGÜN, Birol, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012.
- APAK, Hıdır, *Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.
- ARSLANLIOĞLU, İbrahim, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.
- AYDIN, Mustafa, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- BİLGİN, Vejdi, "Din ve Kültür", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 107-130.
- BOURDİEU, P., Wacquant, L., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ÇELİK, Celaleddin, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 297-306.
- ERDOĞAN, Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.

• FİCHTER, Joseph (2004), *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

• GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.

• GÜNAY, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.

• GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.

• KARASU, Mithat Arman, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 995-1012.

• KAYA, Mahmut, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279.

• KİRMAN, M. Ali, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitapevi, Adana 2005.

• KORKMAZ, Arif, "Göç ve Din", içinde: *Din Sosyolojisi*, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 337-390.

• KURT, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009, s. 1-26.

• MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

• MARSHALL, *Gordon Sosyoloji* Sözlüğü, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

• OĞUZ, Hatice Şule, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy Temmuz - July 2015, 2 (2). s. 127-165.

• OKUMUŞ, Ejder, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkısh Studıes -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 269-292.

• PLÜSS, Caroline, "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 295-316.

• PORTES, Alejandro (1995), "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", *In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.

• SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.

• TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.

• TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 1-16.

• WACH, Joachim (1995), *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

• WAGGONER, Watt, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 339-361.

• WEBER, Max, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

• WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.

• YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

• YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125-156.

İnternet

http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti , (erişim: 20.03.2016)

http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871 , (erişim: 20.03.2016)

https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848 , (erişim: 20.03.2016)

http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor , (erişim: 20.03.2016)

Ek 1: Görüşülenlerin Durumu

İsim	**Cinsiyet**	**Uyruk**	**Yaş**	**Eğitim**	**Suriye'de Meslek**	**Türkiye'de Meslek**
Abdulaziz	Erkek	Suriye	35	Lisans/İlahiyat	Öğretim Üyesi	Okutman
Ahmed	Erkek	Suriye	43	Lisans	Ticaret	Ticaret/Dernek Yöneticisi
Behzam	Erkek	Suriye	27	Ortaöğretim	İşçi	İşçi
Fatma	Kız	Suriye	22	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Fehmi*	Erkek	Türkiye	33	Lisans/İlahiyat	Öğrenci	Okutman
İbrahim*	Erkek	Türkiye	28	Lisans/İlahiyat Mezunu	Öğrenci	Bir yardım derneği üyesi/Araştıra görevlisi
Mohamed			45	Lisans	Öğretmen	Okutman

* Suriyeli bir bayan ile evli. Suriye'de bulunduğu yıllar: 2002-2011.
*Suriyeli bir bayanla evli. Suriye'de bulunduğu yıllar: 2007-2012. Türkiye'ye geldikten sonra, 2 yıl kadar, bir yardım derneğinde Suriyelilere dönük olarak aktif olarak çalışmış.

Nahla	Kız	Suriye	?	Lisans	Öğretim Görevlisi	Okutman
Osman	Erkek	Suriye	41	Lisans/İlahiyat	Öğretmen	Ticaret/Dernek Yöneticisi/
Esma	Kız	Suriye	22	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Yasmin	Kız	Suriye	21	-	Öğrenci/İlahiyat	-
Halid Ahmed	Erkek	Suriye	50	-	Esnaf	Esnaf

Ek 2: Mülakat Soruları

a. Toplumsal Bütünleşmede Dinin rolü

* Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

* Türkiye'de kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz? Neden?

* Türklerin neden sizlere yardım etmesi, kabullenmeleri gerektiğine inanıyorsunuz? Neden?

b. Kültürel ve Dini farklılıklar

* Türk halkı ile Suriye halkının farklı/ortak kültürel örüntüleri nelerdir?

* Sizlerle Türkler arasında dini hayatla ilgili gözlemleyebildiğiniz, karşılaştığınız farklılıklar var mı? Neler?

* Kültürel farklılıktan kaynaklanan dini düşünce ve davranışlarınız Türkler tarafından hiç tepkiye neden oldu mu?

* Dini yaşayışla ilgili Türklerden etkilendiğiniz hususlar var mı? Suriyelilerin de dini yaşayışta Türkleri etkilediklerini düşündüğünüz hususlar var mı?

c. Göç ve Din

* Türkiye'ye geldikten sonra sizde veya yakın çevrenizde olumlu veya olumsuz olarak din algısı ve dindarlık değişti mi?

* Türkiye'deki dini hayatı gördükten sonra kendi kültürünüzü, dini hayatınızı tekrar bir sorgulama sürecine tabi tuttunuz mu?

Syrian Refugees and Religious Life: Compliance, Encounter, Similitude: The Case of Gaziantep*

Erol ERKAN**

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison has been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life, and religious perceptions in Turkey and Syria. Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during the integration process of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is concluded that religion is differentiated among different societies in terms of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği

Özet

Bu makalede Türkiye'de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye'deki dini hayat ile Türkiye'de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girişilmiştir. Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar,

---

* This study is the revised version of the article previously published in the May-August issues of Din Bilimleri Dergisi (Journal of Religious Studies) in 2016.
This paper is the English translation of the study titled "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Erol ERKAN, "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 1-36.) The paper in Turkish should be referred to for citations.
**Asst. Prof. Gaziantep University, Faculty of Divinity, Department of Religious Sociology, academic member, erkanerol27@hotmail.com

benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki farklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Introduction

The public of Syria organized mass protests and demanded reforms from Ba'ath regime upon the public movements started in the Arabic world in 2011. Syrian people demanded that the authoritarianism in the country be terminated, personal rights be expanded, justice in income distribution be ensured, and the authority of the Ba'ath Party be limited. Al-Asad's regime performed certain legal revisions and aimed to suppress the collective protests of people using armed forces instead of conducting an extensive reform that would end the monopoly of the Ba'ath Party,[1] which caused a civil war between the Asad's regime and opposition in the country. Millions of Syrian people had to take refuge in neighboring countries due to the civil war. This crisis affected Syria from many aspects and caused problems and disputes on a regional and global scale. It also directly affected Turkey, particularly in terms of issues regarding the asylum-seekers. Millions of Syrians passed the borders of Turkey, which caused severe problems for the Turkish society and political authority.

The latest refugee-related data reported by the High Commissioner of United Nations (UN) indicate that approximately 7,600,000 Syrians had to abandon their homes and escape to another domestic region due to the civil war in the country. The same commissioner also reported that more than 4,185,000 people left Syria in this period. Syrian people fled their country and took refuge in neighboring countries such as Turkey, Lebanon, Jordan, and Iraq or even the Europe. There are 1,078,000 Syrian refugees in Lebanon, Syria's neighbor on the south, while Jordan has more than 628,000. However, the country that has the highest number of refugees is Turkey.[2] The Directorate General of Migration Management (Ministry of Inferior) reported that the number of registered Syrians in Turkey was 2,255,299 as

---

[1] (Prepared by) Atilla Sandıklı, Ali Semin, *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu)*, Bilgesam Yayınları, Istanbul 2012, p.1.

[2] http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti, (date accessed: 20.03.2016). See also: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik

of January of 2016, and 279,574 of them stayed in camps UN data indicated that European countries host 813,599 Syrians. The Turkish cities hosting the highest number of Syrians are Şanlıurfa, Hatay, İstanbul and Gaziantep.[3] According to the official data, Turkey hosts more than 2,5 million Syrian refugees, and it meets their humanitarian needs such as accommodation, food, health, safety, education, communication, and banking with the coordination of Turkish Disaster and Emergency Management Authority (AFAD). According to AFAD's statement made in 14 March 2016, the number of Syrians in sheltering centers such as tent cities and container cities in various Turkish cities like Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, and Kahramanmaraş was 272,013.[4] Gaziantep hosts 49,905 of these asylum-seekers.[5] In addition to these asylum-seekers, hundreds of thousands of Syrian refugees live in the city. The number of Syrian asylum-seekers in Şanlıurfa is 356.390 while it is 341,174 for Hatay and 305,067 for Istanbul. Following these cities, Gaziantep is the city with the highest number of asylum-seekers (277,905).[6]

Syrian asylum-seekers who have been living in Turkey for more than five years and Gaziantep hosting more than 270,000 Syrian migrants draw attention to this issue. Syrian migrants have been the focus of researchers from many aspects. Religious perceptions and livings of Syrian migrants, the differences and similarities between the religious life in Syria and Turkey, interactions emerging after migration, and the role of religion in migrants' adaptations are another interesting topics.[7] This study questions these topics. The population of the study included the Syrian Sunni Muslim asylum-seekers in Gaziantep. The reason why Sunni Muslims were preferred among the Syrian refugees is that Sunnis constitute the majority of Syrian people. The main religious groups in Syria before the civil war are as follows: 74% Sunni, 12% Nusayri, 10% Christian, 3% Druze[8] These figures indicate that the majority of Syrian people are Sunni Muslims.

This study aimed to answer questions such as '*are there any differences in the religious perceptions and living of two Islamic nations?*', '*if any, where are the differences seen?*', '*do the religious livings of these people become similar in five years?*','*do the differences cause any sorts of issues between the nations?*', '*do migrants face any sorts of problems in their religious lives?*' Another aim of this study was to indicate the different aspects between the perceptions and experiences of two different cultures

---

[3] http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871, (date accessed: 20.03.2016)

[4] https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848, (date accessed: 20.03.2016)

[5] https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848, (date accessed: 20.03.2016)

[6] http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor, (date accessed: 20.03.2016)

[7] Religion is a "tie between the believers and believed (Günay, 1999: p.70)" while religiousness "is the degree of focusing and being busy with the beliefs, prayers and symbols of the followed religion (Kurt, 2009: 2)". A religious life consists of religious reflections over the people and society.

[8] Birol Akgün, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Institute of Sociological Thinking Analysis, June 2012, p. 4.

regarding their common beliefs, and to reveal the role of religion in the adaptation between two nations. This study is expected to contribute to the evaluations regarding the religious lives of Syrian migrants. Therefore, it can help establish a better relationship with the Syrian migrants. The data were obtained from the interviews made with the Syrian refugees and from their micro-sociologic experiences. Qualitative methods were preferred, and interviewing method was used in this study. Data sets were formed after a literature review was performed and in depth interviews were performed with 12 Syrian asylum-seekers directly or with the help of an interpreter using the semi-structured interview form[*] in March and April 2016, and the results were analyzed later. As the results repeated, there was no need to interview more people. Syrian lecturers serving in the Faculty of Divinity at Gaziantep University and Syrian students studying in the same faculty, all of whom were expected to contribute for better evaluations regarding religious life, were interviewed. Moreover, the authorities of associations founded by Syrian refugees and people randomly selected from the public were interviewed. In addition to the interviews made with the Syrian migrants, conversations were made with the Turkish people who can observe Syrians' religious lives closely.

According to the official data, Syrian people whose number is exceeding 2.5 million need to adapt to Turkish society and its culture and lifestyle while attempting to solve the problems they face every day. Collective living of both nations in harmony and without any issues is of great importance for both publics and for the operations and safety of the Republic of Turkey.

A. Theoretical Frame

1. Culture and Religion

There are many definitions of culture. For example, Zgymunt Bauman defines culture as "*organizing and maintaining an order, and fighting against anything chaotic for this order*"[9] and implies the organizing aspect of culture for the society. Moreover, culture can be defined as "*the unity of practices, beliefs, and material-spiritual elements which we learn in a social process and which determine the structure (relationships) of our presence*" or "*a complicated unit that covers the information, artistic elements, traditions-customs and similar skills and habits learned (gained) by people as a member of society*"[10]. Johann Gottfried Herder reviews culture as a factor "*uniting the group members in harmonious societies with common and separate lifestyles*"[11]. The interesting aspect of these definitions is the social characteristics of culture. These characteristics make culture an element that can be realized among the societies.

[*] The interview form was added to the end of the study.
[9] Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, trans. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Istanbul 2013, p.161.
[10] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, p.100, 101.
[11] Watt Waggoner, "Kültür ve Din", trans. Mustafa Arslan, in: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, compiled by: Peter B. Clarke, Ankara 2012, p. 341.

Social conditions play a key role in the formation of culture. However, culture is not the sole result of material lifestyles. One of the significant elements determining culture is the material approaches or the beliefs of a society because religion is effective on both personal and social levels. Religion is the means of making the self-presence and universe more meaningful and displaying submission in the inner world, and it is an important factor in shaping the social relationships and behaviors on a social level, and in the emergence of institutions in this regard. Therefore, religion affects and shapes the society where it is present. Changes in the religious field also causes changes in other fields of culture.[12] Max Weber reflects the role of religion in the emergence of capitalist economy and states that religious values may be the important factors for social life and cultural changes.[13]

Religion shows itself in various forms. The theoretical aspect of religion is shown with beliefs while the practical and sociological aspects are seen through prayers and religious congregations. A religion or belief can continue existing only when it establishes and develops social relationships, or else this religion or belief[14] becomes extinct in time. Religion is an important concept affecting the social life as it establishes and develops social relationships.

A religion has various functions in a society. It provides a conceptual perspective that will enable the people to view the material world through special "glasses", and it serves to maintain the components of the social life.[15] Religion catches attention as a factor impactful for personal and social lives with its various functions and dimensions. Religious impacts over societies can be found on different dimensions and levels. A closer look at the lives of people and society indicates that people's transitional periods are surrounded with religious beliefs and practices. Birth and death are among the most important concepts in this regard. The names given to the newborns and the way these names are given are affected by religion. Religious factor becomes more remarkable in this practice named as the name culture.[16]

Religion can be effective in significant transitional periods. Moreover, the effects of religion can be observed in our daily lives. The facts or actions affected by religion range from ordinary behaviors such as eating to financial activities, from the decisions regarding which professions or political approaches are preferred to organizing our working conditions, and from our daily language to literature and art.

---

[12] Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik),* Çamlıca Yayınları, Istanbul 2002, p. 86.
[13] Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, trans. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
[14] Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, trans. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Istanbul 1995, p. 54.
[15] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, Istanbul 2004, p. 66.
[16] Vejdi Bilgin, "Din ve Kültür", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 109.

Religious effects over the societies can be seen in many levels. Religions caused great changes and developments with their orders. Many cultural institutions emerged as a result of the efforts to live in line with religions. These efforts also developed architecture, literature, music, and similar arts. Some religious data served as hypothesis for the development of science. For example, the obligation of executing religious ceremonies at certain times necessitated the use of calendars, which promoted observing the celestial bodies.[17]

Regardless of the people or society, a mutual interaction between religion and culture is inevitable when new religious information is found. When religion and culture meets or when religion is included in a culture, it aims to transform, revise, and reform culture based on its own values and teachings. However, as each person and society has their own cultural structure, differences between people and societies inevitable occur when religion and culture meet. The difference of religion by people or societies is related to religious understanding, perception, and integrity because each person or society makes an effort to understand and practice religion by their own cultural structures. Acceptance of religious meaning and importance affects the commitment to religion. An interaction occurs when religion and society meet. This interaction changes within the religious teachings and characteristics of cultural structure rather than serving as a single-dimensional, monotonous relationship. Therefore, religious practices of every society differ by their own members and differ when compared to other societies.[18]

The mutual relationships between religion and culture can be clearly seen in daily life. Religion affects and transform culture while culture influences the religion that emerges or is practiced in that culture. However, a misunderstanding that religion is totally a result of culture or totally transform culture should not happen here. Religion is functional with its protective, legal, transformative, and innovative aspects for protecting culture, passing it down to generations, and giving it a new shape. Culture, on the other hand, is effective for perceiving, interpreting, experiencing, and practicing religion, and making religion a belief and understanding and making sure it is commonly practiced by the public.[19]

As religion is affected by the cultural pattern of a society, the same religion may have different forms specific to different societies. For example, Islam may differ for Umayyad or Abbasid states, Muslim Barbary states of Northern Africa, Sudan Kingdom, Ottoman Empire, Syria and Egypt of the modern times, Afghanistan and Kingdom of Saudi Arabia, or for the countries and periods when

[17] Mustafa Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, Istanbul 2014, p. 122.
[18] Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 448.
[19] Ejder Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkish Studies, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, p. 275.

religion emerged in its purest form and for the minorities or publics where religion emerged in a complicated way.[20]

No religion can maintain the perceptions and manifestations of the era from which it emerged. Reflections of religions differ as socio-cultural conditions change in time. A similar case is present for Islam. The religious-cultural differentiations in Iran, Africa, Turkic states, India, and the Far East, which arise from the fact that Islam passes the borders of the society where it is born, can be regarded as the reflections of this case in Islamic world. For instance, people make comments indicating that Islam has been reinterpreted under the influence of local African culture and traditions.[21] It is fair to state that culture has a significant impact over the perception and interpretation of religion in various ways. Culture significantly impacts the emergence of different religious interpretations, sects, congregations, groups, and classes in a religion. Therefore, the fact that Islam as a historical and socio-cultural phenomenon is perceived and practiced as various sects, classes, groups, congregations, and cults reflect the impact of Islam over the cultures of societies.[22] Karbala ceremonies can be among the different perceptions and interpretations within Islam. While Karbala ceremonies are not executed in the Sunni world, they are commonly held in Shia states. The social aspects of a religion may differ not only by the societies and cultures, but also by different residential areas, professions, and economic statuses.[23]

Religion cannot be reviewed separately from any socio-cultural structures where it was born or adopted later. Religion is affected by the environmental conditions when it is born or developed. Any religions practiced today cannot be regarded as the same when they emerged with the guidance of their Prophets because differences regarding the interpretations of religious texts and practices of a religion may exist for different eras. However, religions adapt to these conditions to bring solutions to different environmental conditions and problems.[24]

2. Migration and Religion

Migration is the obligatory movement of people or societies from the places they voluntarily live in to another geography, or it is the change of environment in this regard. People can migrate domestically or to other countries. Moreover, migration can be permanent, long-term or temporary.[25] The interesting aspect of migration is that it is not a simple action of moving; instead, it has a socio-cultural

[20] Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, p. 129.
[21] Arif Korkmaz, "Göç ve Din", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 355.
[22] Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", p. 277.
[23] Max Weber, *Din Sosyolojisi*, trans. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, Istanbul 2012.
[24] Bilgin, "Din ve Kültür", p. 125.
[25] Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

meaning and it causes effects in the life of people and societies. Migration changes the social worlds of both people and society.

The concept of migration causes certain social, economic and political issues as a social change process before anything else. Although migrants migrate for reaching a better tomorrow or achieving better life standards, they still face certain problems. Migration is essentially the solution for the problems related to the previous places of residence. However, this solution may cause new problems regarding the new place. Communicational, accommodation-related and professional issues occur due to the obligatory and collective migration to other countries. Meeting the educational needs of migrants in the following periods requires meeting the cultural adaptation problem arising from the meeting of two different societies. Thus, migration is a highly problematic topic that should be carefully considered.

It is not the populational movement solely. It is the movement of lifestyles, beliefs and practices to new places. Therefore, every culture meets new conditions when they go beyond the borders of the countries where they emerged and developed. While efforts are made to maintain the previous lifestyle under new conditions on one hand, new conditions are to be adopted on the other hand. Accordingly, migration emerges as an important factor of social change. It is inevitable for the people and society to change during migration.

While the social change arising due to migration is regarded as an inevitable process, it may arise from the criticism of people toward their own cultures. Cultural meetings as some of the results of migration mostly include the process of cultural criticism. People and societies facing different cultures, traditions, beliefs, and 'rights' and 'wrongs' may display rather critical and questioning attitudes toward their own cultures. Many details that are not internally criticized in a homogeneous society become interesting when this society becomes rather heterogeneous, or they may be just recognized after this transition. However, this interesting process of recognition may turn into the process of questioning, and oppositions and conflicts may be experienced with traditional orientations and forms accordingly. In conclusion, a case that cannot not regarded as 'positive' for 'old' cultures and beliefs emerge.[26]

Changes and differences emerge in the socio-cultural life upon the mindsets and behaviors of people during the migration period. An interaction, adaptation and conflicts between the cultures of new places and migrants' previous environments occur. Migration is not just a spatial population movement. It is also a social movement covering the cultural interactions of people who change their residential areas. Migrating people or societies also experience an interaction and transition between the psycho-social and cultural worlds. When migrants form a

---

[26] Korkmaz, "Göç ve Din", p. 367, 368.

broad mass, both migrants and the social environment hosting them are mutually affected. The interaction of migration in the personal and social lives is interesting in this regard.[27] Another interesting aspect of this process is religion. Religiousness of migrants may change during the process of migration. The new aspects of change arising from this process may be positive or negative, and religion may play a key role in protecting the general personal and social structures and mitigating the tension in the society.

After migrants face a new society following migration, religion emerges as a response to the reference loss in this period and preserves the social ties. It draws attention to the protection of an ethnic culture at a difficult position in a foreign society, and it almost becomes a cooperation center with the structure of congregation it creates. Therefore, religion establishes a cultural pattern based on the sense of belonging, traditions, and values to ensure that migrants have a place and maintain it in a new society. Certain migrant societies facing the disruptive effects of migration make efforts to overcome these effects by embracing the connective characteristics of religion.[28] Termination of distrusts, uncertainties and risks migrants have never faced can be possible through the alternative interpretations and congregation provided by the religion. Religion as a source of security and meaning system creates a sacred, protected area against the problems migrants face in their new environments.[29] Therefore, religion serves as a significant reference for migrants' efforts to adapt to their new environments following the migration process. It is also an effective factor for uniting the spread people or societies.

Religion remains as one of the most important sources for reproducing migrant groups' ethno-religious identities in new environments and helping them adapt to their new, difficult, and mostly threatening environment.[30] Moreover, certain changes can be seen in the religious perceptions and practices of migrant group. Religious migrants transfer their religious beliefs and practices from their previous places of residence to their new environments, and their beliefs and practices are affected by the current state of living in a new place, and therefore, migrants' religious characteristics gain a local form.[31]

The concept of migration causes people to face an extensive interaction with a broad context ranging from personal mindsets, attitudes, and behaviors to

[27] Celaleddin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 298.
[28] Korkmaz, "Göç ve Din", p. 355, 360.
[29] Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", p. 305, 306.
[30] Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", trans. İhsan Çapcıoğlu in: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editor: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, p. 125.
[31] Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", trans. İlkay Şahin, in: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, compiled by: Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, p. 305.

people's cultural lives. Another concept including the effects of change is the perception of religion and religiousness. Religiousness changes with the change of cultural environment. Religiousness and religious living is open to social interactions. In other words, interpretation of religion and religiousness changes based on socio-cultural relationships and processes.[32]

The basic reality covering all possible options regarding the quality and quantity of migration along with the positive and negative aspects of the interaction between migration and religion/religiousness is the concept of *'change'* because the dynamic characteristics of migration reflect a multi-dimensional change. Therefore, this dynamism affects the characteristics and content of migration, institutional religion and religiousness, and it can be regarded as 'changing these actions and facts' in a sense. Religion, religious people, and religiousness become different following the migration. These migration-related changes occasionally increase and decrease the religiousness. Transition from a traditional living universe to a secular social context most probably results in increasing the secularism and decreasing the religiousness.[33]

3. Cultural Adaptation and Conflicts

Social life is based on the concept of collective living. People have to gather, form groups and live as societies due to their needs. A society is a unit of people with communication and interaction. Accordingly, people from that society depend on and relate to one another. Mutual contact, communication, and interaction are important for both the individuals and groups. People and groups may develop many sorts of relationships with each other. Society is a broad and complicated pattern of social relationships. Interactions emerge in this pattern. We may consider social relationships as personal ties. However, relationship and interaction may also occur between the groups. Isolation from concrete human relationships should be performed to analyze these social relationships. It becomes clear later that people and groups are integrated with the status, role, and process realities.[34]

One of the interaction forms of society, which can be regarded as a complicated pattern of relationships, is social relationships. Joseph Fichter describes social processes as forms of social interaction that can be typified and encompass all the many social roles people play. According to him, these processes always cover the behaviors shared between two or more people, and the basic social processes include cooperation, adaptation, internalization, conflict, opposition, and

[32] Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", p. 298, 300.
[33] Korkmaz, "Göç ve Din", 2013.
[34] Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, trans. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, p. 123.

competition. These behavioral manners are the stereotyped relationships in a society.[35]

Fichter states that the most general categories of social processes are formed by the members of both sides. These are the combining and separating processes. The former reflects cooperation, adaptation, and internalization while the latter indicates conflicts, opposition, and competition. Binding or combining processes are the interaction patterns in which people are brought together and made more unified. Separating or disruptive processes reflect the environments where people are separated and thus forced to cooperate and unite less. Fichter states that combining processes always reflect the merits regarding rights and love, while separating them means social flaws regarding injustice and hatred.[36]

Similitude is the establishment and continuation of the relationship between people with different ethnical backgrounds, as if they were the members of the same group, without any sort of pressure or compulsion. It is also the action of becoming a new culture, but this process cannot be regarded as certain because some ethnical groups maintain their own cultural characteristics in their new groups.[37]

Different ideas and cultural elements should be respectful toward the values of the dominant culture to ensure that social differences can be and stay as variety. In other words, differences exist by reflecting themselves, but they have to be in harmony and accordance with the essential and specific values of the main culture because common values are always needed for different members of a society to live in peace and safety. The main culture or dominant culture is the main reference that will provide these common values.[38] Accordingly, rules of a society reflect the main values of the same society. Existing in a society without conflicting with other members necessitate adapting to the basic values and rules of that society, i.e. the normative integration.

Normative integration is the organization of the actions and behaviors in line with the norms of the society. Norms ensure agreement on ideas and values because rules constitute a significant portion of the culture in a society.[39] Therefore, the provision of social integrity necessitates adapting to the rules valid for everybody in a certain environment, which prevents the emergence of social issues. However, integrity does not only take place within certain rules. Moreover, it should be noted that absolute integrity cannot be present in any societies.

---

[35] Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, p. 124, 126.
[36] Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, p. 127-128.
[37] İbrahim Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, p. 101.
[38] Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, volume: 1, issue: 1, 2009, p. 11.
[39] Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, p. 101.

Spiritual elements such as religion, along with the social rules, clearly affect the internal integrity of a society and integrity of two different societies. Accordingly, one of the significant elements for social integrity is the spiritual integrity among the members of the society. An important condition of spiritual integrity is that people living in various regions should be aware that they constitute a nation in terms of time, date, culture, and spiritual values. Customs, habits, traditions, folk songs, games, handicrafts, and even the languages of people living collectively may differ.[40] However, spiritual integrity can take place if they have the awareness that they collectively constitute a nation. Spiritual integrity is the best of social integrity forms, and it is an obligation for social integrity. Religion plays a key role in this regard because religions' effects and importance for the societies, cultures, and civilizations are quite significant.

Social ties are the connections established though common values. Thus, closeness, common values, unity, and solidarity, rather than the differences, are quite important for the presence and continuation of a society. Different actors of a society should be aware that they are actually the parts of a unity. Smaller social sub-groups in a society should revise their values and targets in accordance with the values and final objective of the larger group (society) that covers the smaller groups. If this revision and harmony are absent, the members of the society cannot maintain their presence in peace, and the targets in this regard cannot be achieved.[41] Therefore, sub-groups should learn the cultures and language of the larger group, i.e. the society. Otherwise, problems would occur both for themselves and for the general society. It is obligatory for a person as a social creature to know the culture of the society and social responsibilities of people, to act accordingly, and to establish proper communications for preventing social conflicts.

Results

I. Reasons Why Syrian Migrants Preferred Turkey

Syrian asylum-seekers living in camps stated that Turkey's conditions were better compared to Lebanon and Jordan in a study conducted with Syrian migrants. The results of the questionnaire administered to 935 asylum-seekers in the container and tent cities set in Harran and Akçakale, Şanlıurfa, Turkey, reflect their desires of residing in Turkey. The primary reason Syrian asylum-seekers preferred Turkey is the trust-sympathy felt toward Recep Tayyip Erdoğan, the president of Turkey (33.4%), followed by the closeness of Turkey to the borders of Syria (31.0%), and considering the Turkish people as close to them and Turkish people's family ties which are similar to those of Syrians. The study entitled *Türkiye'deki Suriyeliler*:

---

[40] Arslanlıoğlu, *Genel Sosyoloji*, p. 101-103.

[41] Türkkahraman, Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", p. 2.

Toplumsal Kabul ve Uyum[42] by Murat Erdoğan indicates that Syrians mentioned their satisfaction in living in Turkey and extended their gratitude to Turkish people in the interviews performed with 72 Syrians living outside the camps in Gaziantep, Kilis, Hatay, İstanbul, İzmir, and Mersin.[43]

> I was the one who supervised Syrians' trainings in all camps. There were also the representatives of United Nations there. They said Turkish camps looked like a five-star hotel compared to those in other countries, which makes Turkey more desirable. Governmental policy was also effective (Osman, Mohamed).[**]
>
> It was related to the fact that Turkey's borders were not totally controlled at first. However, many Syrians are now officially registered (Ahmed, Behzam).
>
> The opportunities provided by both the public and government to the Syrians were not present in any other countries (Osman, Halid Ahmed, Nahla Mohamed, Abdulaziz).
>
> I took part in conferences in Elazığ, Malatya, İstanbul and Adana. These are the conferences named '*Syrian Night*' held by Syrians. These conferences were full of people. There were even hundreds of people waiting outside for the conference I gave in the Syrian Night occasion held in Istanbul. This just shows Turkish people's perception of Syrians as '*brothers and sisters*' (Osman).

Syria and Turkey have deep ties along with the neighboring relationship. The financial relationships between both countries have historical and cultural aspects. There are also family-based relationships between the citizens of both countries. These ties between both countries made Turkey a preferable country in this regard. Solution to migrants' basic problems such as shelter and safety is their priority. Accordingly, as a country with a safe environment, Turkey was a good option for Syrian migrants because the current government has a positive policy for the Syrian migrants, local people showed attention to migrants and helped them, and migrants considered Turkey as a gate to Europe, all of which ensured Syrians preferred Turkey.

II. Role of Religion in Migrants' Adaptation

Residence of migrants in a new environment does not mean that their problems end. Many issues regarding the new places of residence await them. One

---

[42] Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe University, Migration and Politics Research Center, Ankara 2014.

[43] Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, p. 263-279, See also: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Social Research Center, May 2013.

[*] Names in parenthesis belong to those interviewed. A table reflecting their status is presented at the end of the study.

[*] The first name in the parenthesis belongs to the original speaker in the interview while the other names mean similar explanations.

of these issues is the adaptation to the new society and culture and lifestyle of this society. It is highly important for two different societies to maintain their lives in peace. The presence of common values, experiences, and cultural similarities between two societies will help overcome this adaptation process more easily. The fact that the majority of Turkish and Syrian people as Muslim caused Islam to be an effective factor for the adaptation between both nations.

> Syrians are religious people who are careful in their prayers and who wear clothes in accordance with the religious rules, e.g. Syrian women wearing hijab, all of which made it easier for Turkish people to accept us (Osman, Halid Ahmed, Yasmin).
>
> There are 2,750,000 Syrians in Turkey at the moment. There are many reasons why Syrians preferred Turkey more. Turkish people considered us as muhajir. This was the case particularly when the migration started (Ahmed, Mohamed, Nahla).
>
> We do not feel excluded in Turkey. Particularly with such religious people. However, there are also irreligious people whose political views oppose to the government, and we feel excluded around them (Ahmed, Mohamed, Osman).
>
> After coming to Turkey, Syrians' perceptions toward the Turkish people positively changed. Islamic brotherhood developed between them. Syrians called non-Arabic people foreigners. Now they call Turkish people "our Muslim brothers" (İbrahim, Behzam).
>
> What the Syrian people in Turkey observe is that Islam increases the connections between them. Therefore, they protect themselves and occasionally gather. Their emphasis is always on religion and Islam (Ibrahim).
>
> Religious people helped us. However, benevolence of Turkish people does not solely arise from their religiousness. Their humanitarian and modern characteristics, and their culture are also effective. A friend of mine told me a story. A Turkish guy drinking an alcoholic beverage took a Syrian beggar to a market and bought everything that he/she needs (Nahla).

There are process-related aspects of migration which people experience in time. Migration is not just a movement from one country to another, or just the action of passing the borders of another country. Abandoning a country means abandoning daily life and habitus. Habitus as a "concrete or bodily" socialization concept is like a "house where a person resides and which is full of direct meanings and benefits".[44] Obligatory migration causes people to abandon their houses and build a new home in the new cultural environment where it is hard to find meaning and benefits. This process is also related to the case where cultural borders are passed, violated, and expanded or where daily life is reshaped, and to the obligation of reforming the social universe.[45] Religion plays a key role in this period

[44] Pierre Bourdieu, L. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, trans. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, Istanbul 2003, p. 119.

[45] Hatice Şule Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy, July 2015, 2 (2), p. 130.

when daily life is reshaped and homes are rebuilt. Religion, for the believers, is a significant dynamics of built social reality and a common experience approximating the people sharing the new universe.

The statements above indicate that religion plays a key role in the integrity between two nations. One of the most important functions of religion is social integrity. Religion plays a key role in ensuring the unity and solidarity of society because religions' effects and importance for the societies, cultures, and civilizations are quite significant. Accordingly, religion has a significant position and effect, which has already been reflected in the statements regarding the adaptation between Syrian and Turkish people. Religion mitigates the tension between them by serving as an intermediary body, and as a significant meaning and legitimacy reference, it helps the local people accept the case and provide aid and facilitation to the migrants. The field researches conducted in different cities of Turkey support this result.[46]

Religion is an important option in terminating the unsafe situations and risks Syrian migrants face in Turkey. As a safety and meaning source, religion appears as a safe house for the conditions migrants face. It can be the most important reference for Syrian migrant groups' efforts to exist in a new environment where they need more trust. Therefore, both migrants and local public benefit from the connective aspect of religion to adapt to new social conditions. Syrians make efforts to overcome the problem of existing in a new environment through the reference provided by religion.

III. Other Factors Affecting the Social Integrity

People have to gather, form groups, and live as societies due to their needs. Accordingly, people from that society depend on and relate to one another. Communication and interaction take place between the people living together. Mutual communication and interaction necessitate the adaptation between people. The reflection of cooperation, adaptation, and internalization-based behavioral patterns which are called combining and connective processes by the society, emergence of these patterns, and merit-related statements are highly important. The relationship between the Syrian migrants and Turkish society indicates that cooperation and internalization-related behavioral concepts emerged between both societies, and cultural internalization and normative and spiritual integrity are effective in the process of social integrity.

[46] Hıdır Apak, *Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Mardin Artuklu University, ISS, Mardin 2014.

a. Common History

Common history and cultural similarities, along with the religious aspects, positively affect the adaptation between both nations.

> My grandfather used to go to Kilis and Antep, instead of Aleppo, for shopping. Our culture was common. One of my grandfathers fell a martyr in Gallipoli. His name is shown as '*Ismael from Aleppo*' on the board with martyrs' names. Another grandfather of mine fell a martyr in Mosul as an Ottoman soldier (Osman).

> There are similarities between Syrians and Turkish people in terms of culture, ideology, beliefs, and eating and dressing habits. The border regions seem as one region. They are very close to one another (Mohamed, Nahla).

> Before the initiation of these incidents (before 2011), Syrian people treated a Turkish person in Syria as if they saw a brother or sister they had not seen for a long time. They showed love saying "*a Turki*". Our history and public were quite similar (Osman, Esma).

> We are united brothers and sisters. We do not have differences or problems. There is a region in Damascus, Syria, called "al-atrak" [Turks]. There are Turkmen people, a mountain called Turkmen, and a neighborhood called Turkmens, which is a Turkish neighborhood. When I studied in Damascus in 1993, I saw old Syrian people from Turkish ancestry who did not speak Arabic (Osman).

When different nations with certain cultural differences gather, they sometimes have the awareness of constituting a nation with certain common characteristics related to history, culture, and spiritual values, which appears as an important factor for the publics' unity and solidarity. In addition to the common history between Turkish and Syrian people, both nations have a common value like the Ottoman Empire, which is one of the factors facilitating the adaptation between both publics. These two nations were living as a public with different but integrated elements in this region before World War I. The borders set following the war separated people. However, the people of this region still reflect that they have a common history and awareness that they are one nation, which positively affect the adaptation of two publics coming together once again due to migration.

b. Normative Integration

The rules of a society reflect the main values of the same society. Existing in a society with harmony obligates new residents to avoid from conflicting with the efforts and behaviors of the local people and values, social norms, and rules of that society, which can be observed in the behaviors of Syrian migrants.

> We always state the following: *'We are just guests in Turkey, so we should not distort the peace here. We should respect the order, system and organization in Turkey. We should not upset anybody.* We always talk about this issue in every social meetings or among us. We always consider this whatever we do (Ahmed, Halid Ahmed, Fatma).

Syrian migrants can establish and live proper relationships in Turkey only when they observe the rules that are valid for everyone. The abovementioned statements indicate that they are actually concerned with adapting to the society. However, their solution to this concern is '*observing the rules*' . These statements also reflect that following the rules can also suit the benefits of migrants. Interviews with migrants indicate that they are aware of their responsibilities, and they act in line with what is expected from them. However, following the rules is not sufficient for social integrity. For the society to adapt to each other and establish closer relationships, certain factors such as cultural assimilation, other than the rules, need to be employed.

c. Cultural Assimilation

Society is the unit of people who are in continuous interaction. It is a natural process for both migrants and local people to have interaction and similitude. Syrian migrants adapt to the Turkish culture to act in line with Turkish society while maintaining their own cultures without facing any oppression or obligation from the host state. Maintaining social order is related to observing the values of the dominant culture in that society, which, however, does not mean the termination of cultural differences. This is actually a case where different ethnical elements exist with their own cultural characteristics and differences, and where these elements are in accordance with the dominant culture. Members of a society can coexist only through common values. Basic or dominant cultures are the important sources providing these common values.

> Syrians started to wear different clothes. We used to wear jalabiya or long clothes. Particularly the old people used to wear these. However, this totally changed after we came to Turkey. I do not recall my father wearing a suit in Syria. However, he wears one now saying "*we should adapt instead of looking different*" (Osman, Mohamed, Abdulaziz).

> We organize our working life considering the Turkish people. We adapt ourselves to how they work (Halid Ahmed, Behzam).

> Syrian women generally wear a single color hijab and they generally wear all black. However, Turkish women generally wear colorful clothes. Syrians in Turkey started to wear colorful clothes. Moreover, Turkish women have been recently dressing as Syrian women (Fatma, Esma).

> Syrian girls have been wearing something like a bead (meaning nose stud) on their noses. This is something I have never seen in Syria. No mother in Syria would like a girl like them for their sons (Nahla).

Social interaction does not occur unilaterally. Social relationships generate mutual interactions. Local people affect the migrants with their culture and lifestyles, and they become open to the effects of migrants.

> There were many people with hijabs and tight pants in Syria. When I came to Turkey, these clothes were not that common. This has now become common among the Turks upon the effects of Syrians (Nahla).

Absolute integrity cannot take place in any societies. A complete integrity cannot be achieved between two societies. However, social ties are established though common values. Closeness, common values, unity, and solidarity, rather than the differences, are important for the continuation of the society. Having the awareness of being a part of the unity is necessary for every members of the society. Small sub-groups in the society need to determine the values and targets in accordance with the values and final objectives of the dominant culture. Members of a society cannot maintain their lives in peace and achieve their objectives without establishing the social adaptation. Uncertainties in different social encounters arise from the failure in knowing the others adequately, having bias toward one another, and inability to speak in a common language, the main element of communication. Accordingly, Syrian migrants need to learn the cultures and language of Turkish people and to adapt to Turkish culture not to have any social issues. Therefore, an interaction and cultural similitude can be found between the Syrian migrants and local people. It is clear that migrants aim to act in line with the cultures of the local people to be in harmony with them.

d. Problems of Syrian Migrants in the Adaptation Process

Obligatory migration causes people to abandon their homes, families, loved ones, daily routines, habits, and their habitus full of meanings and benefits. Accordingly, asylum-seekers make efforts to exist in an environment where they cannot set a meaning, participate in the process of generating meanings or have difficulties in finding a meaning,[47] all of which are still hard to perform because migration causes certain social, economic, and political issues as a social change. After two different nations come together, certain issues arise. Thus, there are social, political, and economic issues that the nations coming together need to overcome. One of these is the problem of cultural adaptation. Members of any society meet new conditions when they reach beyond their current states. Migrants make efforts to maintain the aspects of their previous cultures on one hand, and they need to adapt to the new conditions on the other hand. However, this may cause tension between the people and publics.

> Our holiday was Friday in the past. That was our best and most special day. We miss this now. We used to have fun with kids that day. Our social life would start following the prayers. However, we work here on Friday. Turkish people have holiday on Sunday, which surprised us, and we have yet to adapt to this (Osman, Ahmed, Fehmi).

[47] Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", P. 162.

> Communicational problems prevent both nations from establishing closer relationships (Abdulaziz, Osman).
>
> Financial problems we had in Turkey paved the way for the domestic problems. The rate of divorce increased among the Syrians due to financial problems (Ahmed).
>
> We used to have closer relationships in Syria. However, we became more personalized here in Turkey. Financial issues and obligation of all family members to work negatively affected our social relationships. We cannot come together (Mohamed, Abdulaziz).
>
> Turkish people are helpful, but this changes when it comes to business affairs. They just do not want to employ Syrians (Nahla).
>
> Migration of Syrians negatively affected the occupational conditions in Turkey, which adversely affected their views toward the migrants (Abdulaziz, Behzam).

The problems of Syrians include communicational issues, unemployment, social and cultural differences, and labor exploitation.[48] In addition, educational[49] problems and these issues appear as the most important obstacles before ensuring the sense of belonging and social adaptation. Two different societies and cultures face one another after migration. Migrants and their lifestyles may be regarded as a threat to the local culture, which may cause unsafety. Thus, the meeting of two nations may turn into a problem in daily life. Meeting of two nations may also cause economic problems. Therefore, the relationships between the migrants and local people are open to various problems. This tension may result in neglection toward the migrants by the local people from time to time, avoiding from establishing relationships with them, showing resistance to interactions or displaying negative reactions to them.

Migrants may witness negative reactions from the domestic people due to cultural, financial, and communicational problems. However, new working conditions for the migrants may negatively affect their lives. Lifestyles of migrants who state that they found Turkey more secular and that Turkey has more difficult financial and occupational conditions receive new forms based on these conditions, despite being a stressful process for the migrants.

[48] Mithat Arman Karasu, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, year: 2016, volume: 21, p. 1012.

[49] Ahmet Atasoy, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, volume: 8, issue: 38, June 2015, p. 457-470.

IV. Similarities/Differences Between the Syrians and Turks in Their Religious Perceptions and Livings

a. Similarities/Differences Regarding Religious Livings

Religion is an important concept shaping the social life. It affects the cultural, financial and political aspects of a society. However, the relationship between religion and society is not unilateral. Society can also affect the perception, interpretation, and experiences regarding religion. Thus, religion can have different forms in different societies even if they have common beliefs. Therefore, every society can have religious livings and experiences specific to them.

1. Place of Religion in the Society

Religions do not have similar effects in all societies. Effects of religions vary from society to society.

> Statements of religious people were more effective in Syria. However, this is not the case in Turkey. This is actually clear in shopping. For example, let's say, two merchants or industrialists have a problem in Syria. They say "*we should ask a hodja. Whatever that hodja or shariah says is approved by us*". I had similar discussions and experiences in Turkey. But they say *"This is business. What does religion have to do with it?"* (Osman, Mohamed, Abdulaziz).
>
> The impact of religious statements can be felt in society. When two people fought in Syria, and a third person said "sallu alayh (greetings be upon to the Prophet)" to them, they would stop fighting (Fehmi).
>
> Religious occasions, councils, and spiritual environments were more common there (İbrahim, Mohamed).
>
> People from there attributed more attention, value and assistance to the students of religious studies (İbrahim).
>
> Turkish people are far more concerned with what people would think of their attitudes instead of how God will judge them. Even a religious authority in Turkey smokes secretly. They do these to prevent people from saying '*Religious authorities smoke too*' (Nahla).
>
> Official marriage is more important in Turkey. However, what we value more is the religious marriage. Women protect their rights through religious marriages. Even if couples divorce, women can get 50% of the bride wealth.
>
> Alcohol consumption is more common in Turkey (Nahla).

Religion, according to Syrian migrants, is more effective over the society in Syria. To them, religion is less effective and determinant for the daily relationships of the people in Turkey.

2. Perception of Religion

Conditions for a society directly affect their religious perceptions. Therefore, interpretations and perceptions of a religion may differ by societies.

> People were poor and had no hopes of becoming rich. Thus, they had rather submissive perceptions regarding Islam. They justified their states saying "This is the decision of God"(Fehmi).
>
> Their mother tongue was Arabic, and they directly understood the Quran and hadiths, which caused them to be religious while observing the Quran and hadiths. They were also more alert against the abusers of religion. Religious congregations and fanaticism were not that common in Syria based on communicational differences. The authority of congregations was not as effective as it was in Turkey (Fehmi, Mohamed, Abdulaziz).
>
> Life is less active in Syria. Objectives related to financial competition or growth is not that dominant there, which can be felt in their economic activities and relationships with their clients. Syrians are not that organized in their working environments. They open or close their shops whenever they like. They just do not pay attention to their customers like Turkish people do. This lifestyle caused Syrians to be more submissive and faithful (İbrahim).
>
> I saw some Turkish students in Syria saying *'My heart is pure'*, and they did not perform prayer, which is much less frequent for Syrians. But I witnessed this in Turkey. They were drinking but they were not praying, and they still said "*My heart is pure*". However, in Syria, one generally prays even if they lie or drink alcoholic beverages. They do not abandon prayers. They say *"I'm going to pay what I owe to God"* (Osman).
>
> Fanatics of sects (e.g. Shafi-Hanafi) is not as strict in Turkey. They are more flexible in that regard (Fehmi).
>
> Most of the people in Turkey and Syria have a misperception that religious people are less modern. Only a few people determines whether one is modern or not through one's attitudes (Nahla).

Turkey, where industrialization and urbanization is more advanced and where the cities are more populous compared to Syria, has a different religious perception compared to Syria. Modern life forces people to act more rational, and accordingly, religious perceptions may become different. Religion is interpreted with a more submissive and fatalist understanding in societies where the traditional structure is more preserved, but rational approaches are employed more in the societies where modern values are more dominant.

The modernization experienced by Turkey affects religion and plays a key role in understanding and experiencing religion in various forms. Modernization aims to have a place in a religious field. Accordingly, it makes rationality and science more distinct. Therefore, effects of modernization on religion can be clearly

seen in the process of secularization,[50] which is basically the period when the social importance of religious beliefs, rituals, and institutions of modern industrialized societies becomes weaker.[51] However, modernization cannot be regarded as a factor causing secularization entirely. It causes secularization in certain fields, which is clearer in certain geographies, and it is a factor that is effective in the emergence of many anti-secularism movements. The economic and secular aspects of modernization weakens the social effectiveness of a religion, and they also have the reactional contents that will bring the same effectiveness into agenda. In other words, secularization thesis is a part of the dialectics that would activate its anti-thesis named 'de-secularization'. Accordingly, it is fair to state that there is a close but complicated relationship between religion and modernity.[52]

3. Regarding Prayers

Reflections of religions include prayers. Prayers maintain their essential structures, but their forms may differ by societies. Moreover, people's perceptions of religiousness may determine their attitudes regarding prayers.

> There were four types of religious people in Syria: 1) Apparently and spiritually religious: They were quite a few. 2) Apparently religious: They were the majority. 3) Non-religious: Their rate was approximately 40%. Some of them were those who did not pray saying '*my heart is pure*', and some had no relation with religion (Abdulaziz).
>
> We do not observe the Sunnah when praying. However, people in Turkey, particularly Gaziantep, pay attention to the Sunnah and properness of prayers (Osman).
>
> I can pray on any dry place without laying anything before saying "*Allahu Akbar*". If that place is clean, that is sufficient for me. However, Turkish people do not do that. I can even pray with my shoes. I sometimes do. But, Turkish people find this odd saying "*look at this guy praying with shoes*" (Osman, Fehmi, İbrahim).
>
> Fasting on Monday and Thursday was more common in Syria, which is almost not practiced in Turkey (Osman).
>
> Ramadan is more alive and active there (İbrahim).
>
> Tarawih prayers are performed (as 20 rakats) more commonly in Turkey. However, in Syria, half of the people in mosques leave after the eighth rakat (Mohamed, İbrahim, Osman).

---

50 M. Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitabevi, Adana 2005, p. 17.

51 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, trans. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, p. 645.

52 Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, p. 18.

> Turkish people value the three months and blessed nights more. Many people who do not pray, still go to mosques at these nights (Mohamed, İbrahim).
>
> People in Syria do not sleep during those nights and many people go to mosques at those times. However, "*holy birth week activities*" are not held in Syria, which are conducted in Turkey (Fehmi, Nahla, Osman).
>
> Syrian people are more sensitive in terms of alms compared to Turkish people. Syrians say "*I will give my alms no matter how much it is*". I have not seen such an approach in Turkey (Osman).

Religion is a concept that is constantly generated, reinterpreted, and made meaningful in relation to perceptions and lifestyles. Interpreting and practicing religion is not independent from the knowledge, experiences, backgrounds, and orientations of people and society. Economic, political, and cultural realities are the factors determining the religious perceptions and interpretations of people and societies. Thus, different forms of religious perceptions and practices can be seen on personal and social levels in different sections of a society or even different historical periods of a society.

4. Regarding Visuality and Formality

All religious groups separate themselves from other social members through certain symbols. Islam has visualities such as hijab, beard or turban. However, this may cause reducing the perceptions of religion and religiousness to certain figures and symbols and losing the essence, or it may result in a formal religious perception.

> Religious apparel is important in Syria. Religious people show themselves with their beards and clothes. Accordingly, there is a formal perception of religion which is important according to Syrians. Syrian women used to cover their faces with veil more than the Turkish women. However, ethical aspects were far behind the concept of religious apparel (Fehmi, İbrahim, Abdulaziz).
>
> In Syria, wives and daughters of religious authorities and people wear hijab, veil and other clothes to cover their bodies entirely. This is actually based on our religion rather than our traditions. However, in Turkey, daughters of religious authorities, pilgrims, hodjas or those who pray do not always wear hijab (Mohamed, Nahla, Yasmin, Abdulaziz).
>
> Religious clothing has become a sort of social concept in Syria. Pressure from family, society and traditions can be felt in there (İbrahim, Abdulaziz, Fehmi).
>
> Sanctuaries are more traditional in Syria. Going to mosques and praying with the entire family is now a traditional act rather than praying. In addition to this visuality, you cannot see ethics in social relationships, especially in trade (İbrahim).
>
> Syrians do not value the Sunnah in prayers that much. However, they give importance to visual or formal Sunnah (Fehmi).

A religious authority does not take part in a TV show hosting a person without hijab. Even unreligious people would show reaction if religious people are seen in a TV show with such people.

Syrians perform their prayers. However, they were not that religious in their attitudes and ethics. There were those who wore hijab but who were not religious. Hijab was rather a tradition for them. This is not the case in Turkey. There were some who prayed without hijab (Abdulaziz, Nahla).

There are women who do not even show their faces in Syria. However, these may include those who do not pray (Nahla, Abdulaziz).

A religious authority or a person having religious conversations should have appropriate clothes in Syria. Western people with modern clothes would be a surprise if they conduct religious conversations.

Hijab is the most important indicator of religiousness for women. Religious women should wear a black hijab. People would say that if their hijabs are black, then they are religious. Therefore, visuality is more important in Syria. Turkish people value spirituality and ethics more (Nahla, Yasmin, Esma, Fatma).

There are visual differences between the religious lives in Turkey and Syria.

There are differences between the prayers and salawats. The tone and styles of the salawats differ. For example, takbirs and salawats are faster, more active, and enthusiastic during religious festivals in Syria. People would feel these religious days (Fehmi, Osman).

Adhan is sometimes read in chorus in certain old mosques in Syria. Moreover, muezzins would certainly read a long salawat at the end of adhans. They do these to reflect that they are not Shia members as a reaction to them (Fehmi).

The Quran is read more in Tarawih prayers. There is not a concept of prayer surah or "alam tara" and lower in their actions (Fehmi, Nahla).

The Islamic life is more modern in Turkey. People prefer more modern ways when they give alms or help others (Nahla).

They display ethical attitudes toward Islam and Islamic life. Turkish people value ethics more. In other words, there is a greater ethical organization in executing the religious traditions (Mohamed, Abdulaziz).

Different historical backgrounds and ethical and sectarian concepts of societies certainly affect their religious experiences. For instance, western modernization in Turkey affected the process of reinterpreting the Islam and caused the reflections of it in different forms and levels. Conditions and issues of a society drove people to find religious solutions when needed, which resulted in the differences in religious lives.

5. Regarding the Reflections of Islam on the Daily Life

Religions affect the lives of people and societies with the beliefs and teachings because they gain life with the claim of changing their lifestyles. However, reflections of religions on daily life are not the same. Religion and society, and religion and culture mutually affect one another.

> As associations, organizations, and congregation centers are not that common in Syria, mosques are at the center of life and belong to anybody. Dhikrs were said aloud commonly in mosques. Shoes were taken off while entering the outer court. Sermons were read for four hours, and efforts were made to ensure that people outside could hear. I saw it in both Aleppo and Damascus, and this is a tradition… Licorice juice would be served to people in Mosques during tarawih prayers (Fehmi).

> Imams who execute the religious wedding ceremony would ensure that couples sign an informal document, which is valid in canon cases (Fehmi).

> After families agree on the marriage-related issues, certain people would go to the bride's houses with a hodja to ensure that he gives a speech and talks about untold aspects (Osman).

> The groom's lineage is also important in this process. For instance, religious families prefer religious families (Nahla).

> You can see weddings where women and men celebrate together. Boys older than six cannot sit next to women in wedding ceremonies. Videos cannot be recorded without the permission of anyone because women sometimes wear other clothes for wedding ceremonies (Fehmi, İbrahim, Nahla).

> People of different genders pay more attention to sit separately compared to Turkey. They are more strict in female-male relationships (Fehmi, İbrahim, Nahla, Mohamed, Abdulaziz, Yasmin).

> When a baby is born, people take them to a scholar without giving them anything to eat or drink. That person would suck a date and then let the baby suck it. This is actually Sunnah, and it is called "tahnik". This is popular in Syria. Moreover, male babies are circumcised in the first month after they are born (Fehmi).

> Condolence visits last three days in Syria. People who lost their loved ones are not visited after the third day (İbrahim).

> I witnessed people paying hodjas to read the entire Quran in Turkey. In Syria, everybody reads a fascicle of the Quran and sends it to the spirit of the dead. Conversations are performed more in our condolences. However, people in Turkey rather read Quran. I have never seen the tradition of reading tawhid after a person dies in Syria (Osman, Nahla).

> Turkey only has courts serving under civil law. There are canon courts in Syria. Personal or familial cases are reviewed there (İbrahim).

> White, prayer-specific clothes (a skirts and hijab) are present for female guests in Syria. Turkish people do not have such particular clothes for praying (Nahla, Esma, Fatma).

> There was a strict relationship between Christians and Muslims. Churches were more common. People used to join Christian celebrations. Christian authorities comfortably gave speeches in mosques. I witnessed that many times in "Abu Noor" mosque in Damascus (Fehmi).

> I saw people sharing ashura in Muharram for the first time in Turkey (Osman).

> You do not see dogs in cities. For example, you do not see dogs in Damascus streets. Dogs are regarded dirty in Shafi sect (Fehmi).

> We do not throw bread to the dustbin. We put it away if we see one on the road. People seriously discussed whether bread was sacred or not in Syria (Osman, Halid Ahmed, Behzam).

> Turkish people do not eat pigeon thinking it is unlawful. However, we eat pigeons in Syria. One of the animals Turkish people do not eat is fox which is eaten in Syria (Osman). Syrian people do not eat rabbit (Mohamed).

The above-mentioned statements reflect the differences based on religious perceptions and living between the Syrian and Turkish people. Religion is not perceived similarly by all people and societies. The mindset, educational status, history, and culture of people and society are determinant in people's religious perceptions. Accordingly, religion has different effects and appearances on both personal and social levels, which is present between the Turkish and Syrian people. Therefore, religious and religiousness perceptions of people are not developed independently from social conditions. Religion and culture mutually affect one another. Thus, religions may differ by societies.

There are certain differences regarding the religious perceptions and living between the Syrian people and local people, but there are also certain common practices among them.

> There are people who drink zamzam water on foot to show respect. However, drinking while sitting is more common (Osman, Nahla).

> Relatives of pilgrims should definitely visit them with gifts. Pilgrims welcome their guests with gifts and desserts. Moreover, pilgrimage decorations and ornaments are attached to the ceiling of pilgrims' houses. Pilgrims invite people for lunch or dinner for five-ten days after coming from Mecca (Nahla, Osman).

Certain changes may occur in the religious perceptions and practices of Syrian migrants. Change of cultural environment may cause changes in religious perceptions and practices, which are open to socio-cultural interaction. The concept of migration causes people to be open to an extensive interaction with a broad context ranging from personal mindsets, attitudes, and behaviors to people's cultural lives.

> Surah al-Fatihah is read after the prayers are performed at the end of consolidation meals in Syria. It is not read after every meal. However, in Turkey, we read al-Fatihah after meals (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

> The congregation here performs the fardh (obligatory) parts of prayers after the Sunnah prayer upon the relevant call. However, in Syria, we read al-Fatihah and salawat after Sunnah prayer. I realized that what Turkish people do is more appropriate for Sunnah (Osman).
>
> I go to Syrian mosques. They used to perform the fardh prayers, and they did not use to pray with the muezzins before. But, they pray with the muezzins now just like us (İbrahim).
>
> I started to give more importance to the Sunnah and tarawih prayer (Halid Ahmed).

Religious migrants do not just transfer their religious beliefs and practices from their previous residences. Their current beliefs and practices change as they start to live in a new environment. Local elements can be seen in migrants' religious behaviors. However, change does not occur unilaterally. Local people may be affected by the religious attitudes and behaviors of migrants.

> Shafi sect is more common in Syria. Therefore, after al-Fatihah is read by imam in a mosque, people collectively say *"amin"* aloud. However, as the people in Antep were generally Hanafi, they did not do this. I see that people in certain mosques collectively and loudly say *"amin"* with the effects of Syrians (Ahmed).
>
> Tarawih prayer is performed as 20 rakats in mosques. However, Syrian people left the mosques after the eighth rakat. Seeing us, Turkish people now leave the mosques after the eighth rakat. This is becoming common among them (Mohamed, Osman).

People bring their own lifestyles to a new environment after migration. Interaction between the culture of migrants and local people is inevitable. They mutually affect one another. Accordingly, interactions, changes, and similitude between the religious attitudes and behaviors of migrants and local people are expected.

b. Changes in Syrians' Religious Attitudes and Behaviors Following Migration

Cultural encounters are among the effective factors in the change of culture. Religious attitudes and behaviors may change in this process.[53] Religious attitudes and behaviors of the migrants facing new and different conditions may change. Migrants now experience a new and different world. New conditions will be effective in reshaping migrants' lives. Positive and negative changes may occur in the religious attitudes and behaviors of migrants who are now under new conditions. Although Syrian migrants migrate to a Muslim country like Turkey, the industrialization, urbanization, populous structure, change of close acquaintances such as relatives or neighbors, and facing a language they cannot speak will affect their religious living. Religious perceptions and interpretations are open to socio-cultural effects and therefore may be exposed to changes.

---

[53] Turhan, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, p. 84-88.

Syrians religiousness changed. However, religiousness changes by cities. In other words, the environment is the determining factor here. For example, Syrians become more religious in Konya as the people there are more religious compared to other provinces. However, Syrians are less religious in a city like Istanbul (Osman).

Communicational issues negatively affected Syrians' religiousness. Their ties with mosques are weaker because they do not understand the religious conversations. They only pray and leave (Ahmed, Mohamed, Abdulaziz).

People in Syria used to participate in religious conversations and receive religious education. For instance, social life was organized based on the Friday prayer. This is not the case in Turkey. Syrians here cannot join the religious conversations. However, some still participate in religious groups. Some Syrians approached Turkish congregations. They established relationships with the congregations of Syrian hodjas. However, an active and effective religious congregation other than them was not founded. Syrians are forming new religious groups nowadays, which naturally affected their religiousness (Osman).

Establishing a network of social relationships or joining and maintaining a present network provides a social capital to migrants. Migrants have to abandon their 'capacity to reach limited resources thanks to their membership to a cultural group, relational network or a social structure',[54] i. e their social capitals, while leaving their counties. This also means leaving the sense of belonging, one of the determinant concepts of daily life, and the ability of 'employing limited resources when needed'[55] behind. Asylum-seekers need to regenerate their social capitals to reestablish their daily lives in their new cultures.[56] Inclusion of migrants in present religious groups or migrants' actions as a new congregation can be assessed in that regard. However, the efforts to maintain the ethical structure is regarded as an important factor.

Religiousness of Syrians was negatively affected after the impact of mosques over Syrians declined. However, young people continuing to join the congregations became more religious (Ahmed).

Religious impacts on Syrians became weaker in Turkey. The number of Syrians who fasted in the previous Ramadan period was smaller than those who did not fast, and young people started to abandon prayers more (Halid Ahmed, Mohamed).

Religious effects on Syrian girls also became weaker. They wear tight clothes and jeans despite wearing hijab. Effects of familial relation are not felt here. Turkey is a freer country. The environment is more suitable for living freely (Esma).

[54] Alejandro Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, p. 12.
[55] Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", p. 12.
[56] Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", P. 155.

> Syrians gave more importance to praying with congregation in Syria. However, this also became weaker here (Osman).
>
> I think Syrians' religiousness was negatively affected in Turkey. They prefer more comfortable and non-traditional clothes. Syrian girls started to shake hands with men (Nahla).
>
> The relationships between males and females are freer in Turkey, and this affected the Syrians in Turkey. They now establish dialogue with the opposite gender more comfortably. Families can have time with males and females together (Esma, Fatma).
>
> Secularization and freer environments negatively affected Syrians. They do not perform religious actives as common as before and they are busier with this world (Mohamed, Abdulaziz).

These statements indicate that the new environments of Syrians negatively affected their religious characteristics. Weaker congregation ties, changes in working conditions, new cultural environment, and communicational problems are believed to play a role in this regard. However, an approach that religiousness has been negatively affected is independent from the perceptions regarding religion and religiousness.

Syrians make certain attempts to meet their own spiritual and religious needs.

> They now have their own religions schools and will open more. They give Arabic sermons there (Ahmed).
>
> They called me, as the representative of Syrians, to a meeting where there were officers from the Presidency of Religious Affairs and nongovernmental organizations. They said '*We shall determine mosques where Arabic religious conversations are executed and Arabic sermons are read*' and we objected to this. We said *'We would like to adapt to this society as we are both Muslims*'. We wanted no such thing as '*This is Syrians' mosque'* or *'This is Turks' mosque'*. '*We are all Muslims. We should not pave the way for discrimination through the mosques. We should not do that*.' We said '*Tell imams to read the verses and hadiths in Arabic at least*'. (Osman)

Syrians mention that the Presidency of Religious Affairs performed certain activities to meet Syrians' religious needs:

> In addition to Turkish sermons, English and Arabic sermons were added by the Presidency of Religious Affairs to their site. Now we can understand the topic of sermons by reading about them on Internet before going to Mosque (Ahmed, Osman).

Dynamic characteristics of migration result in a multidimensional change. One of the facts affected by the changes through migration is religion and religious perception and living. The effect on migration and religiousness may be both positive or negative qualitatively and quantitatively. A new situation appears following migration, and it is not possible to be as religious as before for migrants. It is clear that traditional ties will get weaker in an environment where

industrialization, urbanization, and secularization take place at a greater rate. Accordingly, religiousness can be adversely affected in this regard.

c. Questioning Their Own Culture

The relationships between culture and people are maintained as how culture is determined within the daily routines of life, but people still question certain cultural elements, codes, patterns, traditional elements, customs, and habits even within these routines.[57] These questions become clear with migration because migrants face new conditions and lifestyles through migration.

> We realized that our own culture was better when we saw what was happening in Turkey. Our familial ties and relationships with our neighbors were better. Nobody visits anybody in Turkey. They do not even know their next door neighbors. However, I can say Turks are better in certain aspects (Mohamed, Abdulaziz, Osman).

> All Syrians would say Turkey is cleaner and Turkish people attribute more importance to cleanliness. However, our attitudes regarding cleaning are based on our culture instead of Islam. Yours are also based on your culture. Even those that are not religious care about their cleanliness (Yasmin, Nahla).

> Turkish people do not have many children. Syrians ask themselves *'why are we having so many children?' Turkish people do better having fewer children.* Particularly those who have financial difficulties say so. However, those with a good financial status but few children say they wish they had more children (Osman).

> Our perceptions regarding Turkey have changed. We thought they had better living conditions. Turkish people have better financial status for sure. However, their living conditions are harder (Abdulaziz, Mohamed).

> We knew Turkey through the Turkish series. We actually saw what we learnt through the series was not the case, and Turkey has been religiously getting better.

People compare their own cultures with the new culture they face when they see different societies and start to live in a new social environment under new conditions. They find positive and negative concepts while reassessing their own cultures. There are certain positives in the new culture they see, which may cause changes among them. Therefore, migration appears as a concept where it paves the way for many social changes and makes the personal and social changes inevitable. This interaction and certain changes between the Syrian migrants and Turkish society can be observed.

[57] Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", p. 274.

Conclusion

The Arab Spring that started in 2011 caused many social and political developments and changes in many Middle East countries. Syria, one of these countries, was the most affected. The Ba'ath regime ruled by Al-Asad reacted to people's reform requests using weapons, which caused the emergence of a civil war in the country. Millions of Syrian people had to leave their houses and countries due to this war. Turkey was the first among the countries preferred by the Syrian migrants.

The positive attitude of the current government in Turkey and Turkish people's sincere attention and welcome toward the migrants Syrians' their decisions. Syrian migrants and Turkish people who had to leave collectively following the migrations had a harmony. Islam, the religion of both nations, has an obvious role in the adaptation between both societies. It is regarded as a significant reference for coexisting and collectively overcoming issues. In addition, the common values, history and cultural similarities between both societies made the adaptation process easier. Both publics observed the current laws in this process, which made it possible for them to coexist. In addition, it is clear that migrants have communicational problems and issues in terms of working conditions in Turkey. Moreover, they have various needs, such as education, and relevant problems. These issues require realistic solutions.

Interaction and assimilation occurred between the migrants and local public. Syrians migrants adapted to Turkish culture to get accustomed to Turkish society. Accordingly, certain changes took place in migrants' lives. However, it is a fact that such interaction occurred mutually. Therefore, religious perceptions and livings of both societies mutually affect one another.

The explanations of Syrian migrants regarding religious attitudes and behaviors indicate that formal and visual aspects are important in their religiousness perceptions. Evidence indicates that others and the hijab have acquired a rather traditional identity and turned into a social pressure for Syrians but the moral aspects of religion fall back the importance given to formal considerations. However, Turkish people value intentions, purity, and ethics more. Regarding the prayers, there are perceptional and formal differences based on culture between both nations.

In conclusion, religions have different aspects and levels for societies, which is also the case for Islam. Islamic texts can be differently interpreted and Islam considers the social conditions in this regard, which makes it possible to perceive, interpret, and experience Islam personally or socially in different ways. The previous statement can be clearly seen in the comparison between the religious perceptions of Syrian migrants and Turkish people, and religious living in Syria and Turkey.

REFERENCES

• AKDOĞAN, Ali, "Kültür ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 437-451.

• AKGÜN, Birol, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Institute of Sociological Thinking Analysis, June 2012.

• APAK, Hıdır, *Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Mardin Artuklu University, ISS, Mardin 2014.

• ARSLANLIOĞLU, İbrahim, *Genel Sosyoloji*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

• ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, volume: 8, issue: 38, June 2015, p. 457-470.

• AYDIN, Mustafa, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılımkitap Pınar Yayınları, Istanbul 2014.

• BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, trans. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Istanbul 2013.

• BİLGİN, Vejdi, "Din ve Kültür", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 107-130.

• BOURDİEU, P., Wacquant, L., *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, trans. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, Istanbul 2003.

• ÇELİK, Celaleddin, "Göç, Kentleşme ve Din", in: *Din Sosyolojisi El Kitabı*, editors: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, p. 297-306.

• ERDOĞAN, Murat, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*, Hacettepe University, Migration and Politics Research Center, Ankara 2014.

• FİCHTER, Joseph (2004), *Sosyoloji Nedir?*, trans. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

• GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, *Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler*, USAK Social Research Center, May 2013.

• GÜNAY, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.

• GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.

• KARASU, Mithat Arman, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, year: 2016, volume: 21, p. 995-1012.

• KAYA, Mahmut, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, p. 263-279.

• KİRMAN, M. Ali, *Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Karahan Kitabevi, Adana 2005.

• KORKMAZ, Arif, "Göç ve Din", in: *Din Sosyolojisi*, editor: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, p. 337-390.

- KURT, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, volume: 18, issue: 2, 2009, p. 1-26.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, Istanbul 2004.
- MARSHALL, *Gordon Sosyoloji* Sözlüğü, trans. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- OĞUZ, Hatice Şule, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy July 2015, 2 (2). p. 127-165.
- OKUMUŞ, Ejder, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkısh Studıes -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, p. 269-292.
- PLÜSS, Caroline, "Göç ve Küreselleşen Din", trans. İlkay Şahin, in: *Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya)*, compiled by: Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, p. 295-316.
- PORTES, Alejandro (1995), "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", *In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.
- SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye* (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, Istanbul 2012.
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*, Çamlıca Yayınları, Istanbul 2002.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, volume: 1, issue: 1, 2009, p. 1-16.
- WACH, Joachim (1995), *Din Sosyolojisi*, trans. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Istanbul.
- WAGGONER, Watt, "Kültür ve Din", trans. Mustafa Arslan, in: *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, compiled by: Peter B. Clarke, Ankara 2012, p. 339-361.
- WEBER, Max, *Din Sosyolojisi*, trans. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, Istanbul 2012.
- WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, trans. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
- YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", trans. İhsan Çapcıoğlu in: *Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar)*, editor: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, p. 125-156.
-

Internet

http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti, (date accessed: 20.03.2016)

http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871, (date accessed: 20.03.2016)

https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848, (date accessed: 20.03.2016)

http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor, (date accessed: 20.03.2016)

Annex 1: Characteristics of the Interviewed People

Name	Gender	Nationality	Age	Education	Employment in Syria	Employment in Turkey
Abdulaziz	Male	Syria	35	Bachelor's Degree/ Divinity	Academic Member	Lecturer
Ahmed	Male	Syria	43	Bachelor's Degree	Trade	Trade/Association Administrator
Behzam	Male	Syria	27	Secondary Education	Worker	Worker
Fatma	Female	Syria	22	-	Student/ Divinity	-
Fehmi*	Male	Turkey	33	Bachelor's Degree/ Divinity	Student	Lecturer
İbrahim*	Male	Turkey	28	Bachelor's Degree/ Divinity	Student	Member of a charity organisation/Research assistant
Mohamed			45	Bachelor's Degree	Teacher	Lecturer
Nahla	Female	Syria	?	Bachelor's Degree	Academic Member	Lecturer
Osman	Male	Syria	41	Bachelor's Degree/ Divinity	Teacher	Trade/Association Administrator
Esma	Female	Syria	22	-	Student/ Divinity	-
Yasmin	Female	Syria	21	-	Student/ Divinity	-
Halid Ahmed	Male	Syria	50	-	Shopkeeper	Shopkeeper

* Married to a Syrian woman Years spent in Syria 2002-2011

* Married to a Syrian woman. Years spent in Syria 2007-2012. Actively worked for Syrians at a charity organization for about two years after coming to Turkey.

Annex 2: Interview Questions

a. Role of Religion in Social Integrity

* How do you define yourself?

* Do you feel excluded in Turkey? Why?

* Why do you think Turks should help or accept you? Why?

b. Cultural and Religious Differences

* What are the different/common cultural patterns between the Turkish and Syrian people?

* Have you observed any religious differences between you and Turkish people? What are these differences?

* Did your religious ideas and behaviors based on cultural differences draw any reactions from Turkish people?

* Are there any religious effects Turkish people have on you? Are there any effects of Syrians on Turkish people in terms of religious living?

c. Migration and Religion

* Did the religious perceptions or religiousness of you or your relatives change positively or negatively after coming to Turkey?

* Did you question your own culture and religious life after seeing the religious living in Turkey?

المهاجرون / النازحون السوريون والحياة الدينية: تكيُّف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجاً*

د. أرول أركان

جامعة غازي عنتاب – كلية الإلهيات: erkanerol27@hotmail.com

ترجمة: محمد قاسم أَردَان – إبراهيم إلكي

الخلاصة:

أُجري تقييم حول الحياة الدينية مع اللاجئين السوريين الذين يزداد عددهم في تركيا يوماً بعد يوم. وتمت محاولة الوقوف على الوعي والتصور الديني لدى المهاجرين السوريين، وبيان الحياة الدينية القائمة في سورية، والدين والتدين في تركيا، وإجراء مقارنة بين المظاهر والشعائر الدينية لدى الجانبين. وأجريت تحقيقات حول أوجه التشابه والاختلاف بين الحياة لديهم والحياة الدينية القائمة في تركيا، وحول عملية التفاعل والتأثر التي ظهرت بعد النزوح/ الهجرة، وعملية تكيف اللاجئين. ويهدف المقال كذلك إلى بيان دور الدين في بروز جوانب الاختلاف والتشابه القائمة في الحياة الدينية لدى المجتمعين المختلفين اللذين يمتلكان عقيدة مشتركة، وفي عملية اندماج وتكيف المجتمعين مع بعضهما. ويحمل المقال أهمية من ناحية تسليط الضوء على دور وتأثير المظاهر المختلفة للدين حسب المجتمعات في الاندماج والاتحاد الاجتماعي، وإقامة كلا المجتمعين لقنوات اتصال فيما بينهما بشكل أفضل، وإجراء كل منهما لتقييم أصح بشأن الآخر. واعتمد في البحث المنهج النوعي، واستخدمت آلية المقابلة الشخصية. لذا فإن البيانات ومعطيات الدراسة مستقاة من المقابلات التي أجريت مع اللاجئين السوريين، ومن تجاربهم التي مروا بها على الصعيد الشخصي والاجتماعي. وتم التوصل في الدراسة إلى نتيجة مفادها أن الدين يختلف حسب المجتمعات سواء على الصعيد الشكلي، أو على صعيد المضمون.

الكلمات المفتاحية: سوريا، اللاجئون، المهاجرون السوريون، الحياة الدينية، التدين

Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme. Gaziantep Örneği

Özet

Bu makalede Türkiye'de sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılarla dini hayat üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Suriyeli göçmenlerin din algısı, Suriye'deki dini hayat ile Türkiye'de din ve dindarlık yorumu, dini yaşantı arasında bir karşılaştırmaya girişilmiştir. Türkiye'deki dini hayat ile onların dini hayatı arasındaki farklılıklar, benzerlikler, göç sonrası ortaya çıkan etkileşim ve göçmenlerin uyum süreci üzerinde sorgulamalar yapılmıştır. Ortak inanca sahip iki

*وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme: Gaziantep Örneği" التي نشرت في العدد الرّابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (أرول أركان، المهاجرون/النازحون السوريون والحياة الدينية: تكيُّف، اندماج، مقارنة، تشابه؛ غازي عنتاب نموذجا، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ١-٣٦). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

farklı toplumun dini hayatlarındaki benzerliklerin, farklılıkların ve iki toplumun uyum sürecinde dinin rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Dinin toplumlara göre farklı tezahürlerinin, toplumsal bütünleşmedeki rolünün ve etkisinin görülebilmesi, her iki toplumun daha sağlıklı iletişim ve birbirleri hakkında daha doğru değerlendirme yapabilmeleri açısından makale önem arz etmektedir. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve mülakat tekniği kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın verileri Suriyeli göçmenlerle yapılan mülakatlardan, onların mikro-sosyolojik düzeyde yaşadıkları deneyimlerinden elde edilmiştir. Araştırmada, dinin, gerek şekilsel gerekse anlam düzeyinde toplumlara göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, mülteciler, Suriyeli göçmenler, dini hayat, dindarlık

Syrian Immigrants and Religious Life: Adaptation, Encounter, Affinity. Gaziantep Example

Abstract

In this article an assessment was made on the religious life of Syrian refugees whose number increases everyday in Turkey. A comparison have been made on religious perceptions of Syrian refugees, religious life and religious perceptions in Turkey and Syria. Religious life in Turkey in terms of its differences and similarities with their religious life, post migration interactions and refugees' integration processes are questioned. In this study it is aimed to determine similarities and differences of religious life and the role of religion during integration proccess of two different societies sharing mutual beliefs. The article is important in order to emerge the role and impact of religion for social integration, to observe different interpretations of religion in different societies, and to form a better communication between two societies. Qualitative methodology and interview method are used in this study. In that sense, data of the study came from interviews held with Syrian refugees and their micro-sociological level experiences. It is conculuded that religion is differentiated among different societies in tems of meaning and practice.

Keywords: Syria, refugees, Syrian immigrants, religious life, piety

مدخل:

انطلقت المظاهرات والتحركات الشعبية في سوريا عام ٢٠١١ بالتزامن مع حركات الاحتجاج الشعبية التي اجتاحت العالم العربي بشكل عام. وبدأت هذه التحركات بمطالبة نظام البعث الحاكم بإجراء إصلاحات في البلاد. وتمثلت مطالب الشعب السوري بإلغاء الأحكام العرفية وحالة الطوارئ السائدة في البلاد، وتوسيع نطاق الحريات الفردية، وتوزيع الدخل الوطني بشكل عادل، وإنهاء احتكار حكم الحزب الواحد في الدولة

والمتمثل في حزب البعث. وبدلاً من استجابة نظام الأسد لهذه المطالب وإجراء إصلاحات جذرية تؤدي إلى وضع حد لتفرد حزب البعث في حكم البلاد والهيمنة عليها، لجأ إلى إدخال بعض التعديلات المحدودة ضمن النطاق القانوني، وحاول الضغط على الاحتجاجات والمظاهرات التي عمت كافة أنحاء البلاد باستخدام قوة السلاح [١]. وتسبب هذا الأمر في نشوب حرب داخلية في سوريا بين نظام الأسد ومعارضيه. ونتيجة لهذه الحرب الداخلية اضطر الملايين من المواطنين السوريين إلى ترك بلدهم واللجوء إلى الدول المجاورة. ولم تبق الأزمة السورية مقتصرة على الداخل السوري، وإنما صارت سبباً لظهور مشاكل وتعقيدات وصدامات على المستوى الإقليمي والدولي. وأثرت الأزمة السورية بشكل مباشر على عدة أصعدة، وعلى رأسها مسألة اللاجئين. إذ إن هذه الأزمة فتحت الطريق أمام دخول الملايين من اللاجئين السوريين إلى تركيا، بحيث وضعت المجتمع التركي، والسلطة الحاكمة أمام معضلة كبيرة وثقيلة.

حسب آخر المعلومات التي صرحت بها المفوضية العليا للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين فإن عدد المواطنين السوريين الذي اضطروا نتيجة للحرب الداخلية/ الأهلية الدائرة في سوريا إلى ترك منازلهم والهروب إلى مناطق أخرى داخل البلاد بلغ سبعة ملايين وستمائة ألف شخص (٧٦٠٠٠٠٠). وكذلك حسب آخر المعلومات التي أعلنت عنها هذه المفوضية العليا لشؤون اللاجئين فإن عدد السوريين الذين غادروا سوريا بسبب الحرب تجاوز أربعة ملايين ومائة وأربعة وثمانين ألف إنسان (٤٢٨٤٠٠٠). لقد غادر المواطنون السوريون بلدهم سوريا بسبب الحرب الداخلية ولجؤوا إلى دول الجوار مثل تركيا، ولبنان، والأردن، والعراق، ومنهم من لجأ حتى إلى أوروبا وغيرها من البلدان البعيدة. ففي الجهة الجنوبية لسوريا: يوجد في لبنان مليون وسبعمائة وثمانون ألف لاجئ (١٧٨٠٠٠٠)، وفي الأردن ستمائة وثمانون ألف لاجئ (٦٨٠٠٠٠). وتُعد تركيا من أكثر الدول احتواء واستضافة للاجئين [٢].

فوفق ما أعلنته المديرية العامة لإدارة الهجرة التابعة لوزارة الداخلية التركية فإن عدد اللاجئين السوريين المسجلين في تركيا بلغ خلال شهر كانون الثاني عام ٢٠١٦ بلغ مليونين ومائتين وخمسة وخمسين ألفًا ومائتين وتسعة وتسعين لاجئاً (٢٢٥٥٢٩٩)، يقيم منهم مائتان وتسعة وسبعون ألفاً وخمسمائة وأربعة وسبعون لاجئاً (٢٧٩٠٧٤) في المخيمات. وحسب البيانات التي صرحت بها الأمم المتحدة فإن عدد السوريين في الدول الأوروبية بلغ ثمانمائة وثلاثة عشر ألفاً وخمسمائة وتسعة وتسعين لاجئاً (٨١٣٥٩٩). وحسب المعلومات المعلنة

---

(١) Atilla Sandıklı, Ali Semin (Hazırlayanlar), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012, s.1.

(٢) http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-multecilerin-sayisi-4-milyon-185-bine-ulasti (زيارة بتاريخ: ٢٠/٣/٢٠١٦). وانظر أيضاً: http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik.

من إدارة الهجرة أيضاً فإن غالبية السوريين داخل تركيا يتواجدون في مدن: أورفا، وهاتاي، وإسطنبول، وغازي عنتاب (٣). ووفقاً للبيانات الرسمية فإن تركيا التي تستضيف ما يزيد عن مليونين ونصف لاجئ سوري تقوم من خلال آفاد AFAD (رئاسة إدارة الكوارث والأحوال الطارئة) بتقديم المساعدات الإنسانية وتلبية الاحتياجات الضرورية للاجئين مثل: المأوى، والطعام والشراب، والصحة، والأمن، والتعليم، والخدمات المصرفية، والتواصل وغيرها من الحاجات. ووفقاً لما صرحت به AFAD (إدارة الكوارث) بتاريخ ١٤ آذار ٢٠١٦ فإن عدد اللاجئين السوريين المقيمين في مراكز الإيواء مثل المخيمات والمنازل المسبقة الصنع المتوزعة على مختلف المحافظات التركية مثل: هاتاي، وغازي عنتاب، وكلس، وشانلي أورفا، وقهرمان مرعش بلغ مائتين واثنين وسبعين ألفًا وثلاثة عشر لاجئاً (٢٧٢٠١٣) (٤). ففي غازي عنتاب يبلغ عدد السورين الموجودين في مراكز الإيواء تسعةً وأربعين ألفاً وتسعمائة وخمسة من الأشخاص (٤٩٩٠٥) (٥)، هذا إلى جانب مئات الآلاف من اللاجئين السوريين الموجودين داخل المدينة. يوجد في شانلي أورفا ثلاثمائة وستة وخمسون ألفاً وثلاثمائة وتسعون لاجئاً (٣٥٦٣٩٠). وفي هاتاي يوجد ثلاثمائة وواحد وأربعون ألفاً ومائة وأربعة وسبعون لاجئا (٣٤١١٧٤)، ويوجد في إسطنبول ثلاثمائة وخمسة آلاف وسبعة وستون (٣٠٥٠٦٧). وتأتي محافظة غازي عنتاب بعد هذه المدن المذكورة من حيث المحافظات الأكثر استضافة للاجئين، حيث تستضيف ما يزيد على مائتين وسبعة وسبعين ألفا وتسعمائة وخمسة من اللاجئين (٢٧٧٩٠٥) (٦).

إن اللاجئين السوريين الموجودين في تركيا منذ قرابة خمس سنوات والذين يزداد عددهم يوماً بعد يوم، ووضع مدينة غازي عنتاب التي تأوي ما يزيد على مائتين وسبعين ألف مهاجر سوري ملفت للأنظار من هذه الزاوية. كما يشكل المهاجرون السوريون موضوعاً للأبحاث والدراسات من نواحٍ كثيرة. وتُعد مسائل مثل أنماط الحياة والأفكار الدينية لدى المهاجرين السوريين، وأوجه التشابه والاختلاف بين الحياة الدينية القائمة في تركيا وبين حياتهم، ومظاهر التأثر والتفاعل التي ظهرت بعد الهجرة، ودور الدين في عملية تكيف واندماج المهاجرين مثيرة للاهتمام (٧). وسوف يتم التوقف في هذا المقال عند هذه المسائل والبحث فيها. وقد تم اتخاذ المسلمين السنة من اللاجئين السوريين كنقطة ارتكاز للدراسة. وإن السبب وراء اختيار المسلمين السنة من بين

(٣) http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Iste-Turkiye-deki-son-kayitli-Suriyeli-sayisi--Ocak-2016-.htm?ArticleID=321871 (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٤) https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848 (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٥) https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=848 (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٦) http://www.sondevir.com/rapor-arastirma/456276/turkiyede-hangi-sehirde-kac-suriyeli-multeci-yasiyor (زيارة بتاريخ: ٢٠١٦/٣/٢٠).

(٧) الدين هو "الرابط الذي ينشأ بين المقدس والمؤمنين به" ,”(Günay, 1999: s.70). أما التدين فهو "درجة إقرار الشخص بالمعتقدات، والعبادات، والرموز العائدة للدين الذي يتبعه، ومدى الانكباب عليها، والانشغال" (:Kurt, 2009) وأما الحياة الدينية فهي ظهور آثار الدين على الفرد والمجتمع.

عموم اللاجئين السوريين كمحل للبحث والدراسة هو كونهم يشكلون غالبية الشعب السوري. فالمجموعات الدينية الرئيسية في سورية قبل اندلاع الحرب هي: السنة ٧٤٪، النصيرية ١٢٪، المسيحية ١٠٪، الدرزية ٣٪[٨]. كما يتبين من هذه النسب فإن غالبية الشعب السوري هم من المسلمين السنة.

سوف تتم في هذا المقالة محاولة الإجابة عن الأسئلة الآتية:

«هل هناك اختلافات في الأنماط المعيشية والمفاهيم الدينية لدى الشعبين المنتسبين إلى دين الإسلام، الدين المشترك بينهما بشكل عام؟، وفي أي الأمور والمجالات تبدو، وإن كان ثمة اختلافات؟، فهل يظهر تشابه في نمط الحياة الدينية خلال خمس سنوات؟، هل تتحول الاختلافات إلى مشكلات بين الشعبين؟ وهل هناك مشكلات يواجهها أو واجهها المهاجرون في الحياة الدينية؟».

ونسعى في هذا المقال إلى تبيان الأمور التي تختلف فيها الثقافتان المتمايزتان بشأن أنماط الحياة والمفاهيم المتعلقة بالمعتقدات المشتركة بينهما، ودور الدين في عملية تكيف واندماج المجتمعين معًا. ونرجو أن يقدم المقال إسهاماً في تقييمات أفضل وأكثر صوابية فيما يتعلق بالحياة الدينية لدى المهاجرين السوريين. وبذلك يمكن أن يساعد على إقامة علاقة أصح مع هؤلاء المهاجرين. كما تستند البيانات والمعطيات الواردة في الدراسة إلى المقابلات التي أجريت مع اللاجئين السوريين من تجاربهم الحياتية التي مروا بها على الصعيد الشخصي والاجتماعي. واعتُمد المنهج النوعي كمنهج وطريقة في هذه الدراسة والبحث، واستخدمت آلية المقابلة. وفي هذا السياق فقد تم تكوين حزمة بيانات ورؤى عميقة باستخدام أسلوب البحث في المراجع والمصادر ذات العلاقة، وصيغت المقابلة [٩] التي أجريت في شهري آذار ونيسان ٢٠١٦ مع اثني عشر شخصاً من اللاجئين السوريين سواء بصورة مباشرة أو من خلال مترجمين، ثم اخضعت النتائج والمعطيات المتحصلة للتدقيق والتحليل. ولم تكن هناك حاجة لإجراء المقابلة مع مزيد من الأشخاص بسبب تكرار المعلومات والبيانات المتحصل عليها. وأجريت لقاءات مع بعض الأساتذة السوريين الذين يقومون بوظيفة التدريس في كلية الإلهيات بجامعة غازي عنتاب، ومع بعض الطلبة السوريين الذين يتلقون تعليمهم في الكلية ذاتها لاعتقادنا أن تلك المقابلات تسهم في التوصل إلى تقييمات أفضل وأصح فيما يتعلق بالحياة الدينية. وكذلك أجريت لقاءات مع بعض المسؤولين في الجمعيات التي أسسها اللاجئون السوريون، ومع بعض الأشخاص الذين تم اختيارهم بشكل عشوائي. وإلى جانب المقابلات واللقاءات التي تمت مع المهاجرين السوريين، فقد أجريت حوارات مع بعض المواطنين الأتراك الذين تتيح لهم إمكاناتهم أو نشاطاتهم الاطلاع عن قرب على الحياة الدينية للسوريين.

(٨) Birol Akgün, *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012, s.4.

(٩) تم إيراد نموذج المقابلة في نهاية المقال.

إلى جانب المشكلات الكثيرة التي يجب أن يتخطاها ويتغلب عليها اللاجئون السوريون الذين تتجاوز أعدادهم المليونين والنصف وفق البيانات الرسمية، ينبغي أن يخطوا خطوات واسعة أيضاً نحو التكيف مع المجتمع الجديد، وثقافة هذا المجتمع، وطراز حياته. فتعايش المجتمعين المختلفين مع بعضهما بوئام بعيداً عن الصراع والتصادم يحمل أهمية مصيرية للمجتمعين معاً. وإن في تعايش المجتمعين مع بعضهما بانسجام ووئام أهمية كبيرة للدولة التركية وأمنها أيضاً.

- الإطار النظري
- الثقافة والدين

هناك تعاريف كثيرة ومختلفة بشأن الثقافة. فعلى سبيل المثال: يعرف زيجموت بومان (Zgymunt Bauman) الثقافة بأنها: «إقامة نظام وحمايته، ومحاربة ومقاومة كل شيءٍ يفسد النظام، ويبدو خطراً من وجهة نظر هذا النظام»، وبذلك فإنه يلفت الأنظار إلى جانب الثقافة الذي يؤمِّن النظام للمجتمع. وكذلك يمكن تعريف الثقافة على أنها: «اتحاد العناصر والمقومات المادية والمعنوية للمعتقدات والممارسات والتطبيقات التي تعلمناها خلال العملية الاجتماعية والتي بنت علاقات وجودنا». أو أنها: «مجموعة مختلطة ومعقدة من العادات والتقاليد، والقدرات والمهارات، والفنون، والصنائع، والمعارف، والعلوم التي تعلمها (اكتسبها) الإنسان كعضو في مجتمع ما» (١٠). ويرى يوهان غوتفريد هيردر (Johann Gottfried Herder). إن الثقافة هي: «عاملٌ يوحد أعضاء الجماعة ضمن مجموعات منسجمة ومتوائمة تمتلك أنماط حياة مشتركة أصيلة» (١١). إن ما يلفت الأنظار في هذه التعاريف أن الثقافة صفة لمجتمع، جماعة ما. وإن خاصية الثقافة هذه تبرز كعنصر مميز لها بين المجتمعات.

تلعب الظروف والأوضاع القائمة داخل المجتمع دوراً بارزاً ومهماً في تكون الثقافة. إلا أن الثقافة ليست نتيجة لظروف وأوضاع الحياة المادية فحسب. إذ إن أحد العناصر المحددة المهمة للثقافة هو العنصر المعنوي، أي عقيدة المجتمع. لأن الدين له تأثير على المستوى الفردي والجماعي على حد سواء. فالدين على المستوي الفردي يفسر للفرد معنى أو غاية وجوده والعالم الذي يعيش فيه، ووسيلة لبث نوع من التسليم والسلام في عالم الفرد الداخلي؛ وأما على الصعيد المجتمعي فإنه يلعب دوراً فعالاً ومؤثراً ومهماً في تشكيل وتحديد علاقات المجتمع، والتصرفات والمعاملات الاجتماعية، وفي ظهور المؤسسات. لذا فإن الدين يؤثر على المجتمع الذي يسود فيه ويشكله. وإن التغيرات التي تطرأ في المجال الديني تتسبب بإحداث تغيير في الميادين الثقافية الأخرى

(١٠) Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, Ankara 2005, s.100, 101.

(١١) Watt Waggoner, “Kültür ve Din”, çev. Mustafa Arslan, içinde: Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 341.

أيضاً (١٢). وفي هذا السياق يجعل ماكس فيبر (Max Weber) للدين دوراً في ولادة الاقتصاد الرأسمالي، ويبين أن القيم الدينية يمكن أن تكون عاملاً مهماً في الحياة الاجتماعية وفي حدوث التغيرات الثقافية (١٣).

يقدم الدين نفسه بأشكال مختلفة. فيبرز نفسه في البعد النظري من خلال العقائد، وفي الجانب العملي والتطبيقي من خلال العبادات، ويظهر نفسه في الصفة أو الطابع الاجتماعي من خلال الجماعات الدينية. إن استمرارية دين، عقيدة من العقائد والمحافظة على وجوده مرتبطة بقدرته على تأسيس العلاقات والروابط الاجتماعية، وتطويرها (١٤). وإلا فإن ذلك الدين سوف يحكم على نفسه بالزوال. فالدين مؤسسة مهمة ومؤثرة على حياة المجتمع نظراً لجانبه القادر على إقامة وتأسيس العلاقات الاجتماعية وتطويرها.

يؤدي الدين وظائف متعددة ومختلفة في المجتمع. فمن جهة يقدم الدين للناس منظوراً مفاهيمياً يؤمن لهم رؤية الدنيا التي يعيشون فيها بزوايا خاصة، ومن جهة أخرى يقوم بمهمة حماية عناصر البناء الاجتماعي (١٥). إن الدين بأبعاده ومهامه المختلفة ملفت للانتباه كعامل مؤثر في حياة الفرد، وحياة المجتمع على حد سواء. ويمكن رؤية تأثيراته على المجتمع على عدة أصعدة وبأبعاد مختلفة. فعند النظر إلى حياة الفرد والمجتمع عن قرب نجد أن المراحل الانتقالية وبخاصة للأفراد محاطة بالمعتقدات والممارسات الدينية. وأهم هذه المراحل هي مرحلة الولادة التي تُعد بداية الحياة، ومرحلة الموت التي تُعد نهايتها. فالاسم الذي يُطلق على المولود الجديد، وشكل وضع هذا الاسم وإطلاقه خاضع لتأثيرات الدين. فعامل الدين يبرز بشكل أكبر في هذا التطبيق أو الممارسة التي توصف أو تعرف بثقافة الاسم (١٦).

وكما أن الدين له تأثير على المراحل الانتقالية المهمة، فإننا يمكن أن نستشعر المؤثرات الدينية على الحياة اليومية العادية أيضاً. إذ إن الدين في حياتنا اليومية يمكن أن يؤثر على مختلف الجوانب ابتداءً من تصرفاتنا العادية البسيطة مثل الطعام والشراب وحتى أنشطتنا الاقتصادية، واختيار المهن التي نعمل بها، والتوجهات السياسية التي نتبناها، وعلى تنظيم أوقات وظروف العمل، وكذلك يؤثر على طبيعة الخطاب والحديث، ابتداءً من لغة الحديث والكلام اليومي، وحتى لغة الأدب والفن وأسلوبه.

---

(١٢) Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 86.

(١٣) Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.

(١٤) Joachim Wach, Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 5.

(١٥) Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 66.

(١٦) Vejdi Bilgin, "Din ve Kültür", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 109.

ويمكن ملاحظة تأثيرات الأديان على المجتمع في عدة جوانب وأبعاد. فالأديان قد فتحت الطريق بأوامرها ونواهيها أمام حدوث الكثير من التغيرات والتطورات المهمة في المجتمعات. فقد ظهرت الكثير من المؤسسات الثقافية نتيجة سعيها ومحاولتها التموضع والاستمرار بالشكل والصيغة التي يستوجبها الدين. وهذه المساعي طورت العمارة، والأدب، والموسيقى، والشعر وما شابه ذلك من الفنون الأخرى. وحتى إن الكثير من المعطيات الدينية لعبت دوراً فرضياً/ نظرياً في تطور العلم. فعلى سبيل المثال؛ إن وجوب إجراء المراسم أو الطقوس الدينية في أوقات معينة جعل التقويم أمراً ضرورياً وحتمياً، فشجعت هذه الحالة على مراقبة الأجرام السماوية (١٧).

إن التفاعل والتأثر المتبادل بين الدين والثقافة عند التلاقي مع التعاليم الدينية الجديدة أمر لا مفر منه بغض النظر عن الفرد أو المجتمع الذي يحدث فيه هذا التلاقي. فعندما يلتقي الدين مع الثقافة، وبعبارة أخرى عندما يدخل الدين إلى ثقافة ما فإنه يسعى لتحويلها على ضوء قيمها الأساسية، وإعادة تنظيمها وتكييفها وفقاً لتعاليمه. ولكن لأن كل إنسان ومجتمع يمتلك بنية ثقافية خاصة به، تتولد فروقات وتباينات عند التقاء الدين مع الثقافة تختلف من إنسان لآخر، ومن مجتمع لآخر. وإن تباين الحياة الدينية من فرد لآخر، ومن مجتمع إلى آخر حالة مرتبطة بفهم الدين وتصوره، والوعي به، والتماهي والاندماج معه. وذلك لأن كل إنسان أو مجتمع يسعى لفهم الدين وتطبيقه في سياق بنيته الثقافية. وفي هذه المرحلة فإن تقبل فهم الدين وإقرار أهميته يؤثر على الارتباط به، ويحدث تفاعلا وتأثرا متبادلا عند التقاء الدين بالمجتمع. وهذا التفاعل/ التأثر هو تفاعل متغير داخل تعاليم الدين وخصائص البنية الثقافية أكثر من كونه علاقة ذات بعد واحد وعلى صعيد واحد. لذا فإن الحياة الدينية لكل مجتمع تظهر تباينات داخلية خاصة بها من جهة، ومن جهة أخرى تقدم تباينات واختلافات حسب المجتمعات الأخرى أيضاً (١٨).

ويمكن رؤية العلاقات المتبادلة بين الدين والثقافة في الحياة اليومية بشكل جلي. فبينما يؤثر الدين على الثقافة ويدخل عليها تحولات معينة، فإننا نجد من جهة أخرى أن الثقافة تؤثر بأشكال مختلفة على الدين الذي خرج منها، أو قدم إليها من الخارج ووجد له موطأ قدم فيها. ولكن لا ينبغي الجنوح هنا إلى التفكير بمفهوم خاطئ والمتمثل في القول بأن: الدين بكليته نتيجة لثقافة ما، أو العكس، أي أن الدين هو الذي يشكل الثقافة بمجملها. إذ يلعب الدين في حماية الثقافة، وضمان انتقالها من جيل إلى آخر، واكتسابها شكلاً جديداً، يلعب دور المحافظ، والمشرع (إضفاء المشروعية)، والمغير، والمجدد. وبالمقابل فإن الثقافة أيضاً تلعب دوراً مؤثراً على الدين، سواء في فهم وتفسير واستيعاب الدين، أو تجربته وتطبيقه وتحويله إلى ممارسات وتصرفات، أو في وصوله إلى حالة من العقيدة والمفهوم، وانتشاره في المجتمع (١٩).

---

(١٧) Mustafa Aydın, Sistematik Din Sosyolojisi, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 122.

(١٨) Ali Akdoğan, “Kültür ve Din”, içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 448.

(١٩) Ejder Okumuş, “Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi”, Turkish Studies, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 275.

بسبب تأثر الدين بالنسيج الثقافي الذي يمتلكه المجتمع فيمكن أن نصادف أو نرى الدين الواحد ذاته بأشكال مختلفة خاصة داخل المجتمعات المختلفة التي يسودها. وينطبق هذا الأمر على سبيل المثال بشأن الدين الإسلامي؛ إذ نجد التباينات والاختلافات داخل الأقليات، والعصور والدول التي بدا فيها هذا الدين بأجلى وأصفى أشكاله، أو بين الشعوب التي ظهرت بحالة مختلطة، ومن أمثلة ذلك ما ظهر بين الأمويين وبين العباسيين، وكذلك بين الدول البربرية الإسلامية في شمال أفريقيا، وبين المملكة السعودية والامبراطورية العثمانية؛ أو ما يظهر في وقتنا المعاصر من اختلافات بين سورية ومصر من جهة، وبين أفغانستان والمملكة العربية السعودية من جهة أخرى [٢٠].

لا يستطيع أي دين أن يستمر بمظاهره ومفهومه بالكيفية التي ظهر فيها بادئ الأمر. فنتيجة لتغير الظروف الاجتماعية والثقافية تظهر اختلافات وتباينات في انعكاسات الأديان أيضاً. ويمكن الحديث عن حالة مشابهة بشأن الدين الإسلامي أيضاً. فيمكن اعتبار الفروقات والتباينات الثقافية الدينية التي تشكلت في إيران، وافريقيا، والعالم التركي، والهند، والشرق الأقصى نتيجة حمل الإسلام خارج حدود المجتمع الذي ظهر فيه كمظاهر لهذه الحالة التي نتحدث عنها في العالم الإسلامي. ومثال ذلك؛ إعادة تفسير الإسلام على ضوء الثقافات والتقاليد المحلية في أفريقيا والقيام بنوع من الأفرقة للتفسيرات [٢١]. وفي هذا الإطار يمكن القول بأن للثقافة تأثير مهم في فهم وتفسير الدين بأشكال متعددة. حيث تلعب الثقافة دوراً كبيراً وبارزاً في ظهور تفسيرات، ومذاهب، وجماعات، وطوائف، وفرق دينية مختلفة داخل الدين الواحد. ولهذا فإن فهم الدين الإسلامي على شكل مذاهب، وفرق، وجماعات، وطوائف، وطرق مختلفة، وتطبيقه كظاهرة تاريخية وثقافية واجتماعية يبرز جانب الدين الإسلامي المنفتح على التأثير في ثقافات المجتمعات والتأثر بها [٢٢]. ويمكن تقديم مراسم وطقوس كربلاء كمثال ونموذج على الفهم والتفسير المختلف داخل دين الإسلام. فالعالم السني لا يحتفل بمراسم كربلاء، بينما نجد أن هذه المراسم تشهد احتفالات على نطاق واسع في العالم الشيعي. وإن تباين المظاهر الاجتماعية لدين ما لا يقتصر على مجتمعات وثقافات مختلفة فحسب، وإنما يمكن حدوث هذه التباين في المظاهر الاجتماعية ضمن المجتمع الواحد، وذلك حسب الحالات الاقتصادية، وميادين العمل والمهن، والمناطق والأقاليم الجغرافية المحلية المختلفة [٢٣].

لا يمكن القول باستقلالية الدين عن البنية الثقافية الاجتماعية التي ولد فيها، أو دخل إليها فيما بعد.

---

(٢٠) Aydın, Sistematik Din Sosyolojisi, s. 129.

(٢١) Arif Korkmaz, "Göç ve Din", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 355.

(٢٢) Okumuş, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", s. 277.

(٢٣) Max Weber, Din Sosyolojisi, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.

فالدين سواء في ظهوره أو في تطوره يتأثر بالظروف المحيطة بشكل ما. ولا يمكن الادعاء أن أي دين قائم اليوم هو ذاته الذي كان قائماً في عهد النبي المؤسس له؛ لأنه قبل كل شيءٍ هناك تفسيرات مختلفة لنصوص الدين المقدسة وتطبيقاتها في كل مرحلة من مراحل الزمن. ومن جانب آخر حتى تستطيع الأديان إيجاد حلول للمشاكل أو الظروف المحيطة المختلفة لا بد لها أن تبدي قدراً من التكيف مع هذه الشروط والظروف (٢٤).

- الهجرة والدين:

الهجرة هي ترك الأفراد أو الجماعات كرهاً أو طوعاً للموطن الذي يقطنونه، والانتقال إلى مكان آخر، وتغيير البيئة المحيطة. ويمكن أن تتحقق الهجرة داخل حدود البلاد، أو خارج حدود الدولة. وكذلك يمكن أن تكون الهجرة دائمة على سبيل البقاء والاستقرار، أو لمدة طويلة، أو قصيرة (٢٥). وإن الأمر الذي يسترعي الانتباه هو أن الهجرة ليست بالفعل البسيط المتمثل في تغيير المكان والموطن، وإنما تحتوي الهجرة على معنى ثقافي اجتماعي، وتفتح الطريق واسعاً أمام حدوث تأثيرات في حياة الفرد والمجتمع. فالهجرة سبب لحصول تغييرات في الواقع الاجتماعي سواء للفرد أو للمجتمع.

إن ظاهرة الهجرة كعملية تغير اجتماعي قبل كل شيء تفتح الباب أمام ظهور جملة من المشكلات الاجتماعية، والاقتصادية، والسياسية. فحتى وإن كان الأفراد المهاجرون يتطلعون إلى غد أفضل، ويرغبون في الوصول إلى نمط حياة أفضل، فلا بد من أن تظهر معضلات مترافقة لعملية الهجرة تستوجب الحل. وإن الهجرة في الأصل هي الحل الذي أبدعه المهاجرون للمشكلات المرتبطة بالمكان والتي تعرضوا لها من قبل. إلا أن هذا الحل يتسبب في مشكلات جديدة في الأماكن التي تمت الهجرة إليها. حيث تظهر مشكلات اللغة، والسكن والمأوى، والعمل نتيجة للهجرة الخارجية وخاصة تلك الناتجة عن الظروف القهرية والضرورية وتحدث بشكل جماعي. وبالإضافة إلى ذلك فإن المهاجرين في مراحل متقدمة يحتاجون إلى تلبية حاجات التعليم، والتغلب على مشكلة التكيف والاندماج الثقافي المتولدة عن التقاء مجتمعين مختلفين. فالهجرة من هذه الناحية تُعد ظاهرة تحمل في داخلها الكثير من المعضلات، وتستوجب التوقف عليها بدقة واهتمام.

إن الهجرة ليست مجرد تحرك سكاني فحسب. وإنما هي في الوقت ذاته انتقال لأنماط حياة ومعتقدات وممارسات وسلوكيات إلى مواطن جديدة. وفي هذا الإطار فإن كل ثقافة من لحظة تحركها وانتقالها خارج الحدود الجغرافية للمكان الذي ولدت، وتشكلت فيه تواجه ظروفاً وشروطاً جديدة. وبينما تُبذل من جهة جهود للحفاظ على استمرار شكل ونمط الحياة السابقة داخل الظروف الجديدة، يتوجب من جهة أخرى تأمين نوع من التكيف مع هذه الظروف الجديدة. وفي هذه الحالة تبدو الهجرة كعامل مهم من عوامل التغيير الاجتماعي. فتغير الفرد أو المجتمع خلال عملية الهجرة أمر لا مفر منه.

---

(٢٤) Bilgin, "Din ve Kültür", s. 125.

(٢٥) Cemal Yalçın, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

وإذا كان التغير الاجتماعي الحاصل في تجربة الهجرة أمر حتمي خارج الذات ولا مفر منه، فإنه يمكن أن يحدث هذا التغير أيضا نتيجة لنقد الفرد المهاجر ثقافته الأولى وذلك بوضعها تحت المجهر دائما عند كل مقارنة ثقافية أو اجتماعية في مجتمع المهجر؛ إذ إن التلاقي الثقافي كأحد نتائج عملية الهجرة يتضمن في أغلب الأحيان عملية نقد ثقافي أيضاً. فليس من المستبعد قيام الأفراد أو الجماعات التي تلتقي وتتواجه مع ثقافات، وتقاليد، ومعتقدات مختلفة جداً أن تقوم بعمليات نقدية ومحاكمية تخضع فيها التصرفات والممارسات القديمة لدائرة الصواب والخطأ. إذ إن هناك الكثير من التفاصيل التي لا تتعرض للنقد عندما تكون في مجتمع متجانس نسبياً بينما تلفت هذه التفاصيل الانتباه عندما تنتقل إلى وسط اجتماعي متنوع وأقل تجانساً، حتى إنها تبدو للوهلة الأولى حديثة الاكتشاف! بيد أن عملية الملاحظة والانتباه هذه قد تتحول أحياناً إلى عملية محاكمة، وبموازاة ذلك قد يحدث صراع وتضاد مع الأشكال والاتجاهات التقليدية. وفي النتيجة قد يصبح حصول التقييم «الإيجابي» من منظور الثقافات والمعتقدات القديمة أمراً بالغ الصعوبة أو غير ممكن (٢٦).

في عملية الهجرة تظهر تباينات وتغيرات في عموم الحياة الثقافية والاجتماعية من خلال تصرفات الناس وعقلياتهم وأنماط تفكيرهم. وتنشأ عمليات تفاعل وتأثير متبادل، وتكيف وتواؤم، وصراع بين نمط حياة المهاجر السابقة وبين الثقافة القائمة في الموطن الجديد.

إن الهجرة ليست تحركاً سكانياً بالمعنى المكاني فحسب، وإنما هي في الوقت ذاته تحرك اجتماعي يشتمل على التفاعلات الثقافية للجماعات المهاجرة التي غيرت موطنها. فالفرد أو الجماعة المهاجرة لا تشهد تحركاً أو انتقالاً مادياً فقط، وإنما تشهد تفاعلاً وتحركاً وانتقالاً بين عوالم نفسية واجتماعية، وثقافية أيضاً. وعندما يتألف المهاجرون من أعداد كبيرة يحدث تأثير متبادل بين المهاجرين والمحيط الاجتماعي الذي تمت الهجرة إليه على حد سواء. وما يلفت الانتباه في هذا السياق هو التفاعل والتأثر المتبادل الذي شقت الهجرة طريقه من خلال حياة الفرد والمجتمع (٢٧).

والظاهرة الأخرى الملفتة للأنظار في هذه العملية هي الدين. فالمهاجرون قد يمرون خلال عملية الهجرة بتغيرات في التدين. ومع أن جانب التغير الحاصل قد يتباين بين السلبي أو الإيجابي، إلا أن الدين يمكن أن يلعب دوراً مهماً في حماية البنية الأساسية للفرد أو المجتمع، وفي تخفيف التوتر والاضطراب الذي يحدث لديهما.

عندما يتم الدخول إلى مجتمع جديد عن طريق الهجرة يظهر الدين في هذه العملية كَرَدٍّ قوي على فقدان المرجع، يحمي الروابط الاجتماعية. فيلفت الدين الانتباه إلى حماية الثقافة الإثنية التي وضعت في موضع حرج

---

(٢٦) Korkmaz, "Göç ve Din", s. 367, 368.

(٢٧) Celaleddin Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan.

وصعب داخل مجتمع غريب ويتحول من خلال بنية الجماعة التي كونها إلى مركز تعاضد وتضامن. وبذلك فإن الدين يشكل أثناء سعي المهاجرين للتماسك وإيجاد موطن لهم في عالم غريب، يشكل جزيرة ثقافية مرتبطة بنظام القيم، والانتماء، والتقاليد والأعراف العائدة للمهاجرين. فالمجتمعات المهاجرة التي تتعرض لتأثيرات الهجرة المجزئة والمشتتة تسعى للتغلب على هذا التشتت من خلال التمسك بالقوة الجامعة والموحدة للدين [٢٨]. وإن درء المخاطر، وتبديد مشاعر القلق وانعدام الأمان، وحالات الغموض والريبة التي لم يعهدها ولم يواجهها المهاجر من قبل يتم من خلال إمكانية تشكيل الجماعات والتفسيرات البديلة التي قدمها الدين. فالدين كمصدر لنظام المعنى والأمان يشكل بالنسبة للفرد منطقة حماية وقدسية في مواجهة المشكلات اليومية التي يتعرض لها المهاجرون في حياتهم الجديدة [٢٩]. وبذلك فإن الدين يقوم بدور مهم خلال عملية الهجرة، وذلك كمرجع هام للمهاجرين في مساعيهم للتماسك في ميادين الحياة الجديدة. ويقدم نفسه كعامل مؤثر يجمع حوله الفرد أو المجتمع المشتت ويوحدهم من جديد.

يحتل الدِّين مكاناً له بين أهم المصادر والمراجع التي تلجأ إليها المجموعات المهاجرة من أجل إعادة صياغة وإنتاج هوياتهم الاثنية –الدينية في الأوساط الجديدة، وتحقيق التآلف والانسجام لجهودهم ومساعيهم في إثبات أنفسهم داخل بيئة محفوفة بالمخاطر والتهديدات والصعاب [٣٠]. وإلى جانب ذلك فإن المجموعة المهاجرة تشهد أيضاً جملة من التغييرات في مفاهيم وممارسات وتطبيقات الدين. فالمهاجرون المتدينون لا ينقلون المعتقدات والشعائر والممارسات الدينية من مواطنهم السابقة إلى الموطن الجديد فحسب، وإنما في الوقت ذاته تتأثر هذه المعتقدات والممارسات بالحالة القائمة في المكان الجديد كنتيجة للحياة والعيش وتتعرض بشكل ما للتغيير؛ وبذلك فإن البنى الدينية للمهاجرين تكتسب صفة محلية [٣١].

إن ظاهرة الهجرة تضع الفرد في مواجهة تأثيرات وتفاعلات واسعة وكثيرة ابتداءً من التفكير والسلوك والتصرفات الشخصية، وحتى الحياة الثقافية عامة. والظاهرة الأخرى التي تتعرض لتأثيرات التغيير في هذه العملية هي مفهوم الدين والتدين. فالتدين يتعرض للتغيير مع تغير البيئة الثقافية؛ لأن التدين والحياة الدينية منفتحة على التفاعل والمؤثرات الاجتماعية. وبعبارة أخرى فإن تفسير الدين والتدين يمتلك خاصية تغيُّرية متقلبة مرتبطة بالعمليات والعلاقات الاجتماعية والثقافية [٣٢].

---

(٢٨) Korkmaz, "Göç ve Din", s. 355, 360.

(٢٩) Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 305, 306.

(٣٠) Fenggang Yang, Helen Rose Ebaugh (2009), "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar), editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125.

(٣١) Caroline Plüss (2012), "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya), der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 305.

(٣٢) Çelik, "Göç, Kentleşme ve Din", s. 298, 300.

إن الحقيقة الأساسية للتفاعل بين الهجرة والدين/ التدين التي تشمل جميع الخيارات المحتملة المتعلقة بالجانب الإيجابي أو السلبي ومن جهة أخرى بالجانب النوعي والكمي هي ظاهرة «التغيير». فالطبيعة الحركية لحادثة الهجرة تجلب معها تغييراً ذو أبعاد كثيرة. وإن الهجرة في هذا السياق تؤثر على شكل ومحتوى التدين والدين المؤسسي، ويمكن أن يحدث فيه تغييراً «بشكل ما». فالدين، والمتدين، والتدين في مرحلة ما بعد الهجرة يختلف عما كان عليه قبلها وليس ذاته؛ إذ يتعرض للتغيير. وإن هذا التغير الذي يظهر مع عملية الهجرة يمكن أن يتسبب أحياناً في زيادة التدين، وأحياناً في تناقصه. وهناك احتمال قوي أن ينتهي الانتقال من واقع حياة أكثر تقليدية إلى سياق اجتماعي أكثر علمانية، أن ينتهي بزيادة العلمانية، وتناقص التدين (٣٣).

• التكيف والصراع الثقافي:

يكمن في أساس الحياة الاجتماعية وعي بالعيش المشترك. فالناس بسبب حاجاتهم المتعددة يلتقون معاً في بوتقة واحدة، ويشكلون مجتمعاً، ويعيشون معاً بصورة جماعية. والمجتمع هو وحدة إنسانية أقام فيما بينه تفاعلاً واتصالاً. ومن هذه الناحية فإن الناس في المجتمع مرتبطون ببعضهم وتسود بينهم علاقات وصلات معينة. فالتواصل، والتفاعل المتبادل في غاية الأهمية سواء بالنسبة للفرد، أو للجماعة. وبإمكان الأشخاص والجماعات إقامة الكثير من العلاقات فيما بينهم ومن ثم تنمية هذه العلاقات وتطويرها. فالمجتمع شبكة واسعة ومعقدة من العلاقات الاجتماعية. والتفاعل يظهر داخل هذه الشبكة. ومن الممكن أن ينظر إلى العلاقات الاجتماعية بوصفها علاقات فردية، ومع ذلك يمكن أن ينظر إليها بوصفها علاقات وتفاعلات جماعية في الوقت نفسه. ولحل هذه الشبكة من العلاقات القائمة في المجتمع لابد من إجراء تجريدات معينة من علاقات الإنسان الملموسة. وفي نهاية التجريد ندرك أن وضع الأشخاص والجماعات قد تداخل وامتزج مع الدور والعملية (٣٤).

إن أحد أشكال التفاعل في المجتمع الذي نحدده كمجموعة علاقات هو العمليات الاجتماعية. ويعرف جوزيف فيتشر (Joseph Fichter) العمليات الاجتماعية أنها أشكال التفاعل الاجتماعي التي يمكن تجسيدها وقولبتها والتي تشمل كافة الأدوار الاجتماعية للأشخاص. فالعملية الاجتماعية وفقاً لرأيه تشمل التصرفات والتعاملات القائمة بين شخصين أو أكثر والمشتركة في آن واحد، وإن العمليات الاجتماعية الأساسية هي التعاون، والعمل المشترك، والتكيف، والتوافق، والصراع، والتنافس، والخلاف. فهذه الأنماط من السلوك علاقات متقولبة داخل المجتمع (٣٥).

(٣٣) Korkmaz, “Göç ve Din”, 2013.

(٣٤) Joseph Fichter, Sosyoloji Nedir?, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 123.

(٣٥) Fichter, Sosyoloji Nedir?, s. 124, 126.

ويرى فيتشر أن أكثر أصناف العلميات الاجتماعية شيوعاً تتشكل من تلك التي تعمل في اتجاهين متعاكسين. فهذه العمليات هي عمليات جامعة، وعمليات مفرِّقة في آن معًا. فالعمليات الجامعة والرابطة هي التعاون، والتآلف/ التكيف، والتقبل. وأما العمليات المفرقة فهي الصراع، والخلاف، والتنافس. وإن العمليات الجامعة أو الموحدة حواضن تفاعلية جُمع فيها الأشخاص، وجُعلوا أكثر توحداً وتلاحماً واندماجاً. وأما العمليات المفرقة أو المفسدة للوحدة فهي العمليات التي يبتعد فيها الناس عن بعضهم، ويصبحوا أقل اندفاعاً للاتحاد والتعاون والتعاضد. ووفقاً لرأي فيتشر فإن العمليات الجامعة تعبر في كل وقت عن الفضائل الاجتماعية المتعلقة بالحق والمحبة، وأما العمليات المفرقة فإنها تعبير عن مواطن القصور والخلل الاجتماعي المتعلق بالظلم، والكراهية (٣٦).

إن التشابه هو عملية تأسيس علاقات يقوم بها أشخاص يمتلكون ماضياً إثنياً مختلفاً ومتعدداً داخل مجتمع ما دون أي ضغط أو إكراه فيبدون وكأنهم أعضاء جماعة واحدة منذ زمن قديم، والحفاظ على استمراريتها. ومع كون التماثل من حيث النتيجة عملية تكوين ثقافة ما إلا أن هذا الأمر ليس مطلقاً؛ إذ أن بعض المجموعات الاثنية/ العرقية تبقى محافظة على خصائصها الثقافية داخل المجموعة الجديدة التي انضمت إليها (٣٧).

لكي تصبح الاختلافات والتباينات داخل المجتمع غِنًى، وتبقى كذلك غنًى للمجتمع لا بد أولاً من أن تبدي العناصر الثقافية والأفكار المختلفة احتراماً وتقديراً تجاه القيم الجوهرية للثقافة السائدة والمهيمنة في المجتمع. وبعبارة أخرى؛ فإن الاختلافات عندما تعبر عن ذاتها وتثبت وجودها في المجتمع تكون في الوقت نفسه مجبرة على التكيف والانسجام مع القيم الخاصة والجوهرية للثقافة الرئيسية السائدة. وذلك لأن أعضاء أي مجتمع من المجتمعات بحاجة دائمة إلى قيم مشتركة كي يستطيعوا العيش بأمان وسلام. وإن الثقافة الرئيسة أو الثقافة السائدة والمهيمنة هي المرجع الأساس الذي من شأنه تأمين هذه القيم المشتركة (٣٨). وفي هذا السياق فإن القواعد والمبادئ السائدة داخل مجتمع ما تعكس القيم الأساسية لذلك المجتمع. وإن إثبات الوجود داخل مجتمع ما والحفاظ عليه دون صراع وصدام يجعل التوافق والتكيف مع هذه القيم الأساسية، واتباع القواعد السائدة في ذلك المجتمع، وبعبارة أخرى الاندماج والتلاحم المعياري أمراً إجبارياً.

إن الاندماج المعياري يعني ضبط الأشخاص الذين يعيشون في مجتمع لأعمالهم وتصرفاتهم وسلوكياتهم

(٣٦) Fichter, Sosyoloji Nedir?, s. 127-128.

(٣٧) İbrahim Arslanlıoğlu, Genel Sosyoloji, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 101.

(٣٨) Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 11.

وتنظيمها بما يتفق مع معايير ذلك المجتمع. فالمعايير تضمن التفاهم على الأفكار والقيم؛ لأن القواعد تشكل جزءاً مهماً من الثقافة في المجتمع (٣٩). لذا فإن ضمان الاندماج والتماسك المجتمعي يجعل اتباع القواعد السائدة في مكان ما والالتزام بها أمراً واجباً على كل الأشخاص المتواجدين في ذلك المكان. وهذه الحالة تحول دون حدوث المشكلات الاجتماعية. ولكن مع ذلك ما ينبغي أن يتحقق الاندماج في إطار القواعد فقط. وكذلك ينبغي أن لا يغيب عنا عدم إمكانية الحديث عن الاندماج بالمعنى المطلق في أي مجتمع من المجتمعات.

إلى جانب دور القواعد في عملية الاندماج سواء داخل المجتمع الواحد أو بين مجتمعين مختلفين هناك تأثير واضح للعناصر المعنوية أيضاً، مثل الدين. ومن هذه الناحية فإن أحد العناصر المهمة في الاندماج الاجتماعي هو الاندماج المعنوي. إن الشرط المهم في الاندماج المعنوي للشعوب التي تعيش في مناطق جغرافية مختلفة وتلتقي مع بعضها هو أن يكون لديها وعي بتشكيلها لأمة من ناحية التاريخ، والثقافة، والقيم المعنوية. فيمكن أن يبدي الناس الذين يعيشون معاً تبايناً واختلافاً في الأعراف، والعادات، والتقاليد، والموسيقى والأغاني، والألعاب، والفنون اليدوية، وحتى في اللغة (٤٠). ولكن عندما يكون هناك وعي أو تصور حول تشكيلهم أمة فيما بينهم يتحقق وقتها الاندماج المعنوي. كما أن الاندماج المعنوي يُعد أهم وأفضل ثمار الاندماج الاجتماعي فإنه كذلك ضرورة مهمة للانسجام والتآلف الاجتماعي. ويلعب الدين هنا دوراً مركزياً. لأن تأثير الأديان على المجتمعات، والثقافات، والحضارات ومكانتها في غاية الأهمية.

إن الروابط المجتمعية روابط مؤسسة على القيم المشتركة. ولذلك فإن أوجه التقارب، والقيم المشتركة، والوحدة والتضامن داخل المجتمع أهم بكثير من أوجه الخلاف، وذلك من ناحية وجود المجتمع والحفاظ على استمراريته. فالأجزاء أو الشرائح المختلفة لمجتمع من المجتمعات مضطرة إلى امتلاك وعي أو مفهوم السعي للتوحد والاندماج في كيان واحد. فيجب على المجموعات الصغيرة داخل المجتمع ضبط وتنظيم قيمها، وأهدافها بشكل يتوافق وينسجم مع القيم والغايات النهائية للمجموعة (المجتمع) الأكبر منها، والمحيطة بها والحاضنة لها. وإذا لم يتحقق هذا التنظيم والانسجام فلن يستطيع المجتمع الاستمرار في ظل وجودها بسلام، كما أنها ستعجز عن الوصول إلى الهدف المنشود الذي يتطلع المجتمع لبلوغه (٤١). وفي هذا الإطار ينبغي على المجموعات الأصغر تعلم ثقافات المجتمع الأوسع الذي تتواجد فيه، وكذلك تعلم لغته. وإلا فإن الأمر سيؤدي إلى فتح الباب أمام مشكلات خاصة لهم، وللمجتمع على وجه العموم. إن معرفة الفرد الذي يُعد شخصية اجتماعية لثقافة ذلك المجتمع وللمسؤوليات الملقاة على عاتق أفراده والتصرف بما يناسبه، وبناء علاقات سليمة أمر ضروري من جهة منع حدوث الفوضى الاجتماعية.

---

(٣٩) Arslanlıoğlu, Genel Sosyoloji, s. 101.

(٤٠) Arslanlıoğlu, Genel Sosyoloji, s. 101-103.

(٤١) Türkkahraman, Tutar, “Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi”, s. 2.

نتائج البحث:

- أسباب اختيار المهاجرين السوريين لتركيا:

أكد اللاجئون السوريون الذي يقطنون في المخيمات خلال دراسة أجريت بشأن المهاجرين السوريين أن ظروف المخيمات القائمة في تركيا أفضل بالمقارنة بما هو قائم في لبنان والأردن. وأما نتائج الاستطلاع الذي أجري مع تسعمائة وخمسة وثلاثين لاجئاً (٩٣٥) المقيمين في «المخيم» وفي «المنازل المسبقة الصنع» المقامة في مدن حران، وآجكا كاله التابعتين لمحافظة أورفا فقد سلطت الضوء على أسباب الرغبة في السكن بتركيا.

إن أول أسباب اختيار اللاجئين السوريين لتركيا هو الثقة والتعاطف الذي يشعرون به تجاه رئيس الجمهورية رجب طيب أردوغان، وذلك بنسبة (٪٤ ,٣٣). ويأتي في المرتبة الثانية القرب من الحدود التركية (٠ ,٣١٪). ومن بين العوامل الدافعة للجوئهم إلى تركيا هو إحساسهم بالقرب من الشعب التركي وروابط القربى. ويعبر السوريون عن سرورهم ورضاهم عن الإقامة في تركيا ويوجهون الشكر للشعب التركي، وذلك خلال اللقاءات التي تمت مع اثنين وسبعين (٧٢) سورياً ممن يعيشون خارج المخيمات في غازي عنتاب، وكلس، وهاتاي، واسطنبول، وإزمير، ومرسين (٤٢) في إطار الدراسة التي قام بها مراد أردوغان باسم «السوريون في تركيا: التقبل والتكيف الاجتماعي» (٤٣).

كنت أراقب وأتعرف على الفعاليات التعليمية للسوريين في كل المخيمات. كان يوجد هنا ممثلون عن الأمم المتحدة. وقد قال: إنهم شبهوا المخيمات القائمة في تركيا بفنادق خمس نجوم مقارنة بغيرها من البلدان. وهذه الحالة جعلت تركيا أكثر جاذبية. وإن سياسة الحكومة صارت مؤثراً إضافياً (عثمان، محمد) (٤٤).

لم تكن التسهيلات التي توفرت في تركيا سواء من قبل الشعب أم الحكومة موجودة في أي دولة أخرى (عثمان، خالد أحمد، نهال، محمد، عبد العزيز).

ويضيف عثمان قائلاً: اشتركت في مؤتمرات في إلازغ (Elazığ) وفي ملاطية وإسطنبول وأضنة. وهذه

---

(٤٢) Mahmut Kaya, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279, Ayrıca bakınız: Mehmet Güçer, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.

(٤٣) Murat Erdoğan, Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.

(٤٤) الأسماء الواردة بين قوسين هي أسماء الأشخاص الملتقى بهم. وتم إيراد جدول في نهاية المقالة يبين أحوال الأشخاص. يعود الاسم الأول المقدم داخل قوسين مع البيانات لصاحب الكلام، وأما الأسماء الأخرى فهي للإشارة إلى أنهم تحدثوا بكلام مشابه.

هي المؤتمرات التي نظمت للسوريين تحت اسم «ليل السوريين». وكانت القاعات في كل منها تعج بالحضور. وكان هناك المئات ينتظرون حتى خارج قاعة المؤتمر الذي اشتركت فيه، وذلك في «ليل السوريين» المنظم في إسطنبول. وهذا يدل على المحبة التي يكنها الأتراك للسوريين الذين يصفونهم بـ «إخوتنا» (عثمان).

إن بين سوريا وتركيا روابط وثيقة وعميقة أبعد من كونهما دولتين متجاورتين. فبين الدولتين علاقات اقتصادية، وروابط تاريخية وثقافية. وكذلك هناك روابط القربى بين مواطني الدولتين. وإن هذه العلاقات والروابط بين تركيا وسوريا جعلت تركيا خياراً مهماً ويحظى بالأولوية على غيرها. ومن بين الأمور التي جعلت تركيا أولوية لدى اللاجئين هي توليها مهمة تقديم حلول لمشكلاتهم الأساسية مثل: المأوى، والأمان. ومن هذه الناحية شكلت تركيا كميناء آمن خياراً جيداً بالنسبة للمهاجرين السوريين. فهناك عوامل متعددة أثرت على اختيارهم تركيا للتوجه إليها منها السياسة الإيجابية التي اتبعتها الحكومة القائمة في تركيا تجاه النازحين السوريين، والترحاب الحار الذي أبداه الشعب في تركيا من استقبال اللاجئين والاهتمام بهم، ومد يد العون لهم، وبالإضافة إلى ذلك نظر المهاجرون السوريون لتركيا كبوابة للهجرة إلى أوروبا.

- دور الدين في عملية التكيف:

استيطان المهاجرين في المكان الجديد لا يعني بالنسبة لهم انتهاء المشكلات. فهناك الكثير من المعضلات تظهر في ميادين الحياة الجديدة، والتي يجب عليهم مواجهتها. وإحدى هذه المشكلات هي التكيف مع المجتمع الجديد، ومع ثقافة هذا المجتمع ونمط حياته. فمن المهم للغاية استمرار المجتمعين المختلفين في حياتهما بشكل منسجم ومتآلف. وسوف تساعد القيم المشتركة بين المجتمعين ووجود التشابه في الماضي التاريخي والثقافة على تجاوز عملية التوافق والتآلف بشكل أيسر. وفي هذا الإطار فإن كون غالبية الشعبين – سواء التركي أم السوري – من المسلمين فتح الباب أمام الدين الإسلامي للعب دور مؤثر في عملية تآلف المجتمعين والتكيف معًا:

لقد سهل تدين السوريين وبشكل خاص حرصهم في مسألة الصلاة، وارتداء لباس متوافق مع الدين، مثل ارتداء النساء السوريات للحجاب، كل ذلك سهل تقبل الأتراك لنا (عثمان، خالد أحمد).

يوجد الآن في تركيا مليونان وسبعمائة وخمسون ألف سوري (٢٧٥٠٠٠٠). وهناك أسباب كثيرة تقف وراء اختيار السوريين لتركيا على غيرها من الدول كوجهة لهم. فقد كان ينظر الأتراك إلينا باعتبارنا مهاجرين. فكان الأمر كذلك وخاصة في السنوات الأولى للهجرة والنزوح (أحمد، محمد).

لا نشعر بأننا منبوذون في تركيا. وبالأخص لدى المتدينين فلا نشعر بالنبذ والتهميش أبداً. وأما لدى غير المتدينين، والذين يحملون رأياً أو يتبنون توجهاً معارضاً للتوجهات السياسية للحكومة الحالية فنشعر بالنبذ والإقصاء (أحمد، محمد، عثمان).

بعد القدوم إلى تركيا تغيرت نظرة السوريين إلى الأتراك على نحو إيجابي. فنمت وتطورت الأخوة الإسلامية. فقد كانوا يطلقون تسمية الأجنبي على غير العرب، أما الآن تغير الأمر، إذ يقولون عن الأتراك «إخوتنا المسلمون» (إبراهيم، بهزام).

إن الأمر الذي لاحظته على السوريين في تركيا هو: أن الدين يزيد من ترابطهم في الغربة، ويقربهم من بعضهم. وبناء على ذلك فإنهم يهتمون بالشؤون المشتركة، ويجتمعون فيما بينهم. ولذلك فإن ما يؤكدون عليه باستمرار هو الدين والإسلام (إبراهيم).

إن للهجرة جانب عملياتي تتم تجربته من قبل الناس. فالهجرة ليست مجرد مفارقة الإنسان لدولة ما والوصول إلى دولة أخرى، كما أن الحدود المجتازة ليست مجرد حدود لدولة ما. إذ إن ترك دولة ما ومغادرتها تعني ترك الحياة اليومية، ترك العادات والتقاليد، والاستعدادت والطباع المكتسبة والمتجذرة. والعادات كسلوك اجتماعي «مُجسد، متحول إلى جسد» يُعد بالنسبة للشخص «البيت الذي يقطنه، وتصوره ووعاه مليئاً بالمعاني والمفاهيم والمصالح والمنافع المباشرة» (٤٥). والناس في الهجرة الاضطرارية يخوضون تجربة ترك بيوتهم والمنافع والمصالح والمفاهيم والمعاني التي تحملوا في سبيل إيجادها الكثير من المشاق والصعاب، وتأسيس بيت جديد في وسط ثقافي جديد. وهذه العملية تمثل حالة اجتياز للحدود الثقافية، وإخلال بها، وتوسعتها، وإعادة تشكيل الحياة اليومية المعتادة، ومتعلقة أيضاً بالاضطرار لإعادة بناء البيئة الاجتماعية (٤٦). ويلعب الدين دوراً مهماً ومؤثراً في عملية إعادة تشكيل الحياة اليومية، وإعادة بناء البيت هذه. لأن الدين بالنسبة للمؤمنين آلية مهمة للواقع الاجتماعي المراد تأسيسه، وتجربة مشتركة تقرب الذين يتشاركون البيئة ذاتها من بعضهم البعض.

يتبين مما تقدم أن الدين يلعب دوراً مهماً في عملية الاندماج بين مجتمعين مختلفين. فإحدى أهم الوظائف التي يقوم بها الدين في المجتمع هي تحقيق الاندماج والتآلف في المجتمع. إذ الدين يلعب دوراً مركزياً في تماسك ووحدة المجتمع وتعاونه وتعاضده. فللدين تأثيرات مهمة على المجتمعات، والثقافات، والحضارات الإنسانية. ويمكن القول في هذا السياق إن للدين مكانة وتأثيراً مهماً كما رأينا فيما سبق في عملية التكيف بين المهاجرين السوريين والشعب التركي. فكما أن الدين يقوم بدور الوسيط بين الشعبين ويخفف من الصدام بينهما، فإنه يلعب دوراً مؤثراً في قبول وضع السكان المحليين وحالاتهم، وفي تأمين تقديم السكان المحليين المساعدات والإغاثة والتسهيلات اللازمة للمهاجرين. وإن كافة الدراسات والأبحاث الميدانية التي أجريت وتجري في مختلف المحافظات التركية تؤكد هذه النتيجة وتؤيدها (٤٧).

(٤٥) Pierre Bourdieu, L. Wacquant, Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 119.

(٤٦) Hatice Şule Oğuz, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy, Temmuz - July 2015, 2 (2), s. 130.

(٤٧) Hıdır Apak, Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.

ويتبين من الوقائع أن الدين قدم خياراً مهماً من ناحية درء المخاطر وتبديد مشاعر انعدام الأمان التي واجهها المهاجرون السوريون في تركيا. فالدين كمصدر للأمان والمفاهيم قدم بيئة آمنة للمهاجرين بشأن ما واجهوه من مصاعب في الظروف الجديدة. ويمكن أن يكون الدين أهم مرجع بشأن مساعي مجموعات المهاجرين السوريين في تحقيق تماسكهم داخل البيئة الجديدة، وخاصة ما تم التنويه إليه بالنسبة لما يحتاجون إليه من الإحساس بالأمان ومساعي إثبات الوجود في الوسط الجديد. وبذلك فإن الشعبين سواء المهاجرون أو السكان المحليون يعملون على تجاوز عملية التكيف مع الظروف الاجتماعية الجديدة بالاستفادة من قدرة وخاصية الدين التوحيدية والجامعة، ويبذل السوريون جهوداً لتجاوز مشكلة إثبات الوجود في البيئة الاجتماعية الجديدة بالمرجعية التي وفرها لهم الدين.

- عوامل أخرى مؤثرة على الاندماج الاجتماعي:

إن الحاجات تدفع الناس وتجبرهم على التلاقي والتعايش بشكل جماعي. فالناس من هذه الناحية مترابطون ومتعلقون ببعضهم البعض. وعندما تجتمع مجموعة من الناس يقيمون فيما بينهم أشكالاً من التواصل، ويحدث بينهم تفاعل وتأثير متبادل. وإن التواصل والتفاعل المتبادل يجعل تكيف الناس وتآلفهم مع بعضهم أمراً ضرورياً. وتُعد أشكال الخطاب الدائرة حول الحق والفضيلة في غاية الأهمية من أجل قيام الأفراد المكونين لنسيج المجتمع بالأنماط السلوكية المحققة للتعاون والتآلف والتوافق والتقبل، والتي تسمى بالعمليات الجامعة والموحدة من أجل ظهور وشيوع هذه الأنماط داخل المجتمع. وفي العلاقة بين المهاجرين السوريين والشعب التركي يمكن رؤية ظهور قوالب من أشكال التعاون والتقبل المتبادل وتأثير التشابه الثقافي والاندماج النوعي والمعنوي في عملية الاندماج بصورتها العامة.

- الماضي المشترك:

لا يُعدُّ الدين المؤثرَ الوحيد في عملية اندماج الشعب التركي والشعب السوري، وإنما هناك مؤثرات أخرى إضافة إلى الدين مثل: امتلاكهما لماضٍ مشترك، والتشابه الثقافي بينهما:

لم يكن جدي يذهب إلى حلب من أجل التسوق، وإنما كان يأتي إلى كلس وعنتاب. فكانت ثقافتنا واحدة. وقد استشهد أحد أجدادي في معركة (تشاناق قلعه). ويرد اسمه في لائحة أسماء الشهداء باسم «إسماعيل الحلبي». واستشهد أحد أجدادي أيضاً في الموصل مع الجيش العثماني (عثمان).

هناك أوجه تشابه كثيرة بين السوريين والأتراك مثل: الثقافة، والفكر والعقيدة، والآراء، والطعام والشراب، واللباس. فهذه المناطق الحدودية واحدة وقريبة جداً من بعضها (محمد).

عندما كان الشعب السوري قبل هذه الأحداث (قبل ٢٠١١) يشاهد أحد المواطنين الأتراك في سوريا

كان ينظر إليه وكأنه أحد إخوته الذي لم يره ويلتقي به منذ وقت طويل. وكان يقول أحدهم «أتركي؟» مُظهراً محبته له وسروره برؤيته. لأن ماضينا وشعبنا كان واحداً (عثمان، أسماء).

نحن إخوة وشعب واحد، ولا فرق بيننا. وهناك الآن في سوريا، في الشام منطقة تسمى بمنطقة «الأتراك». وفي سوريا يوجد تركمان، وجبل التركمان، وحي التركمان، والحي التركي. وعندما كنت أدرس في الشام عام ١٩٩٣ كنت ألتقي بمواطنين سوريين أتراك كبار السن لا يعرفون العربية (عثمان).

عندما تلتقي شعوب مختلفة تمتلك جملة من الاختلافات والتباينات الثقافة فإن تصورهم وسعيهم لتشكيل أمة بجملة من الخصائص المشتركة مثل التاريخ والثقافة، والقيم المعنوية يبرز كمؤثر مهم في تحقيق وحدة هذه الشعوب وتعاونها. وهذا يؤكد أن امتلاك الشعب التركي والمهاجرين لقيم وماض مشترك مثل الدولة العثمانية إلى جانب العقيدة المشتركة يُعتبر من المؤثرات المسهلة لتآلفهم وتكيفهم معاً.

كانت العناصر العرقية في هذه المنطقة قبل الحرب العالمية الأولى متداخلة مع بعضها البعض، وتعيش كشعب واحد. وفرقت الحدود المرسومة بعد الحرب بين هذه الشعوب. ومع ذلك فإن وعي سكان هذه المنطقة بامتلاكهم ماضياً مشتركاً وأنهم أمة واحدة بقي حياً. وقد أثرت هذه الحالة إيجاباً على تكيف وعيش المجتمعين اللذين التقيا مجدداً بسبب الهجرة واللجوء.

- الاندماج المعياري:

إن القواعد والمبادئ القائمة في مجتمع ما مرتبطة بالقيم الأساسية لذلك المجتمع. وإن العيش داخل مجتمع ما بشكل منسجم ومتكيف يفرض على الأفراد في ذلك المجتمع ضبط وتنظيم أعمالهم وتصرفاتهم وسلوكياتهم بحيث لا تتعارض ولا تتنازع مع القيم الأساسية للمجتمع المذكور، واتباع القواعد والمبادئ والمعايير السائدة فيه. ويمكن ملاحظة هذه الحالة في تصرفات وسلوكيات المهاجرين السوريين:

نقول جميعاً: «نحن ضيوف في تركيا، وعلينا ألا نفسد حياة الناس ونقلق راحتهم. وعلينا أن نحافظ على النظام الاجتماعي لتركيا ونحترم قوانينهم وتقاليدهم. وأن نحرص على عدم إلحاق أي ضرر وأذى بالناس. وإننا نتحدث عن ذلك في كل تجمع، وكل نشاط اجتماعي نقوم به. ونفكر في هذا الأمر في كل تصرف أو عمل نقوم به» (أحمد، خالد أحمد، فاطمة).

يمكن للمهاجرين السوريين إقامة علاقات سليمة في تركيا، والعيش بسلام وهدوء من خلال اتباع القواعد والمبادئ التي تنطبق على الجميع. وبالأصل يتبين من الحديث المذكور آنفاً أنهم مهتمون بالتكيف والانسجام مع المجتمع. وأنهم يعتبرون «الالتزام بالقواعد والمبادئ» خياراً جيداً لحل مشكلاتهم. ويتبين من التصريحات الواردة في الأعلى أن الالتزام بالقوانين والقواعد الاجتماعية يأتي لصالح المهاجرين. وكذلك يظهر

من الحوارات أن النازحين مدركون للمسؤوليات الملقاة على عاتقهم، وأنهم يتصرفون وفقاً لما هو منتظر منهم. ومع ذلك، فإن الالتزام بالقواعد والمبادئ ليس عاملاً كافياً وحده من أجل تحقيق الانسجام والاندماج الاجتماعي. وإنما ينبغي من أجل دمج المجتمع مع بعضه، وتأسيس علاقات أكثر قرباً أن تتدخل مؤثرات أخرى ماعدا المبادئ والمعايير مثل التماثل/ التشابه الثقافي.

ج. التماثل/ التشابه الثقافي:

إن المجتمع عبارة عن وحدة بشرية تنطوي على تفاعل وتأثر مستمر. وإذ ما نظرنا من هذه الزاوية فإن ظهور تفاعل مع ظاهرة الهجرة بين المهاجرين والسكان المحليين وحدوث تماثل وتشابه بينهم يُعد عملية طبيعية. وإن المهاجرين السوريين بصدد تحقيق تكيف وانسجام مع ثقافة الأتراك إلى جانب الحفاظ على خصائصهم الثقافية من أجل التكيف مع المجتمع التركي طواعية دون أي ضغط أو إكراه. فحماية النظام السائد في المجتمع مرتبط بإبداء العناصر الثقافية المختلفة القاطنة في مكان ما الاحترام للقيم الجوهرية والأساسية للثقافة المهيمنة على ذلك المجتمع. إلا أن هذا الأمر لا يعني التخلي عن الاختلافات والتباينات الثقافية الذاتية والقضاء عليها. فهذه العناصر الإثنية المختلفة إذ تحافظ من جهة على وجودها وإثبات نفسها باختلافاتها وخصائصها الثقافية الذاتية، فإنها من جهة أخرى تعيش في حالة من الانسجام والتآلف مع القيم الأساسية للثقافة السائدة. فالحفاظ على استمرارية حياة أعضاء مجتمع ما بحالة من الأمان والطمأنينة مرتبط بالقيم المشتركة. وإن الثقافة الأساسية أو الثقافة السائدة والمهيمنة مصدر مهم لتأمين هذه القيم المشتركة:

لقد حدث تغير في نمط لباس السوريين. فنحن كنا نرتدي ثوباً طويلاً سابغاً الجسم يسمى «الجلابية». وكان يرتدي هذا النوع كبار السن بشكل خاص. وبعد المجيء إلى تركيا لم يبق لهذا الثوب وجود إلا في حالات نادرة. فأنا لا أتذكر أن أبي لبس قميصا وبنطالا (طقماً) في سوريا، بينما الآن فيرتديها أبي وهو يقول: «علينا أن ننسجم مع الناس، ولا نبدو مختلفين» (عثمان، محمد، عبد العزيز).

ها نحن ننظم حياتنا بما يتلاءم مع حياة الأتراك. ونتكيف مع طبيعة وشكل عملهم، وشروطهم وظروفهم (خالد أحمد، بهزام).

نساؤنا السوريات يرتدين عادة لوناً واحداً، ويضعن حجاباً بعيداً عن الزركشة، ويكون بشكل عام باللون الأسود. وأما النساء التركيات فتفضلن بشكل عام تعدد الألوان والثياب والحجاب المطرز والمزركش. والآن أنظر فأجد أن السوريات بدورهن بدأن في ارتداء الثياب الملونة والمزركشة. ولكن في الفترات الأخيرة بدأت النساء التركيات أيضاً في ارتداء الثياب على نمط النساء السوريات (فاطمة، أسماء).

بدأت الفتيات السوريات بتعليق أشياء مثل الخرز في أنوفهن. فأنا لم أصادف أبداً مثل هذه الأمور في سوريا. ولا ترضى أي أم بذلك الشيء لابنتها (نهال).

إن التأثر/ التفاعل الاجتماعي ليس ذا جانب واحد. إذ إن العلاقات الاجتماعية تولد تفاعلاً متبادلاً. فالشعب المحلي إذ يؤثر بثقافاته وأنماط حياته على المهاجرين من جهة، فإنه من جهة أخرى منفتح على تأثيرات المهاجرين أيضاً:

كان لدينا الكثير من الفتيات اللاتي يضعن على رؤوسهن الحجاب وفي الوقت نفسه يرتدين السراويل الضيقة، فكان هذا الأمر عادة شائعة جداً. ولما جئنا إلى تركيا لم يكن هذا النمط من الثياب في رأيي منتشراً كثيراً. وأما الآن فقد انتشر هذا النمط بين الأتراك على نطاق أوسع بتأثير من الفتيات السوريات (نهال).

ليس هناك اندماج بالمعنى المطلق في أي مجتمع من المجتمعات. فلا يمكن الحديث عن الاندماج والامتزاج التام بين مجتمعين متباينين بشكل من الأشكال. إلا أن الروابط المجتمعية تبنى على القيم المشتركة. فأوجه التقارب في المجتمع، والقيم المشتركة، والتعاون والتعاضد مهم لأجل استمرارية المجتمع أكثر من الاختلافات والتباينات.

إن الوعي بمسألة التوحد في كتلة واحدة أمر ضروري لكافة عناصر المجتمع. فيجب على المجموعات الأصغر داخل المجتمع ضبط وتنظيم وتحديد قيمهم، وأهدافهم بشكل يتوافق وينسجم مع القيم والغاية النهائية للمجموعة (المجتمع) الأكبر منه، والمحيطة بها والحاضنة لها. وبدون تحقيق هذا التنظيم والانسجام لن يستطيع أعضاء المجتمع الاستمرار في وجودهم وحياتهم بسلام، كما أنهم سيعجزون عن الوصول إلى الهدف المنشود الذي يتطلعون لبلوغه. فمصدر الغموض والريبة التي تسود في اللقاءات والمواجهات الاجتماعية المختلفة هو عدم التعارف بالشكل الكافي، والمواقف المسبقة التي يتخذونها بحق بعضهم، والجهل باللغة التي تُعد العنصر الأساسي للتواصل والتفاهم. وبناء على ذلك ينبغي على النازحين السوريين لسد الطريق أمام حدوث المشكلات الاجتماعية تعلم ثقافات ولغة الشعب التركي، وتحقيق الانسجام مع ثقافة الأتراك والتكيف معها. وفي هذا الإطار يمكن رؤية تفاعل بين المهاجرين السوريين والسكان المحليين وتماثل ثقافي.

ويُفهم من ذلك أن المهاجرين قد أقدموا على التصرف بما يتلاءم مع ثقافة السكان المحليين بهدف تحقيق الانسجام والتكيف معهم.

مشكلات المهاجرين السوريين في عملية الاندماج:

خلال عملية الهجرة الاضطرارية يُجبر اللاجئون على ترك بيوتهم وعائلاتهم وأصدقائهم وأحبائهم ونسق حياتهم اليومية وعاداتهم وتقاليدهم التي ترسخ في وعيهم احتواؤها وفق مفاهيمهم ومصالحهم. وفي هذا السياق يحاول اللاجئون إثبات وجودهم في ساحة لم يشتركوا في إنشاء مفهومها وفحواها، أو لم يتدخلوا في إنتاج فحواها، أو اضطروا اضطراراً إلى تأسيس الفحوى [٤٨]. إلا أن الأمر ليس بالعملية السهلة. وذلك لأن

(٤٨) أوغوز، "الاحتمالات البعيدة لمواجهة الثقافات: على ضوء تجربة اللجوء، غازي عنتاب نموذجاً" Karşılaşmaların Uzakİhtimali: SığınmacılıkDeneyiminde Gaziantep Örneği Kültürlerarası)، ص١٦٢.

الهجرة، كعملية تغير اجتماعي، تفتح الباب أمام ظهور جملة من المشكلات الاجتماعية، والاقتصادية، والسياسية. وهناك أيضاً جملة من المشكلات التي يجلبها التقاء مجتمعين مختلفين. وبناء على ذلك فإن هناك جملة من المشكلات الاجتماعية والاقتصادية والسياسية التي يجب على الشعوب الملتقية تجاوزها والتغلب عليها. وإن إحدى المشكلات التي يتوجب على المجتمعات تجاوزها هي مشكلة التكيف/ الاندماج الثقافي. فأي مجتمع عندما يخرج من نطاق الظروف التي يعيش ضمنها يواجه ظروفاً جديدة وغريبة عليه منذ اللحظة الأولى لخروجه. وإن المهاجرين إذ يحاولون من جهة التماسك والعيش بثقافاتهم السابقة، يتوجب عليهم من جهة أخرى تحقيق انسجام وتكيف مع الظروف الجديدة. إلا أن هذا الأمر قد يتسبب باضطراب وانتكاس، سواء على صعيد الفرد أم على صعيد المجتمع.

كانت عطلتنا أيام الجمعة. وكان يوم الجمعة أجمل الأيام وأكثرها خصوصية وتميزاً. والآن جميعنا يشتاق ويحن إلى هذا اليوم. كنا نلهو ونستمتع مع الأطفال ذلك اليوم. وكانت حياتنا الاجتماعية تبدأ بعد صلاة الجمعة. بينما هنا نستغرق في العمل طوال يوم الجمعة. وإن مصادفة العطلة الأسبوعية ليوم الأحد تسببت لنا بحالة من الاضطراب، ولم نتمكن إلى الآن من التكيف مع الأمر (عثمان، أحمد، فهمي).

إن مشكلة اللغة تمنع المجتمعين من بناء علاقات أكثر قرباً وحميميّة (عبد العزيز، عثمان).

إن المشكلات الاقتصادية التي نعيشها في تركيا شرعت الباب أمام ظهور مشكلات أسرية. فقد ازدادت نسبة الطلاق بين السوريين لأسباب اقتصادية (أحمد).

كانت لدينا في سوريا علاقات أكثر قرباً. وأما هنا فقد ازدادت الفردية. وإن اضطرار جميع أفراد العائلة إلى العمل نتيجة للأزمات والمشكلات الاقتصادية أثر سلباً على علاقاتنا الاجتماعية. فلا نستطيع أن نجتمع فيما بيننا (محمد، عبد العزيز).

يحب الأتراك تقديم المساعدات، ولكن عندما يتعلق الأمر بالعمل يختلف الوضع. إذ لا يريدون إتاحة العمل للسوريين (نهال).

لقد أثر مجيء السوريين سلباً على ظروف العمل في تركيا، وهذا بدوره يؤثر سلباً على نظرتهم تجاه المهاجرين (عبد العزيز، بهزام).

من بين المشكلات التي يعاني منها السوريون: عدم معرفة اللغة، والبطالة، والاختلافات الاجتماعية والثقافية، والاستغلال في العمل [٤٩]. وإن كل هذه المشكلات إلى جانب مشكلة التعليم [٥٠] تشكل موانع مهمة

(٤٩) مدحت آرمان كاراصو، «مشكلة تكيف اللاجئين السوريين في شانلي أورفة مع المدينة»، مجلة كلية العلوم الاقتصادية والإدارية في جامعة سليمان دميريل، عام: ٢٠١٦، مجلد: ٢١، ص، ١٠١٢.

(٥٠) أحمد أتاصوي، حسن دمير، «تأثيرات اللاجئين السوريين على كركهان (هاتاي)» مجلة الدراسات الاجتماعية الدولية، مجلد: ٨، عدد: ٣٨، حزيران ٢٠١٥، ص، ٤٥٧- ٤٧٠.

في تحقيق التكيف والاندماج الاجتماعي والانتماء. ومع حركة الهجرة يصبح المجتمعان والثقافتان المختلفتان في مواجهة مع بعضهما بعضاً. يمكن أن يتم تصور اللاجئين وأنماط حياتهم كتهديد للثقافة المحلية، مما يتسبب بانعدام الثقة والأمان. ومن ثم يمكن أن يتحول الأمر إلى مشكلة صدام ومواجهة بين المجتمعين في الحياة اليومية. ويمكن أن يفتح التقاء مجتمعين الطريق أمام مشكلات من الناحية الاقتصادية أيضاً. ولهذا فإن العلاقة بين المهاجرين والسكان المحليين بالأساس حبلى باضطرابات وتوترات. وإن هذا التوتر قد ينتهي أحياناً بحالات سلبية مثل: تجاهل المهاجرين من قبل الثقافة المحلية، والتحفظ في إقامة علاقات معهم، وإبداء مقاومة في مسألة التفاعل والتأثر، أو القيام بردود فعل سلبية تجاههم.

يمكن أن يواجه المهاجرون أزمات مختلفة من الناحية الثقافية والاقتصادية، ومن حيث التواصل، ويمكن أن يتعرضوا لمواقف وردود فعل سلبية من قبل الشعب المحلي. وإلى جانب ذلك يمكن أن تؤثر ظروف العمل الجديدة بالنسبة للمهاجرين بشكل سلبي على حياتهم.

يسعى المهاجرون، الذين بينوا أن تركيا أكثر علمانية، وأن الظروف الاقتصادية والعمل أكثر صعوبة في تركيا، يسعون إلى إعادة تشكيل نمط حياتهم وفقاً لهذه الظروف والشروط، وإن كانت عملية صعبة ومسببة لتوتر واضطراب لهم.

١. أوجه التشابه والاختلاف بين السوريين والأتراك في وعي/ فهم الدين والحياة الدينية:

أ. أوجه التشابه والاختلاف في الحياة الدينية:

الدين عامل مهم في صياغة وتشكيل حياة المجتمع. فالدين يؤثر على حياة المجتمع من الناحية الثقافية والاقتصادية والسياسية. إلا أن التفاعل/ التأثير بين الدين والمجتمع ليس ذا جانب واحد. فالدين إذ يؤثر من جهة على المجتمع فإنه يمكن من جهة أخرى أن يتأثر بالمجتمع من حيث فهمه وتفسيره وتطبيقه. وبذلك فإن الدين في المجتمعات المختلفة، وإن كانت تمتلك عقيدة مشتركة، ومفاهيم وممارسات مشتركة، يمكن أن يأخذ أشكالاً مختلفة. ولهذا فإن كل مجتمع يمكن أن يتخذ لنفسه حياة دينية خاصة به.

١. من ناحية مكانة الدين في المجتمع:

إن تأثير الأديان ليس بمتشابه ومتماثل على كل المجتمعات. إذ إن مستوى تأثير الأديان يتباين من مجتمع إلى آخر.

كان كلام علماء الدين في سوريا أكثر قبولاً واعتباراً. إلا أن الأمر ليس كذلك في تركيا. ونلاحظ ذلك بشكل خاص في البيع والشراء. فمثلاً إذا حدث خلاف بين تاجرين أو صناعيين، فإن أول إجراء يقومان به هو قولهما: «لنسأل أحد المشايخ عن هذا الأمر، فما يقوله الشيخ، وما تمليه والشريعة نفعله». وقد رأيت نزاعات

وحالات مشابهة في تركيا. فيقول أحدهم: «هذه تجارة، فما علاقة الدين بها!» (عثمان، محمد، عبد العزيز).

كان هناك شعور بتأثير الخطاب الديني على المجتمع. فإذا حدث نزاع بين شخصين، وقال أحد الحضور «صلوا عليه» أي صلوا على النبي، كانا يقلعان عن الشجار (فهمي).

لقد كانت الفعاليات والمجالس والأوساط الدينية منتشرة أكثر من هنا (إبراهيم، محمد).

كان الناس يبدون مزيداً من الاهتمام والاعتبار لطلبة العلم، ويقدمون لهم المساعدات (إبراهيم).

إن ما يشغل فكر الأتراك خلال تصرفاتهم هو ما سيقوله الناس بحقهم، أكثر من تفكيرهم بحكم الله تعالى. فقد رأيت مرة أحد علماء الدين يدخن بشكل سري. وكان يفعل ذلك كي «لا يقول الناس أن عالم الدين يدخن» (نهال).

في تركيا يولي الناس عقد النكاح الرسمي اعتباراً أكبر. وأما لدينا فالأولوية والاعتبار الأكبر لعقد الشيخ. وتتم حماية حق المرأة بعقد النكاح الديني. وكانت إذا طلقت المرأة تستحق ٥٠٪ من المهر.

إن إنتاج الخمر منتشر في تركيا بشكل أوسع مما هو عليه في سوريا (نهال).

وفقاً لرأي المهاجرين السوريين فإن تأثير الدين على المجتمع السوري أكبر. وحسب رأيهم أيضاً فإن الدين له تأثير أقل على العلاقات اليومية للأفراد في تركيا، وأقل فعالية في تحديد طبيعتها.

٢. من ناحية الفهم الديني:

إن الظروف السائدة في المجتمع الذي يعيش فيه الناس تؤثر بشكل مباشر على وعيهم وفهمهم الديني. لذا فإننا يمكن أن نصادف فهماً وتفسيراً مختلفاً للدين ذاته حسب كل مجتمع.

كان الناس فقراء، ولم تكن لديهم آمال كثيرة حول تحولهم إلى حالة الغنى والوفرة. ولذلك كان لديهم مفهوم ديني أكثر تسليماً. وكانوا يفسرون أحوالهم بقولهم «هذا من تقدير الله تعالى» (فهمي).

كون العربية لغتهم الأم مكنهم ذلك من فهم القرآن والأحاديث بشكل مباشر، وفتح الطريق أمام جعل التدين لديهم مستنداً على القرآن والحديث. وكذلك كانوا أكثر تيقظاً تجاه أشكال استغلال الدين. ونتيجة لتأثير اللغة أيضاً لم تكن الجماعات الدينية، والتعصب للجماعة منتشراً بالقدر الموجود في تركيا. ولم يكن نفوذ الجماعات ذا تأثير كبير كما هو الحال في تركيا (فهمي، محمد، عبد العزيز).

كانت الحياة تسير ببطء أكثر، واستقرار أكبر. لم تكن المنافسة الاقتصادية وهدف التوسع بالمعنى الاقتصادي مهيمناً على حياة المجتمع. وهذا الأمر ينعكس على نشاطاتهم الاقتصادية، كما ينعكس على

العلاقات مع الزبائن. فلم يكونوا منظمين كثيراً في حياتهم المتعلقة بالعمل. فهم يفتحون مقرات وأماكن في الوقت الذي يريدون، ويغلقونها في الوقت الذي يشاؤون دون تقيد بوقت وموعد محددين. ولم يبدوا اهتماماً كبيراً بالزبائن. وهذا النمط من الحياة تسبب بنمو مفهوم ديني أكثر تسليماً وتوكلاً لديهم (إبراهيم).

عندما كنت في سوريا كنت ألاحظ على الطلبة الأتراك أنهم لا يؤدون الصلاة، ويقولون مبررين «قلبي نظيف». وهذا الأمر نادر في سوريا. وشاهدت ذلك في تركيا أيضاً. فالرجل يشرب الخمر، ولا يصلي، ثم يقول: «قلبي نظيف». وأما في سوريا فإن الرجل حتى إن كان يكذب، ويشرب الخمر، وسيئ المعاملة في تجارته إلا أنه بشكل عام يصلي. ولا يترك الصلاة. ويقول «سأؤدي حق الله» (عثمان).

إن التعصب المذهبي والتفريق بين الشافعي والحنفي ليس شديداً لدينا بقدر ما هو قائم في تركيا. فالأمر أكثر مرونة في هذا المجال (فهمي).

هناك تصور لدى أغلب الناس، سواء في تركيا أم في سوريا أن المتدينين أقل تمدناً. فهناك القليلون جداً الذي يقيسون التمدن والتحضر لدى الشخص بناء على تصرفاته وسلوكه (نهال).

إن تركيا الأكثر تقدماً في الصناعة والحياة المدنية، وصاحبة الكثافة السكانية الأعلى، سواء على مستوى الدولة عموماً أم على مستوى المدن، تمتلك مفهوماً دينياً مختلفاً بالمقارنة مع سوريا. إن الحياة الحديثة تضطر الأفراد للتصرف بشكل أكثر عقلانية/ منطقية، وقد يترافق مع ذلك حدوث تباين واختلاف في الفهم/ الوعي الديني. يتم تفسير الدين في المجتمعات التي استطاعت الحفاظ بشكل أكبر على بنيتها التقليدية بمفهوم أكثر تسليماً وتوكلاً. بينما يمكن أن ينمو فهم عقلاني للدين في المجتمعات التي تهيمن عليها القيم الحديثة بدرجة أكبر.

وإن تجربة التحول للحداثة التي شاهدتها تركيا لعبت دوراً تأثيرياً مهماً على الدين هنا، وذلك بشكله المختلف وفهمه وتطبيقه. فالحداثة كانت تتطلع لحجز مكان لها في الساحة العائدة للدين. وفي هذا السياق فإنها كانت تقدم العقل والعلم. لذا يمكن رؤية تأثيرات الحداثة على الدين في عملية العلمنة/ العلمانية بشكل جلي[٥١]. فالعلمانية عملية أضعفت الاهتمامات الاجتماعية بالمعتقدات والشعائر والمؤسسات الدينية، وخاصة في المجتمعات الصناعية الحديثة[٥٢]. ولكن لا يمكن القول: إن الحداثة بأكملها تفتح الباب نحو العلمانية. فبينما يفتح التحول للحداثة الطريق أمام ظهور العلمانية في ميادين معينة، حتى أنها تبدو أكثر وضوحاً في بعض المناطق، فإنه في الوقت ذاته يُعد عاملاً مؤثراً في ظهور حركات بالغة القوة ضد العلمانية. وبالأساس فإن القوى العلمانية والاقتصادية لعملية الحداثة إذ تضعف من جهة النشاط الاجتماعي الديني، فإنها من جهة أخرى تحمل

(٥١) محمد علي كيرمان (M. Ali Kirman)، الدين والعلمانية (دراسة اجتماعية على المرحلة الجامعية)، مكتبة كاراهان، أضنة ٢٠٠٥، ص، ١٧.

(٥٢) غوردون مارشال (Gordon Marshall)، معجم علم الاجتماع، ترجمة: عثمان آكنهاي- دريا كومورجو، منشورات العلم والصناعة، أنقرة ١٩٩٩، ص، ٦٤٥.

في داخلها مضامين انفعالية تعيد تسليط الضوء على الدين من جديد. وبعبارة أخرى؛ إن أطروحة العلمنة/ العلمانية جزء من جدلية تقوم بفعل أطروحة مضادة لها. ومن هذه الناحية فإن المسافة بين الدين والحداثة قريبة للغاية، ومع ذلك فإن الأمر قد يصل إلى علاقة بالغة التعقيد والإشكال (٥٣).

٣. من ناحية العبادات:

إن أحد مظاهر الأديان هو العبادات. ومع محافظة العبادات على بنيتها الجوهرية والأساسية فإنها قد تتباين وتبدو عليها مظاهر الاختلاف حسب المجتمعات من حيث الشكل. ومن جهة أخرى؛ فإن مفهوم التدين لدى الأفراد قد يلعب دوراً تحديدياً في سلوكياتهم ومواقفهم المتعلقة بالعبادات.

كان في سوريا أربعة أصناف من المتدينين (من ناحية العبادات):

١) المتدينون ظاهرياً وباطنياً: وهؤلاء كانوا قلة.

٢) المتدينون ظاهرياً: وكان هؤلاء يشكلون الغالبية.

٣) غير المتدينين: وكان هؤلاء قرابة ٤٠٪. وقسم من هؤلاء كانوا يقولون "قلبي نظيف" ولا يؤدون العبادات. وأما القسم الآخر فلم تكن لهم علاقة بالدين أبداً (عبد العزيز).

عندما نصلي لا نهتم كثيراً بصلاة السنن. بينما في غازي عنتاب في تركيا يهتم المصلون بشكل عام بأداء صلاة السنة، وبالتسبيح بعد الصلاة (عثمان).

بإمكاني أنا أن أقف في أي مكان جاف فأقول «الله أكبر» وأصلي فيه دون مد أي شيء على ذلك المكان. فيكفي ألا تكون هناك نجاسة ظاهرة. إلا أن الأتراك يستغربون هذا الأمر. ثم بإمكاني الصلاة بحذائي. وأحياناً أصلي كذلك. ولكن الأتراك يقولون باستغراب: «انظروا إلى الرجل يصلي بحذائه!» (عثمان، فهمي، إبراهيم).

كان صيام أيام الاثنين والخميس أكثر شيوعاً في سوريا. وأما لدى الأتراك فيكاد يكون معدوماً (عثمان).

كان رمضان في سورياً أكثر خصوصية وروحانية وحيوية (إبراهيم).

إن صلاة التراويح أكثر انتشاراً في تركيا، وتُصلى عشرين ركعة. وأما في سوريا فبعد انقضاء ثماني ركعات ينخفض عدد المصلين في المسجد إلى النصف تقريباً (محمد، إبراهيم، عثمان).

في تركيا يتم إيلاء أهمية كبرى للشهور الثلاثة وليالي النصف من شعبان والرغائب. وإن أغلب الناس من غير المصلين يذهبون تلك الليلة إلى المسجد (محمد، إبراهيم).

---

(٥٣) كيرمان، الدين والعلمانية، ص، ١٨.

خلال الليالي الفضيلة في سوريا تمتلئ المساجد. ولكن ليس في سوريا «فعاليات أسبوع الميلاد المبارك» كما هو الحال في تركيا (فهمي، نهال، عثمان).

السوريون أكثر حساسية من الأتراك في مسألة الزكاة. فالرجل يقول: «سأدفع الزكاة مهما كان مقدارها». ولم أجد هذه الحساسية في تركيا (عثمان).

إن الدين ببعده الإدراكي والتطبيقي ظاهرة خاضعة لإعادة التفسير والإنتاج، وتحمل المعاني الجديدة بشكل مستمر. وإن تفسير الدين ونقله إلى ساحة التطبيق ليس مستقلاً عن تراكمات معلومات الأفراد أو المجتمعات ولا عن تجاربهم الحياتية ولا عن ماضيهم وتوجهاتهم وميولهم. فالوقائع الاجتماعية والاقتصادية والسياسية والثقافية تبدو كعامل محدِّد في فهم وتفسير الأفراد والمجتمعات للدين. ولهذا يمكن العثور على مظاهر مختلفة للدين لدى الطبقات المختلفة لمجتمع ما، حتى في مراحله التاريخية المختلفة، وذلك بناء على فهم الدين وتطبيقه على الصعيد الفردي والمجتمعي.

٤. من الناحية المرئية والشكلية:

إن كل جماعة تميز نفسها من أعضاء المجتمعات الأخرى بجملة من الرموز والتصرفات. ويوجد في الإسلام أيضاً جملة من الأشكال والرموز مثل: الحجاب، واللحية، والعمامة. إلا أن هذا الأمر قد يؤدي إلى اختزال مفهوم الدين والتدين في جملة من الرموز والشكليات وتمزيق جوهره وأسسه، وإلى تفسير التدين بصور تقليدية وشكلية.

ففي سوريا المظهر والزي الديني أمر مهم. فرجال الدين يميزون أنفسهم بلحاهم ولباسهم. ومن هذه الناحية هناك مفهوم دين شكلي ويبدو مهماً. وإن تغطية النساء لوجوههن بالخمار منتشر أكثر من تركيا. إلا أن البعد الأخلاقي كان متراجعاً عن هذا الأمر (فهمي، إبراهيم، عبد العزيز).

لدينا في سوريا كل نساء وبنات المشايخ ورجال الدين محجبات دون استثناء. وهذا الأمر ليس نابعاً من العادات والتقاليد، وإنما من معتقداتنا. ولكن ما رأيته في تركيا مختلف، إذ قد تكون بنات ونساء المشايخ، أو علماء الشريعة، أو الرجال الملتزمين بالدين ممن يحجون ويصلون غير محجبات (محمد، نهال، ياسمين، عبد العزيز).

إن مسألة اللباس والمظهر الخارجي في سوريا قد تحولت إلى عرف وعادة أكثر من عقيدة. وهناك شعور في هذا المجال بضغط العائلة والمجتمع والعادات (إبراهيم، عبد العزيز، فهمي).

في سوريا حتى العبادات تحولت إلى عادات وتقاليد. فذهاب الصغار والكبار معاً إلى المسجد وإقامة الصلاة تجذرت في الحياة كسلوك تقليدي اعتيادي أكثر من كونها عبادة. ومع هذا في الجانب الظاهري للدين

لم نعد نرى الأخلاق الدينية في العلاقات الاجتماعية وخاصة في التجارة (إبراهيم).

لا يهتم السوريون بصلاة السنة. ولكنهم يهتمون بالسنة المرئية والشكلية (فهمي).

إن عالم الدين في سوريا لا يجري مقابلة تلفزيونية مع مذيعة مكشوفة الرأس. وإن اشتراك عالم الدين في برنامج تلفزيوني مع مذيعة مكشوفة الرأس يُقابل بالاستهجان حتى من قبل غير المتدينين (عبد العزيز).

يؤدي السوريون عباداتهم. إلا أنهم ليسوا متدينين في المعاملات والأخلاق. كان هناك محجبات إلا أنهن غير متدينات أخلاقياً. لأن الحجاب قد تحول إلى عرف وعادة. وأما في تركيا فتوجد حالة معاكسة، إذ تجد فتاة مكشوفة الرأس ولكنها تصلي (عبد العزيز، نهال).

يوجد في سوريا نساء محجبات وحتى يرتدين الخمار أيضاً. ولكن يوجد بين هؤلاء من لا تصلي أيضاً (نهال، عبد العزيز).

لدينا في سوريا يجب أن يكون اللباس والمظهر الخارجي مناسباً للشيخ، ولمن يلقي دروساً دينية. ويقابل إلقاء الدروس الدينية بزي غربي حديث بالاستغراب (نهال).

إن أهم دلالة على التدين لدى النساء هي الحجاب. وعلى المتدينة استعمال الحجاب الأسود. فهناك تصور بأن حجاب المرأة إن كان أسود فهذا يعني أنها متدينة. ولذلك فإن الشكلية أكثر بروزاً وأهمية في سوريا. وأما في تركيا فيولون الأهمية بدرجة أكبر للمعنويات والأدب (نهال، ياسمين، أسماء، فاطمة).

هناك اختلافات بين الحياة الدينية في تركيا والحياة الدينية في سوريا من الناحية الشكلية أيضاً:

يوجد فرق في الدعاء والصلوات المحمدية. فهناك تباين في مقامات الصلاة على النبي – عليه الصلاة والسلام – مثلاً: تكبيرات العيد والصلوات في سوريا أسرع، وأكثر حركية وحماسية. فيخيم شعور وإحساس داخل المجتمع بقدوم العيد (فهمي، عثمان).

في بعض المساجد القديمة في سوريا يرفع الأذان على شكل جوقة جماعية باستمرار. وفي نهاية الأذان يقوم المؤذن بترديد الصلوات على النبي بشكل مطول. ويفعلون ذلك كرد على الشيعة، وللإشارة إلى أنهم ليسوا شيعة (فهمي).

في صلاة التراويح تقرأ آيات من القرآن بشكل أكبر. ولا يوجد لديهم مفهوم ترتيب سور القرآن في الصلاة كـ «ألم تر» وما بعدها كما هو الحال في تركيا (فهمي، نهال).

إن الطراز الإسلامي في تركيا أكثر تمدناً وحداثة. فالشخص إذا تصدق، أو قدم مساعدة فإنه يفعل ذلك بشكل حضاري أكثر (نهال).

يوجد أدب تجاه الدين، والمفهوم الديني. والناس في تركيا أكثر تعلقاً بالأدب. أي أن هناك تعظيماً أكبر في القيام بالعادات الدينية (محمد، عبد العزيز).

إن امتلاك المجتمعات لتجارب تاريخية مختلفة، واحتوائها على عناصر مذهبية وعرقية مختلفة يؤثر بلا ريب على تجاربها الدينية. فمثلاً؛ تجربة الانتقال إلى الحداثة على النمط الأوروبي التي شهدتها تركيا أثرت على عملية إعادة تفسير الدين، وفتحت الطريق أمام انعكاسات على المستويات والأشكال المختلفة للدين. وإن الظروف القائمة في المجتمع والمشكلات التي شهدها دفعت الناس إلى إنتاج حلول عملية شعروا بالحاجة إليها بالمعنى الديني. ونتيجة لذلك فُتح الطريق أمام حدوث تباين واختلاف في الحياة الدينية.

٥. من ناحية المظاهر الدينية في الحياة اليومية:

تؤثر الأديان بعقائدها وتعاليمها على حياة الأفراد والمجتمعات. فهي تكتسب وجودها وكيانها بدعوى تغيير أنماط الحياة. إلا أن انعكاسات الأديان على الحياة اليومية لا تكون بأشكال متشابهة. وذلك لأن للدين والمجتمع، والدين والثقافة تأثيرات متبادلة.

إن الجامع في سوريا يحتل مكانة أكثر مركزية في الحياة ولدى الجميع لكون الجمعيات والأوقاف والجماعات غير منتشرة بشكل واسع. كان الذكر الديني الجهري منتشراً في الجوامع ويقام بكل أريحية. وكان عند الدخول إلى الفناء الخارجي للمساجد تُخلع الأحذية. وكان عند حلول الموعد تلقى الخطب، ويبث صوت الخطبة إلى الخارج حتماً. وكان في أثناء صلاة التراويح في الجوامع يُقدم شراب السوس الشائع في سوريا... لقد رأيت ذلك في حلب، وفي الشام، فهذه عادة (فهمي).

يطلب الإمام الذي يعقد النكاح الديني من الزوجين بالتوقيع على وثيقة غير رسمية. وهذه الوثيقة صالحة للاستخدام في المحاكم الشرعية (فهمي).

بعد تفاهم العوائل بشأن الزواج يتم تشكيل ما يشبه الوفد. وهو مؤلف من عدة أشخاص معينين ثم يتوجهون إلى دار الفتاة، وعادة ما يصطحبون معهم شيخاً لكي يلقي كلمة هناك ويتحدث في الأمور التي يتطرقوا إليها فيما بينهم سابقاً إن وجد (عثمان).

النسب مؤثر في طلب الفتاة. والعائلات المتدينة تفضل الطلب من العائلات المتدينة مثلها (نهال).

لن تجد أعراساً واحتفالات يجتمع فيها النساء والرجال مع بعضهم بعضاً. وفي الأعراس لا يسمحون بالأطفال فوق ست سنين بالدخول إلى جناح النساء. وليس بإمكان أحد التقاط الصور هناك دون إذن من أصحاب الشأن. لأن النساء في الأعراس يتبرجن كثيراً من ناحية اللباس والزينة (فهمي، إبراهيم، نهال).

إنهم يدققون كثيراً في العلاقات مع النساء وأكثر حرصاً بالمقارنة مع تركيا. فهناك مسافة في العلاقة بين الرجل والمرأة (فهمي، إبراهيم، نهال، محمد، عبد العزيز، ياسمين).

عندما يولد مولود جديد يأخذونه إلى عالم دين قبل إطعامه وسقايته أي شيء. فيأخذ العالم تمرة في فمه فيمضغها ثم يضعها في فم الطفل. وهذا الأمر بالأصل سنة، ويقال لها "التحنيك". وهذه السنة منتشرة في سوريا. وكذلك إن كان المولود ذكراً فإنهم يقومون بختانه خلال الشهر الأول (فهمي).

مدة العزاء هناك ثلاثة أيام. ولا يذهب أحد للعزاء بعد انتهاء الأيام الثلاثة (إبراهيم).

لقد شاهدت في تركيا أن الناس يدفعون النقود للشيخ ليقوم بختم القرآن. وأما عندنا فكل إنسان في مكان العزاء يقرأ جزءاً من القرآن لتتم ختمة من أجل الميت. وفي العزاء لدينا تجري أحاديث ومواعظ دينية بشكل كبير. وأما في تركيا فيقرأ القرآن بدرجة أكبر. لم أجد عندنا عادة قراءة التوحيد لأجل الميت (عثمان، نهال).

لدينا (في تركيا) محاكم حسب القانون المدني فقط. أما هناك فتوجد محاكم شرعية. والمحاكم الشرعية تنظر في القضايا الشخصية والأسرية (إبراهيم).

يوجد في البيوت السورية ثياب خاصة بالصلاة بيضاء أو ملونة، تتكون من غطاء الرأس وثوب طويل وذلك من أجل النساء اللاتي يأتين كضيفات. وأما في تركيا فلا يوجد لباس خاص من أجل الصلاة (نهال، أسماء، فاطمة).

كانت هناك علاقات وثيقة بين المسلمين والمسيحيين. فالكنائس كثيرة. وكان يتم الاشتراك مع المسيحيين في مناسباتهم وأعيادهم الدينية. وكان بإمكان رجال الدين المسيحيين التحدث بأريحية في الجوامع. وقد شاهدت ذلك مرات عدة في جامع «أبو النور» في الشام (فهمي).

رأيت هنا توزيع حلاوة عاشوراء في محرم (عثمان).

لا تصادف الكثير من الكلاب في المدن، فمثلاً في الشام لن تجد كلباً واحداً. وهذا الأمر نابع من كون الكلب نجساً وفق المذهب الشافعي (فهمي)

لا يلقى الخبز عندنا في حاوية النفايات. وإذا رأيناه على الأرض نلتقطه ونضعه جانباً. حتى كان يتم أحياناً نقاش جديّ في سوريا حول قدسية الخبز (عثمان، خالد أحمد، بهزام).

هناك لا يأكلون لحم الحمام بدعوى أنه حرام. وأما نحن فنأكله في سوريا. وكذلك من أحد الحيوانات الذي لا يؤكل هنا ويؤكل هناك هو الثعلب (عثمان). وفي بعض مناطق سوريا لا يأكلون الأرنب (محمد).

إن التصريحات الواردة في الأعلى تظهر ما بين المجتمع السوري والمجتمع التركي من تباين وفرق في فهم/ تصور الدين وشكل تطبيقه. فالدين لا يتيح فهماً وتصوراً مماثلاً ومتشابهاً لدى جميع الناس وفي كل المجتمعات. فعقلية وطريقة تفكير الفرد والمجتمع والحالة التعليمية والماضي والثقافة.. كل ذلك يلعب دوراً رئيساً في الفهم/ الوعي الديني لدى الفرد والمجتمع. ومن هذه الزاوية فإن الدين يمتلك مظاهر وتأثيرات مختلفة سواء على الصعيد الفردي أم على الصعيد الاجتماعي. ويمكن رؤية هذه الحالة بين الشعب التركي والشعب السوري. لذا فإن فهم/ وعي الدين والتدين لدى الفرد لا يتطور بشكل مستقل عن الظروف الاجتماعية. فالدين والثقافة ظاهرتان تمتلكان تأثيرات متبادلة. ولهذا السبب يمكن مصادفة أشكال وصور مختلفة للأديان تتباين من مجتمع لمجتمع آخر.

مع أن هناك من ناحية تأثير الدين في الحياة اليومية جملة من التباينات والفروقات المتعلقة بفهم الدين وتطبيقه بين السوريين والسكان المحليين، فإنه بالإمكان رؤية جملة من الممارسات والتطبيقات المشتركة أيضاً:

يوجد لدينا من يشربون ماء زمزم وهم واقفون. احتراماً له. ولكن الأكثر شيوعاً هو شربه جالساً (عثمان، نهال).

ولدى عودة الإنسان من العمرة أو الحج لا بد أن يذهب إليه الأقرباء ومعهم هدايا. وهو بدوره يعطيهم هدايا جلبها معه ويقدم لهم ضيافة. وهي عبارة عن حلوى خاصة. وكذلك يتم تزيين بيت الحاج برسومات وكتابات وديكورات تتضمن شعارات الحج وذلك في واجهة المنزل وسقوف الغرف. وبعد مضي ٥- ١٠ أيام بعد العودة من الحج يدعو الحاج الناس إلى وليمة غداء أو عشاء (نهال، عثمان).

مع مرور الزمن يمكن أن تظهر جملة من التغيرات في مفاهيم الدين وممارساته وتطبيقاته لدى مجموعة المهاجرين السوريين. إذ إن تغير المحيط الثقافي قد يفتح الباب أمام حدوث تغييرات في فهم الدين وممارسته العملية أيضاً. وذلك لأن فهم/ وعي الدين والتدين مفتوح على التفاعل الاجتماعي والثقافي والتأثر المتبادل. لذا فإن الهجرة تجعل الفرد عرضة لتفاعل وتأثر شامل وواسع جداً ابتداء من طريقة التفكير وانتهاء بالسلوكيات والتصرفات الشخصية وحتى الحياة الثقافية عامة.

بشكل عام في سوريا يلي الأدعية التي تتم في نهاية الطعام المقدم في العزاء قراءة الفاتحة. ولا تقرأ الفاتحة بعد دعاء كل طعام. ولكن الآن في تركيا صرنا نحن أيضاً نطلب قراءة الفاتحة بعد كل طعام (محمد، عبد العزيز، عثمان).

هنا في الصلوات الجماعية تقوم الجماعة فور الانتهاء من صلاة السنة بالإقامة والمباشرة بصلاة الفرض. بينما عندنا بعد الانتهاء من السنة تقرأ الفاتحة والصلوات المحمدية. ورأيت أن ما يفعله الأتراك أقرب إلى السنة (عثمان).

أنا أذهب إلى مساجد السوريين. فكانوا في السابق يصلون الفرض فقط، ولا يقرؤون التسبيحات مع المؤذن. وأما الآن فهم أيضاً يقومون مثلنا بأداء التسبيحات مع المؤذن (إبراهيم).

بدأت أُولي مزيداً من الاهتمام بصلوات السنن وصلاة التراويح (خالد أحمد).

إن المهاجرين المتدينين لم يقوموا فقط بنقل معتقداتهم وممارساتهم الدينية من مواطن إقامتهم السابقة إلى مكان جديد. وإنما تتعرض ممارسات ومعتقدات المهاجرين نتيجة إقامتهم وعيشهم في موطن جديد للتغير والتبدل تأثراً بالواقع القائم. وفي هذه العملية يمكن أيضاً ملاحظة العناصر المحلية في تصرفات وسلوكيات المهاجرين الدينية. إلا أن التأثر ليس ذا اتجاه واحد. وإنما يمكن أن يتأثر السكان المحليون أيضاً بالتصرفات والسلوكيات الدينية للمهاجرين:

المذهب الشافعي منتشر في سوريا بشكل أوسع. ولذلك لدى انتهاء الإمام من قراءة الفاتحة في الصلاة الجهرية يقول المصلون معاً وبصوت مرتفع قليلاً: "آمين". ولم يكن الناس يفعلون ذلك في غازي عنتاب لكون المذهب الحنفي هو الشائع لديهم. وأما الآن فأرى في بعض المساجد أن المصلين يقولون "آمين" بصوت مرتفع وبشكل جماعي متأثرين في ذلك بالسوريين (أحمد).

عندنا صلاة التراويح عشرون ركعة. ولكن كان هناك الكثيرون يغادرون المسجد بعد صلاة ثماني ركعات منها. والآن أشاهد أن الأتراك أيضاً ينظرون إلينا ويخرجون من المسجد بعد ثماني ركعات. فهذا الأمر ينتشر بينهم (محمد، عثمان).

ينقل الناس بالهجرة أنماط حياتهم الخاصة إلى أماكن أخرى أيضاً. وإن التفاعل بين ثقافة المهاجرين والثقافة القائمة هناك أمر حتمي لا مفر منه. فهي تؤثر على بعضها، وتتفاعل بشكل متبادل. وبناء على ذلك فإنه من المتوقع ظهور تفاعلات وتغيرات وتماثلات/ تشابهات، سواء في السلوكيات والتصرفات الدينية لدى المهاجرين أم في التصرفات والسلوكيات الدينية لدى السكان المحليين.

ب. التغير في سلوكيات وتصرفات السوريين الدينية بعد الهجرة:

يُعد التلاقي الثقافي من العوامل المؤثرة في تغير الثقافة. ويمكن في هذه العملية ملاحظة تغيرات في السلوكيات والتصرفات الدينية أيضاً[٥٤]. وبناء على ذلك يمكن أن تحدث تغييرات في التصرفات والسلوكيات الدينية لدى المهاجرين الذين يواجهون ظروفاً مختلفة وجديدة عليهم. فالمهاجرون من الآن فصاعداً أمام عالم غريب ومختلف. وإن الظروف والشروط الجديدة سوف تؤثر في إعادة تشكيل وصياغة حياة المهاجرين.

(٥٤) طورخان، تغيرات الثقافة (دراسة من حيث علم النفس الاجتماعي)، ص، ٨٤- ٨٨.

وانطلاقاً من ذلك فإن المهاجرين الذين صاروا ضمن ظروف جديدة قد يتعرضون لتغيرات في سلوكياتهم وتصرفاتهم الدينية سواء كانت تغيرات إيجابية أم سلبية. ورغم أن هجرة السوريين إلى دولة مسلمة مثل تركيا، فإن الظروف والأحوال السائدة التي يواجهونها هناك مثل: الكثافة السكانية، والوضع الصناعي، والتمدن؛ وتغير المحيط القريب مثل: الأقرباء والجيران، واللغة الغريبة التي لا يعرفون عنها شيئاً ولا يفهمونها.. كل هذا سوف يؤثر على حياتهم الدينية. لأن فهم وتفسير الدين والتدين مفتوح على المؤثرات الثقافية والاجتماعية، ومن ثم يمكن أن يتعرض للتغيير والتبديل:

لقد حدث تغير في تدين السوريين. إلا أن ذلك يختلف حسب المدن. أي إن البيئة المحيطة هي التي تحدد، ويتغير التدين حسب المحيط. مثلاً: الشعب في قونيا أكثر تديناً بالمقارنة مع المدن الأخرى، لذا فالسوريون يصبحون أكثر تديناً تأثراً بهم. إلا أن تدين السوريين أقل في مدينة أخرى مثل إسطنبول (عثمان).

إن لمشكلة اللغة أثراً سلبياً على تدين السوريين. وقد أضعفت ارتباطهم بالمساجد. لأنهم لا يفهمون الأحاديث والدروس الدينية، فهم يصلون ويخرجون منه فقط (أحمد، محمد، عبد العزيز).

كان الناس في سوريا يذهبون نوعاً ما إلى الدروس والمجالس الدينية. مثلاً: في يوم الجمعة كان يتم تنظيم الحياة الاجتماعية بما يتناسب مع هذا اليوم. وقد ألغي هذا الأمر هنا. فهم لا يستطيعون الذهاب إلى المجالس والدروس الدينية. على أن بعضهم يذهبون هنا إلى الجماعات الدينية. وبعضهم يتقرب إلى الجماعات التركية. فيقيمون العلاقات مع الجماعات التي يوجد فيها شيوخ سوريون وتلك التي يرونها قريبة إليهم. ولكن عدا ذلك لم تتشكل فعالية أو جماعة دينية مؤثرة. ويبدأ السوريون الآن بتكوين جماعات دينية. وأثر هذا الأمر على تدينهم (عثمان).

إن تأسيس شبكة علاقات اجتماعية، أو الانضمام إلى شبكة قائمة واستمرار هذه الشبكة يؤمن للمهاجرين رصيداً اجتماعياً. وإن المهاجرين «عند مفارقتهم بلدانهم يضطرون إلى فقدان قدرتهم على الوصول إلى مصادر وموارد محدودة؛ أي ترك أرصدتهم الاجتماعية بفعل اشتراكهم في شبكة علاقات ومجموعات ثقافية أو الانتساب إلى كيان اجتماعي» (٥٥). وإن هذه الحالة تعني أيضاً بالنسبة للمهاجرين التخلي «عن إمكانية استنفار واستعمال هذه الموارد والمصادر المحدودة وقت الحاجة» (٥٦)، وذلك بفعل هذه الانتماءات، والانتماءات التي

(٥٥) Alejandro Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York 1995, s. 12.

(٥٦) Portes, "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", s. 12.

تُعد من المحددات المهمة للحياة اليومية. فحتى يستطيع اللاجئون إعادة بناء حياتهم اليومية داخل الثقافة الجديدة التي انضموا إليها لا بد لهم من إعادة إنتاج أرصدتهم الاجتماعية أيضاً [٥٧].

ويمكن قراءة انضمام المهاجرين إلى الجماعات الدينية القائمة أو تشكيل جماعة دينية جديدة في هذا الإطار. إلا أن غاية الحفاظ على البناء المعنوي والأخلاقي تُحدد كعامل مهم أيضاً.

تأثر تدين السوريين سلباً عندما تقلص تأثير المسجد فيهم. إلا أن التدين ازداد لدى الشباب الذين استمروا بالتردد على الجماعات (أحمد).

إن تأثير الدين انخفض على السوريين في تركيا. ففي رمضان الماضي كان عدد السوريين المفطرين أكبر من الصائمين. وازدادت نسبة الذين تركوا الصلاة بين الشباب (خالد، أحمد، محمد).

ضعف تأثير الدين على الفتيات السوريات. فالفتيات يغطين رؤوسهن إلا أنهن يرتدين الثياب الضيقة، ويرتدين سراويل الجينز. ولا يوجد هنا شعور بتأثير القرابة. فتركيا دولة أكثر تحرراً، والوسط العام عامل مساعد على ما ذكرنا (أسماء).

عندما كان السوريون يعيشون في سوريا كانوا يهتمون أكثر بصلاة الجماعة. وقد تراجع هذا الأمر هنا (عثمان).

أعتقد أن تدين السوريين تأثر سلباً في تركيا. فهم متحررون أكثر في اللباس، ويفضلون الثياب المكشوفة. وبدأت الفتيات السوريات بمصافحة الرجال (نهال).

العلاقات بين الذكور والإناث في تركيا أكثر أريحية. ولكن بدأ الأمر يتغير لدى السوريين المقيمين في تركيا أيضاً. فهم صاروا يستطيعون بأريحية إجراء حوارات وأحاديث مع الجنس المقابل. وبإمكان العائلات الجلوس معاً رجالاً ونساءً (أسماء، فاطمة).

إن العلمانية والوسط المتحرر أثرا سلباً على السوريين. فلم يعودوا ينشغلون بالعلم، وازداد انشغالهم الدنيوي (محمد، عبد العزيز).

عند التأمل بهذه التصريحات نستنتج أن الوسط الجديد الذي دخل إليه السوريون أثر بشكل سلبي على تدينهم. ويتبين أن هناك عدة عوامل لعبت دوراً مهماً في ذلك؛ وهي: ضعف الروابط الاجتماعية، وتغير روابط

(٥٧) أوغوز، «الاحتمالات لبعيدة لمواجهة الثقافات: على ضوء تجربة اللجوء، غازي عنتاب أنموذجاً» (Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzakİhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği)، ص. ١٥٥.

وظروف العمل، والبيئة الثقافية الجديدة، ومشكلة التواصل الناتجة عن اللغة. ولكن ينبغي الإشارة إلى أن إحدى المقاربات التي تُفسر على أنها تأثر سلبي للتدين هي مستقلة عن فهم الدين والتدين.

هناك مبادرات ومحاولات يقوم بها السوريون لتلبية احتياجاتهم الدينية والمعنوية الخاصة بهم:

افتتح السوريون مدارس شرعية (الأئمة والخطباء) خاصة بهم، وهناك مدارس جديدة سيتم افتتاحها. وتلقى الخطب هناك باللغة العربية (أحمد).

لقد دعيت كممثل عن السوريين إلى أحد الاجتماعات التي حضرها موظفون من مديرية الشؤون الدينية وممثلون عن مؤسسات المجتمع المدني. ودار حديث حول: «تخصيص مساجد تلقى فيها الخطب والدروس الدينية باللغة العربية من أجل السوريين». وحينها اعترضنا على الأمر وقلنا: «نريد أن نندمج مع هذا المجتمع لكوننا مسلمين جميعاً». فلم نرد أن يقال: «هذا مسجد السوريين، وهذا مسجد الأتراك». وقلنا: «جميعنا مسلمون، فلم نفتح الطريق أمام حدوث تفرقة بين الشعبين من خلال المساجد، فليبق الأمر على ما هو عليه. ويكفي أن تطلبوا من الأئمة قراءة الآيات والأحاديث باللغة العربية في أثناء الخطب» (عثمان).

ويتحدث السوريون عن قيام رئاسة الشؤون الدينية بجملة من الأنشطة والفعاليات لتأمين احتياجات السوريين الدينية:

لقد أضافت رئاسة الشؤون الدينية إلى موقعها الالكتروني الخطب باللغة العربية والإنكليزية بعد أن كانت باللغة التركية فقط. والآن بإمكاننا قراءتها من هذا الموقع وفهم موضوع الخطبة قبل الذهاب إلى المسجد (أحمد، عثمان).

إن الطبيعة الحركية لظاهرة الهجرة تجلب معها تغيراً ذا أبعاد كثيرة. وإن إحدى الظواهر المتأثرة بالتغير الحاصل بالهجرة هي فهم وتطبيق الدين والتدين. وكما أن التأثير الذي يظهر على التدين بالهجرة يمكن أن يكون أحياناً من حيث الكم والنوع، فإنه قد يكون سلبياً أيضاً. فمع الهجرة برز وضع جديد. ولا يمكن الحديث عن التدين ذاته الذي كان قائماً في السابق. والأمر الجلي الذي لا يحتاج إلى عناء كبير في الإثبات هو أن ما سيتعرض للتراجع والضعف في بيئة جديدة تطغى عليها العلمانية والتمدن والحركة الصناعية هو الروابط والعلاقات التقليدية. وتبعاً لذلك هناك احتمال قوي لتأثر التدين سلباً.

ج. محاكمة الثقافات الخاصة:

إن العلاقات بين الناس والثقافة في المجتمع تسير داخل مجرى الحياة اليومية بصورة عامة بالشكل الذي حددته الثقافة. إلا أن الناس حتى ضمن هذا الروتين يجرون أحياناً مراجعة ومحاكمة لبعض رموز الثقافة

ومقوماتها وقوالبها وأشكالها وعناصرها التقليدية، وكذلك للعادات والأعراف...إلخ (٥٨). ويمكن ملاحظة هذه المراجعات والمحاكمات بشكل أوضح في حالة الهجرة. لأن المهاجرين خلال الهجرة يواجهون ظروفاً وأنماط حياة جديدة لا عهد لهم بها من قبل.

بعد أن رأينا الحياة القائمة في تركيا وجدنا أن ثقافتنا كانت أفضل. إذ كانت روابط القربى وعلاقاتنا مع جيراننا أقوى وأمتن. أما هنا فلا زيارات بين الناس إلا نادراً. فلا تعرف حتى جارك المقابل لمنزلك. ولكن يمكنني القول: إن تركيا أفضل في بعض الأمور (محمد، عبد العزيز، عثمان).

عندما تسأل أي سوري فإنه يحدثك عن أن تركيا أكثر نظافة، وأنهم يولون أهمية كبيرة للنظافة. ومع ذلك فإن موقفنا هذا من النظافة ليس نابعاً من الدين، بل من ثقافتنا. وكذلك الأمر عندكم؛ فالموقف صادر عن الثقافة. لأنه حتى غير المتدينين لديكم يهتمون كثيراً بالنظافة (ياسمين، نهال).

لا ينجب الأتراك الكثير من الأبناء. ويقول السوريون أيضاً: «لم ننجب الكثير من الأطفال؟ الأتراك محقون إذ لا يكثرون من الإنجاب». ينقل هذا الكلام بشكل خاص عمن يعانون من ضيق مالي. ولكن يقول الذين يتمتعون بوضع مالي واقتصادي جيد ولديهم أبناء قليلون: ليت لدينا أبناء كثيرين (عثمان).

لقد تغير تصورنا عن تركيا. فقد كنا نعتقد أنهم يتمتعون بظروف معيشية أحسن وأفضل. نعم، هناك نوع من الارتياح المالي/ الاقتصادي لدى الشعب في تركيا، إلا أننا أدركنا أن ظروف الحياة أكثر صعوبة ومشقة (عبد العزيز، محمد)

كنا نعرف تركيا من خلال المسلسلات التلفزيونية التركية. ولكن لما جئنا إلى هنا أدركنا أن الأمر ليس كما تصورناه، إذ عرفنا أن تركيا متجهة نحو الأفضل من حيث الإسلام (محمد، عبد العزيز).

عندما يلتقي الإنسان بمجتمعات مختلفة عنه، ويبدأ بالعيش ضمن بيئة وظروف اجتماعية جديدة، فإنه سوف يقوم بإجراء مقارنة بين أنماط حياته وبين الثقافة الجديدة. وعندما يقوم بإعادة تقييم ومراجعة لثقافاته فسيجد جوانب إيجابية وأخرى سلبية. وسوف يجد في الثقافة الجديدة التي واجهها جملة من التقييمات التي يمكن وصفها بالإيجابية. وهذا الأمر قد يفتح الباب أمام حدوث تغييرات لديه. وبذلك فإن الهجرة تبدو كظاهرة تفتح الطريق أمام التغيير الاجتماعي بأبعاد كثيرة، وتجعل تغير الفرد والمجتمع أمراً حتمياً لا مفر منه. ويمكن ملاحظة هذا التفاعل/ التأثر والتغير بين المهاجرين السوريين والمجتمع التركي أيضاً.

---

(٥٨) أوكوموش، "تفاعل الدين والثقافة في سياق المجتمع"، ص، ٢٧٤.

النتيجة:

إن الربيع العربي الذي بدأ في العام ٢٠١١ فتح الطريق أمام حدوث تطورات وتغيرات اجتماعية وسياسية في الكثير من دول منطقة الشرق الأوسط. وصارت سوريا التي تُعد إحدى هذه الدول أكثر دولة متأثرة بهذه التطورات. فقد دفع الرد المسلح لنظام البعث الذي يترأسه الأسد على مطالب الشعب بإجراء الإصلاحات، دفع البلاد إلى حرب همجية بربرية. ونتيجة لهذه الحرب الهوجاء اضطر الملايين من السوريين إلى ترك بيوتهم ووطنهم واللجوء إلى الدول المجاورة. واحتلت تركيا المرتبة الأولى من بين الدول التي اختارها المهاجرون السوريون وجهة لرحلة لجوئهم.

لقد أثر الموقف الإيجابي الذي اتخذته الحكومة القائمة في تركيا تجاه النازحين السوريين، والترحاب الحار الذي أبداه الشعب في تركيا لاستقبال اللاجئين والاهتمام بهم، ومد يد العون لهم، أثر على قرارات المهاجرين السوريين. ويمكن ملاحظة ظهور تلاحم منسجم ومتناغم بين اللاجئين السوريين والشعب التركي، إذ أصبحوا بعد الهجرة في حالة من العيش المشترك. ومما لاريب فيه أن الدين الإسلامي الذي يُعد عقيدة مشتركة بين المجتمعين قد لعب في هذه العملية دوراً مهماً. وقد ظهر الدين الإسلامي للمجتمعين معاً كمرجع مهم للعيش سوية، ولتجاوز المشكلات التي تستجد بالتشارك مع بعضهم بعضاً. وكذلك فإن ما سهل عملية الانسجام والاندماج بين المجتمعين هو القيم والماضي المشترك والتشابهات الثقافية. وإن التزام المجتمعين خلال عملية التكيف والاندماج بالمبادئ والقواعد القانونية السائدة في المجتمع جعل التعايش المشترك أمراً ممكناً وميسراً.

وإلى جانب ذلك يتبين مما سبق أن اللاجئين السوريين تعرضوا في تركيا لمشكلة اللغة من ناحية التواصل، وتعرضوا كذلك لصعوبات من حيث شروط وظروف العمل. وبالإضافة إلى ذلك يلاحظ أن للمهاجرين احتياجات عدة مثل: التعليم وغيره. وهم عرضة لجملة من المشكلات المرتبطة بذلك. وإن هذه المشكلات تستوجب حلولاً ومقاربات صائبة ومسؤولة.

يلاحظ أن هناك تماثلاً وتفاعلاً قد ظهر بين المهاجرين والسكان المحليين مترافقاً مع عملية الهجرة. ويتبين أن المهاجرين السوريين في سعيهم إلى تحقيق انسجام وتكيف مع المجتمع التركي حققوا تكيفاً مع ثقافة الأتراك أيضاً. ويلاحظ في هذا الإطار حدوث تغيرات في أنماط حياة اللاجئين. ولكن يظهر أن التفاعل لم يكن ذا اتجاه واحد، وإنما كان متبادلاً. وفي هذا السياق فإن فهم كل مجتمع من المجتمعين للدين وتطبيقه قد أثر على الطرف الآخر بشكل متبادل أيضاً.

عند التأمل في تصريحات المهاجرين السوريين بشأن المواقف والتصرفات الدينية وتقييمها يتبين أن للشكلية والجانب الظاهري المرئي أهمية لدى اللاجئين السوريين في فهم الدين ووعيه. حيث يُفهم أن اللباس

والمظهر الخارجي وعادة الحجاب قد اكتسبت هوية وتحولت إلى ضغط اجتماعي، إلا أن البعد الأخلاقي للدين قد تخلف عن الأهمية المعطاة لهذه الشكلية. وبالمقابل يتبين أن الأولوية في تركيا بدرجة كبيرة للنية، ونظافة/ طهارة القلب، والأخلاق. ويلاحظ أن هناك فروقات واختلافات في مسألة العبادات بتأثير الثقافة، وذلك سواء على صعيد الفهم أم من الناحية الشكلية.

والمحصلة: إن للدين مستويات وأنماطاً ومظاهر مختلفة حسب المجتمعات. وينطبق هذا الأمر على الإسلام أيضاً. إن الأخذ ببنية النص الذي يستند إليه الدين الإسلامي والذي يمكن تفسيره بشكل مختلف، والظروف الاجتماعية للدين الإسلامي بعين الاعتبار يتيح فهمه وتفسيره وتطبيقه بأنماط وأشكال مختلفة في حياة الفرد أو المجتمع. وتظهر هذه الحالة بشكل جلي في فهم الدين لدى اللاجئين السوريين والشعب التركي، وعند مقارنة الحياة الدينية القائمة في سوريا مع الحياة الدينية الموجودة في تركيا.

الملحق ١: معلومات الذين أجريت معهم المقابلة:

الاسم	الجنس	الجنسية	العمر	المستوى التعليمي	المهنة في سوريا	المهنة في تركيا
عبد العزيز	ذكر	سوري	٣٥	إجازة/ شريعة	معلم	مدرس
أحمد	ذكر	سوري	٤٣	إجازة	تجارة	تجارة/ مدير جمعية
بهزام	ذكر	سوري	٢٧	المرحلة المتوسطة	عامل	عامل
فاطمة	أنثى	سورية	٢٢	-	طالبة/ شريعة	-
فهمي*	ذكر	تركي	٣٣	إجازة/ شريعة	طالب	مدرس
إبراهيم*	ذكر	تركي	٢٨	إجازة/ شريعة	طالب	عضو جمعية إغاثية/ باحث
محمد	ذكر	سوري	٤٥	إجازة لغة عربية	معلم	مدرس
نهال	أنثى	سورية	؟	إجازة	معلمة	مدرسة
عثمان	ذكر	سوري	٤١	إجازة/ شريعة	معلم	تجارة/ مدير جمعية
أسماء	أنثى	سورية	٢٢	-	طالبة/ شريعة	-
ياسمين	أنثى	سورية	٢١	-	طالبة/ شريعة	-
خالد	ذكر	سوري	٥٠	-	تاجر تجزئة	تاجر تجزئة

*- متزوج من سيدة سورية. سنوات إقامته في سوريا: ٢٠٠٢- ٢٠١١.

*- متزوج من سيدة سورية. سنوات إقامته في سوريا: ٢٠٠٧- ٢٠١٢. بعد عودته إلى تركيا عمل لسنتين في جمعية إغاثية كناشط ومهتم بشؤون السوريين.

الملحق ٢: أسئلة المقابلة:

أ. **دور في الاندماج الاجتماعي:**

- كيف تعرف عن نفسك؟
- هل تشعر أنك منبوذ ومهمش في تركيا؟ ولماذا؟
- لماذا ترى أن على الأتراك مساعدتكم، وتقبلكم؟

ب. **التباينات والفروق الثقافية والدينية:**

- ما هي العناصر الثقافية المختلفة/ المشتركة بين الشعب التركي والشعب السوري؟
- هل هناك فوارق واختلافات متعلقة بالحياة الدينية لاحظتموها، وصادفتموها بينكم وبين الأتراك؟ وما هي؟
- هل تسببت تصرفاتكم وأفكاركم الدينية الناتجة عن الفروقات والاختلافات الثقافية بإثارة الاعتراض من قبل الأتراك؟
- هل هناك أمور تأثرتم فيها بالأتراك فيما يتعلق بالحياة الدينية؟ وهل هناك أمور تعتقد أنها تأثيرات من السوريين على الأتراك في الحياة الدينية؟

ج. **الهجرة والدين:**

- هل تغير فهم الدين والتدين لديك أو لدى أحد من الوسط القريب منك بعد المجيء إلى تركيا سواء بشكل إيجابي أم سلبي؟

هل قمت بعملية مراجعة ومحاكمة لثقافتك وحياتك الدينية بعد أن رأيت الحياة الدينية في تركيا؟

المراجع:

- AKDOĞAN, Ali, "Kültür ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 437-451.
- AKGÜN, Birol, Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri), Sosyolojik Düşünce Enstitüsü Analiz, Haziran 2012.
- APAK, Hıdır, Suriyeli Göçmenlerin Uyumu ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi, SBE, Mardin 2014.
- ARSLANLIOĞLU, İbrahim, Genel Sosyoloji, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- ATASOY, Ahmet, Hasan Demir, "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 8, sayı: 38, Haziran 2015, s. 457-470.
- AYDIN, Mustafa, Sistematik Din Sosyolojisi, Açılımkitap Pınar Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUMAN, Zygmunt, Sosyolojik Düşünmek, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- BİLGİN, Vejdi, "Din ve Kültür", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 107-130.
- BOURDİEU, P., Wacquant, L., Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İletişim

Yayınları, İstanbul 2003.

- ÇELİK, Celaleddin, "Göç, Kentleşme ve Din", içinde: Din Sosyolojisi El Kitabı, editörler: Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 297-306.
- ERDOĞAN, Murat, Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara 2014.
- FİCHTER, Joseph (2004), Sosyoloji Nedir?, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- GÜÇER, Mehmet, Sema Karaca, O. Bahadır Dinçer, Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı: Suriyeli Mülteciler, USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mayıs 2013.
- GÜNAY, Ünver, Erzurum Kenti ve Çevresinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999.
- GÜVENÇ, Bozkurt, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, Ankara 2005.
- KARASU, Mithat Arman, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, yıl: 2016, cilt: 21, s. 995-1012.
- KAYA, Mahmut, "Komşuda Misafirlik: Suriyeli Sığınmacılarca Kurulmuş Mülteci Derneklerinin Perspektifinden Türkiye'de Yaşamak", The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn III, 2015, s. 263-279.
- KİRMAN, M. Ali, Din ve Sekülerleşme (Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma), Karahan Kitapevi, Adana 2005.
- KORKMAZ, Arif, "Göç ve Din", içinde: Din Sosyolojisi, editör: Mehmet Bayyiğit, Palet Yayınları, Konya 2013, s. 337-390.
- KURT, Abdurrahman, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 18, sayı: 2, 2009, s. 1-26.
- MARDİN, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- MARSHALL, Gordon Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- OĞUZ, Hatice Şule, "Kültürlerarası Karşılaşmaların Uzak İhtimali: Sığınmacılık Deneyiminde Gaziantep Örneği", Tesam Akademi Dergisi – Turkish Journal of TESAM Academy Temmuz - July 2015, 2 (2). s. 127-165.
- OKUMUŞ, Ejder, "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi", Turkısh Studıes -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring, Ankara 2016, s. 269-292.
- PLÜSS, Caroline, "Göç ve Küreselleşen Din", çev. İlkay Şahin, içinde: Din Sosyolojisi (Yaşadığımız Dünya), der. Peter B Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 295-316.
- PORTES, Alejandro (1995), "Economic Sociology and The Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", In the Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship, edited by Alejandro Portes, Russel Sage Foundation, New York, 1-41.
- SANDIKLI, Atilla, Ali Semin (Hazırlayanlar), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye (Bilge Adamlar Kurulu Raporu), Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.
- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, 2009, s. 1-16.
- WACH, Joachim (1995), Din Sosyolojisi, çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayınları, İstanbul.

- WAGGONER, Watt, "Kültür ve Din", çev. Mustafa Arslan, içinde: Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem, der. Peter B. Clarke, Ankara 2012, s. 339-361.
- WEBER, Max, Din Sosyolojisi, çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul 2012.
- WEBER, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınları, Ankara 2005.
- YALÇIN, Cemal, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YANG, Fenggang, Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerindeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu içinde: Din Sosyolojisi (Klasik Ve Çağdaş Yaklaşımlar), editör: Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 125-156.